

Віктар ГАРДЗЕЙ

БЕДНА БАСОТА

раман

Віктар Гардзеі

Бедна басота

Раман

РАЗДЗЕЛ ПЕРШЫ

1

Стары занудлівы бабёр нейкім дзесятым чуццём абнюхаў гэтую цудоўную балаццявіну сярод густога мяшанага лесу і ўвосень, яшчэ па чарнатропе, задоўга да першага снегу, прывёў сюды, у глухую нетру, маладую і надзіва бесталковую бабрыху. Немалы час, ці не з самага свайго нараджэння, хітры і асцярожны лавелас з ільсністай ад тлушчу і амаль чорнай поўсцю жывё за вёрст пяць адсюль - на зарослай вербалозам і алешнікам віхлястай рэчцы Кудаха і меў там у канцы шырокай затокі высокую, двухпавярховую хатку, трывала скіданую з тонкага ламачча і з усіх бакоў старанна абмазаную глінай і рачным глеем, каб узімку праз шчыліны не гулялі скразнякі. На бяду, апошнія лета выдалася сухім і спякотным, Кудаха абмялела так, што бабрынае жылло апынулася на сушы, далёка ад вады. Устрыжаны зацяжкой гарачынёй, калі ў затоцы прапалі нават белыя гарлачыкі, працавіты бабёр перастаў падгрызаць дрэвы і, абапёршыся на пляскаты лускаваты хвост, падоўгу праседжаў у кустах, быццам маліў свайго звярынага бога, каб той паслаў хоць кропельку дажджу.

Маўклівая, самотная малітва, відаць, была пачута, бо пад восень сапраўды пайшлі частыя ліўні, якія паспелі да халадоў паправіць выгаралую траву на берагах лясной рэчкі. Сама Кудаха разлілася, як у веснавое разводдзе, высокая вада затапіла кармавыя норы, закрыла ўваходы ў хатку і зусім ужо нечакана ўшчэнт разбурыла трывалую запруду ў другім канцы затокі. У пабурэлым алешніку забулькаў акрыялы ў непагадзь ручай, які цёк ад вялікага і тлумага людскога селішча, і вось якраз ён, гэты безназоўны ручай, дабавіў бабрынай пары і сямейных згрызот, і неспадзяваных клопатаў. Разам з тым, як у кустах пачуўся не пасенняму вясёлы булькат, уся затока пакрылася каляровымі скалкамі, вада наскрозь прасмярдзела невядома якім паскудствам, а калі маладая і таму дужа гарэзлівая бабрына неабачліва паплавала ўздоўж берага, то пушыстае, светла-бурае футра на ёй стала да непрыстойнасці зямчаным і брудным. Стары бабёр не разумеў, што ад вады ачмурэла патыхае бензінам і саляркай, але ён добра ведаў: смуроду на Кудаху прыгнала з блізкага селішча, і яшчэ бабру было дзіўна, навошта людзям спатрэбілася загнюшваць такія бруісты і заўсёды чысты ручай.

У затоцы пасля слотных дажджоў хапіла б корму на ўсю доўгую зіму: наўсцяж берагоў пахістваўся раскідзістымі мяцёлкамі пажаўцелы трыснёг, густа рассыпаліся па вадзе выгоністыя асака і чарот, ды бяда ў тым, што карэнішча раслін таксама моцна тхнула брыдкім, незнаёмым дасюль пахам, таму пра зімовыя запасы нельга было і думаць, а будаваць новую запруду зусім перахацелася. Апанаваны трывогай, гаспадар бядовай хаткі пачаў шукаць якой-небудзь рады ад неспадзяванага ліха, і нервы ў яго канчаткова не вытрымалі, калі непаседлівая бабрына з падводнага плавання аднойчы вярнулася запэцканая ў мазут, смярдзучая, сама не свая ад таго, што далікатная поўсць на ёй дзе склычана, дзе збіта проста на лямец. Як толькі сцямнела, знерваваны і злосны, нібы д'ябал, стары бабёр павёў неразумную свавольніцу далей ад праклятай затокі, і, на здзіўленне, чуючы дзесьці за людскім селішчам чыстую ваду, пайшоў ён уздоўж гнілога ручая, уверх па цячэнні.

Не з бабрынымі кароткімі лапамі ды яшчэ ў суцэльнай цемры шлёпаць па гразі, пералазіць цераз купіны, тычкацца мордамі ў калючыя стаўбуны ядлоўцу, аднак за ноч лясныя грызуны

перайшлі балоцісты поплаў, ужо ў самім селішчы ўплаў адолелі вялікую сажалку і на досвітку апынуліся ў смолкім баравым лесе. Абапал ручая пацягнулася доўгая пясчаная града, спрэс увітая галінастым зялёным верасам з бледна-ліловымі кветкамі, а калі за кашлатымі хвоямі ў белым бярэзніку выратавальна заблішчала шырокая паласа вады, тут ужо, бадай, не толькі прадбачлівы бабёр парадаваўся б уласнай кемлівасці і сталаму вопыту. На галевай балацявіне з высокімі купінамі, пажухлымі дзернавінамі асакі і невялікімі бярозавымі астраўкамі стомленым прыблудам спадабалася дрымотная лясная цішыня, мноства глыбокіх ям, залітых сцюдзёнай і, галоўнае, чыстай вадой. Пасля ўважлівых і прыдзірлівых агледзін Імшэчка бабры пачалі ладзіць сабе хоць якое жылло, бо зіма была на носе, а каб збудаваць прыстойную хатку, часу ўжо не ставала. Навасёлам яшчэ пашанцавала, што блізка да балацявіны падступіўся ў адным месцы пагорак з крутым абрывам. Зусім нізка над ямай, у якой калісьці бралі торф, звесіліся вузлаватыя, тоўстыя карані хвой, і вось тут, пад абрывам, закіпела начная работа. Для старога бабра будаваць жыллё заўсёды было самым прыемным заняткам, і, трэба сказаць, валодаючы несумненным божым дарам, тут ён ведаў толк. На здзіўленне, і ветраная бабрыха, баючыся не так строгага вокрыку, як блізкіх халадоў, падсабляла, колькі было сілы, і хутка ў пясчаным беразе, пад абвіслымі каранямі дрэў, працавітая сям'я мела ўтульнае і цёплае жылло, высланае сухой вішай.

Уздоўж усяго абрыву, але ўжо ніжэй узроўню вады, бабры выкапалі коблы - прасторныя норы і адноркі, дзе можна схавалася ад воўчых зубоў і скласці сякія-такія прыпасы на зіму. Трыснягу, асакі, рагозу на лясной балацявіне расло багата, можа, нават больш, чым на Кудасе, і, напакаваўшы коблы карэнішчамі ядомых раслін, напасёлы з лёгкай душой пачалі чакаць першага снегу, бо пасля такой цяжкай працы іх ужо не палохалі ні траскучыя маразы, ні лютыя завеі.

Кемлівы і не лянівы бабёр нездарма так спяшаўся хутчэй абжыць пясчаны абрыў: ледзь пад вадой былі пракапаны запасныя норы і выходы, як глыбокую яму з краю балотца закавала лёдам, а старыя хвой на пагорку зрабіліся махматымі ад пушыстага і сыпкага інею. Прышла суровая зіма, але цяпер, калі побыт збольшага быў уладкаваны, перасяленцаў не дужа турбаваў невядомы заўтрашні дзень. Грэючыся ў нары каля цёплага боку свайго гаспадара, вяртлявая бабрыха, можа, толькі і шкадавала, што з сухога вецця і стружак зрабіла яму не такую мяккую пасцель, якой ён быў варты.

На бераг, каб агледзець белае, заснежанае наваколле, звяркі выбіраліся рэдка. Апануўшы ў прыстойныя футры, прырода чамусьці нічым не прыкрыла іх голыя насы, лапы і хвасты, таму на холадзе можна лёгка памарозіцца, ды зноў жа па ранішняй парашы стала небяспечна пакідаць свежыя сляды. Цнатлівая цішыня, якая заварожвала спачатку, з надыходам зімы была адразу парушана. Бабры, ідучы сюды з далёкай Кудэхі, безумоўна, не ведалі, што вялікая балацявіна, напатканая ў мяшаным лесе, раскінулася акурат паміж суседнімі вёскамі - Кругавічамі і Малым Сялом. Першае селішча яны бачылі зблізку, калі ноччу брындаліся ўздоўж гнілога ручая, а пра другое, на бяду сабе, не мелі нават уяўлення.

Канцавымі хатамі, а то лепш сказаць - хутарамі, Малое Сяло між тым пачынаецца недалёка ад Імшэчка, за нешырокім бярозавым пералескам з добрым дамешкам маладога рабінніку і чаромхі сярод густой і рослай, чалавеку ў пояс, папараці. Стары лес па абодва бакі ад гэтай прыгожай мясціны паўкругам ахоплівае высокую гару, якую, мабыць, даўным-даўно ўздыбіў тут скандынаўскі ляднік, пакінуўшы на памяць аб сабе процьму вялікіх і малых камянёў. У цэнтры ўзвышша, на самай ягонай макушцы, з незапомных часоў насыпаны крутыя надмагільныя курганы, і багата іх, мо дзесяткаў два, зарослых густым пасівелым ляшчыннікам. Кажуць, у курганах знайшлі супакой далёкія продкі тутэйшых палешукоў, паводле іншай паказкі - тут нібыта пахаваны надта храбрыя шведскія салдаты. Сярод маласельцаў з пакалення ў пакаленне перадаецца легенда, што на Горскай, у гэтых старадаўніх Капцах, схаваны незлічоныя скарбы - золата, срэбра, дыяменты, і, чаго здзіўляцца, яшчэ і цяпер знаходзяцца людзі, якія вераць рознай лухце і небыліцам. Пракаветныя курганы і зверху, і з бакоў зеўраюць ужо задзірванелымі ямчынамі і свежымі раскопамі, але таямнічага лаза да падземных багаццяў ніхто так і не знайшоў, хоць тыя

залатыя чырвонцы, далібог, нікому не былі б лішнімі на сённяшнюю пасляваенную беднасць і галечу.

Пакаты схіл узвышша, бліжэй да лесу, нягледзячы на ​​супэльную камяніцу, засялілі маласельскія беднякі, і іхнія хаты, у каго лепшая, у каго горшая, усё тым жа паўкругам цягнуцца да самай аселяцы з гнілой канавай пасярэдзіне. З другога боку Горскай схілы больш крутыя, і жылыя тут няма - досыць вялікі палявы абшар, густа ўтыканы калючымі дзікімі грушамі і дзе-нідзе магутнымі векавымі дубамі. Адсюль, з Капцоў, добра бачны ў нізіне вясковыя хаты, хлявы, гумны - усё Малое Сяло ляжыць як на далоні. Самыя адметныя будынкі ў вёсцы - пачатковая школа і крама, самая някідкая збудова - маленькая, быццам сабачы заканурак, кузня-развалюха. Наводшыбе пачынаюцца сухадолы і паплавы ўперамежку з альховым кустоўем у лагчынах і бярэзнікавымі пералескамі на пагорках. З вёскі, дзялячы палявы абшар напалам, падымаецца на Горскую нешырокая дарожка, і яна, бадай што, ніколі не бывае пустой - ні летам, ні зімою. Бабры, якія асталяваліся ў Імшэчку, нічога не ведаюць пра Малое Сяло, не здагадваюцца пра існаванне гэтай дарожкі, але вось іменна адсюль узнікла немалая пагроза дабрабыту баброў, калі не сказаць болей - іхняму жыццю.

На замёрзлую балацявіну, не баючыся па пояс праваліцца ў твань сярод куп'я, ці не самы першы прыджгаў славуты маласельскі цяслар і зацяты паляўнічы Гаўрыла Трафімчык - чалавек паважны, высокі і худы, як цыбук. Хто ведае, чаго добрага нацяслары ў ён у ваколіцах вёскі, а вось у лесе, спрытна, па-езуіцку разблытваючы хітраспляценні заечых пагоняў, сваёй гадоўлі зверабой з ламанкі бабахнуў і раз, і другі, ажно над Імшэчкам пайшла яха, і зусім блізка на патрывожаным астраўку нема заверашчаў падстрэлены заяц, які, на мудрую думку бабра, абавязкова ацалеў бы, калі б увосень не паленаваўся выкапаць пад карэнішчамі дрэў глыбокую норку. Пасля бясспрэчнай паляўнічай удачы Гаўрыла Трафімчык на балацявіну чамусьці больш не заглядаў - альбо задаволіў сваю прыхамаць, альбо знайшоў іншую здабычлівую мясціну.

Аднак жыць навасельцам не паспакайнала, таму што ледзь не кожную ноч, звычайна на досвітку, то тут, то там сярод Імшэчка пачалі запальвацца трапяткія, зырккія агні, і з марозным паветрам у нару пад абрывам зацягвала казытлівы пах дыму, смаленага шчэця і гарэлага мяса. На недалёкім астраўку чуліся ціхія галасы, шоргат, бразгат, рып снегу. Стары бабёр, выглядваючы з-пад каранёў, здагадваўся, што каля світалых вогнішчаў людзі спраўляюць нейкі свой тайны абрад, а для ахвярапрынашэння ім абавязкова патрэбны абсмалены і вымыты да белізны дамашні япрук, які перад гэтым вельмі доўга і моцна квічаў. Свінячы квік на балотцы, праўда, неўзабаве перапыніўся, начныя зырккія агні патухлі, затое на суседні астравок, якраз насупраць пясчанага абрыву, з Малога Сяла панадзіліся два дужа вясёлыя дзядзькі, большы і меншы, але маліліся яны іншаму богу, і абрад у іх, адпаведна, быў іншы, хаця і з дымком, ды без апрыклага паху смажанага мяса і гарэлага шчэця. З верхняга лаза свайго часовага жылля вушлы бабёр аднойчы асцярожна высунуў морду і адразу зразумеў, чаму двухногія стварэнні прысудзіліся так блізка: ім трэба было багата вады, і ваду яны чэрпалі вядром з круглай пелькі на замёрзлай яміне. На астраўку квола пабліскаў агенчык, маласельскія дзядзькі крукам віселі над цяпельцам, то штосьці ціха выспеўвалі, то нязлосна перакідваліся лаянкай. Гэтых двух несусветных балбатуноў бабры чамусьці не баяліся, прывыклі часта бачыць іх у негустым бярэзнічку і нават маглі без памылкі адрозніваць галасы большага і меншага прыхадня.

Большы. Пан Бронюсь, юж бэчка поўная!

Меншы. Ото ж і добра, пан Вінцусь! Далі во з гэтай пляшкі ды заткні коркам, каб не выдыхалася.

Большы. Пан Бронюсь, юж бэчкі няма!

Меншы. Пся крэў! Ды як жа ты, пан Вінцусь, глядзеў, што бэчку з-пад носа ўкралі?

Большы. Пан Бронюсь, не ўсё ўкралі! Во корак застаўся.

Прыкрыты ў сваім лазе каранямі хвоі, стары бывалы бабёр з бояззю прыслухоўваўся, як у бярэзніку сваратца маласельскія паны, ды ўжо зусім страшна яму стала, калі аднае раніцы

блізка за пагоркам прагуў грузавік і спыніўся на саннай тупкай дарозе. Машына прывезла процьму людзей у чырвоных аколышках і даўгапалых шынялях, якія, грузнучы ў глыбокіх сумётах і пераскокваючы цераз купіны, як ганчакі, маланкава акружылі сварлівы бярозавы астравок. Сярод дрэў і высокіх стымбуроў ядлоўцу пачуўся вэрхал, гвалт, грукат жалеза, быццам там сапраўды ішла зацятая бойка з самою нячыстаю сілай. Маласельскіх рагатуноў усё ж з вялікаю славай адалелі чырвоныя аколышкі. Яны затапталі цяпельца, вылілі брагу, разбілі драўляную кадушку. Меднага змея, скручанага ў колцы, пагнулі, разламалі, рэшткі кінулі ў проламку на яміне, а пана Вінцуса і пана Бронюся павялі з сабою на нейкі відавочны здзек. Два сінія шынялі неўпрыкмет вылучыліся з натоўпу, схаваліся пад абрывам і нагбом прыкляліся ратамі да шкляннай пасудзіны - у лаз тхнула чымсьці смярдзючым, аж стары бабёр заперхаў. Зверху, ужо з пагорка, у бабрыную нару даляцелі глухія, знерваваныя галасы:

- Пан Бронюсь, а ці выпускаць нас з пастарунка?
- Пан Вінцусь, не турбуйся дужа. Выпішучь квіты на штраф і пагоняць прэч.
- Езус Марыя, стыдоба якая, га?
- Стыдоба стыдобай, а бэчкі дык няма. Ах, пан Вінцусь! І куды ты глядзеў?

Жахлівыя падзеі ў заснежаным бярэзніку адбываліся ўжо на згоне зімы, калі паслабелі маразы і не так часта над балацявінай скамечаным прасцірадлам калыхаліся белыя завірухі і мяцеліцы. Слабая завейка, што плыўкімі струменямі яшчэ сцякала з крутога абрыву, замяла сляды на астраўку, не пакінула і знаку ад нядаўняга разбою і гвалту. Здзіўленыя раптоўнай цішынёй, бабры ўздыхнулі вальней, пасмялелі і нават пачалі вылазіць з нары на бераг, каб пасмачыцца свежай карой маладых асінак і сакаўнымі парасткамі вербалозу, бо, па праўдзе кажучы, гаркаватае карэнішча раслін, назапашаных пад вадою ў коблах, ім даўно прыелася і абрыдзела.

Маркотнае, цяжкае сонца з кожным днём весялела, падымалася ўсё вышэй, на прыгрэвах снег асеў, стаў шэры і наздраваты. Імшэчак пасля першых сакавіцкіх адліг пачала заліваць талаая вада, сярод купін і спрадвечнай некашы матавым серабром заблішчалі лужыны і цэлыя азерцы. За ноч, калі ціснуў добры мароз, вада замярзала, і гузаваты, з жоўтымі нарасцямі, лёд адкрываў доступ у самыя глухія закуткі балацявіны. Старому бабру, зразумела, зусім не выпадала без дай прычыны бадзяцца далёка ад нары, але з Малога Сяла, нейкім чынам уведаўшы, што тут можна хадзіць як па падлозе, прыперліся дзіўныя двухногія стварэнні - самыя мітуслівыя і балбатлівыя з тых, якіх лясным перасяленцам даводзілася калі-небудзь бачыць.

Прышлыя кабеты, апранутыя ў кароткія палапленыя кажушкі, заржавелымі ад лета сярпамі зжыналі на дзернавінах рудую, выпетраную асаку, абярэмкі сухой травы складвалі на посцілках, разасланых побач, а калі асакі набіралася па добрай кучы, звязвалі рагі посцілак і, падсабляючы адна адной, закідвалі бухматыя вузлы на плечы. Па зімовым часе дык надта дзіўныя жнеі, згінаючыся ад немалога цяжару, неслі свой набытак дахаты, і, пакуль жаночыя постаці мільгаліся ў чэзлым бярэзніку, стары бабёр праводзіў іх учэпістым позілкам і дужа турбаваўся, каб балбатлівыя стварэнні не ўздумалі прыблытацца на Імшэчак яшчэ раз. Аднак яны вярталіся і з той жа ўпартасцю, хукаючы на пакрэплыя пальцы, выжыналі між купін пабурэлыя грыўкі леташняй некашы. Выглядаючы з нары, вухлы бабёр мала што разумеў у чалавечых справах, тым больш нічога не мог растлумачыць сваёй не вельмі кемлівай бабрысе. Калматыя звяркі, занепакоеныя, што кабеты спляжаць балотца і на лета пакінуць іх без корму, з трывогай прыслухоўваліся да амаль бесперапыннай і, аказваецца, не такой ужо і вясёлай жаночай гамонкі.

- Чуеш, Фядора, а ці будуць нашы кароўкі есці гэны разак? Мая Зязюля дык, пэўне, мызу адверне.
- Канечне, адверне, калі даваць так, сухама. А ты, Тадорка, паранку зрабі: картопелькі ўкрышы, жменьку якіх высевак усып, то і будзе есці, нідзе не дзенецца твая Зязюля.
- Дужа зазімлівая яна ў мяне. Баюся, каб зноў на лейцах не падымалі. Выйдзе на пашу - адны хлябы нясе, аж глядзець страшна.

- Дажыліся, аднак жа! За парог сваёй хаткі не выйдзі, бо ўсё кругом не тваё. Сенажатка колісь была, дык і сена кароўцы хапала і яшчэ на подсціл аставалася.

- Тадорка, ты сенажатку мела, а ў нас жа, у Падгайскіх, актар зямлі быў. Ды якой зямлі! Усё гумно, бывала, снапамі завалена, а калі жытца хапала, то і ў хляве нешта стаяла. Ад таго багацтва і каліўца нямашака. Ці дзіва! Хамутовіч, змей падкалодны, зямельку ў калхоз загроб, а гумно Гаўрыла Трафімчык разабраў і перавёз на дзядзінец.

- Тэж адлёт добры! Нябось, свайго гумна не зачапіў - стаіць, як і стаяла.

- Хіба ж ты не ведаеш, Фядора? Гаўрыла радня Хамутовічу, хай сабе і далёкая, а радня. Дык як жа свой свайму не паспагадае?

- Ой, бабы! Кажуць, Стэф, дачка Сцяпана Аліфера, знайшлася. Помніце, яшчэ за тымі Саветамі, перад самай вайною, яе ў Казахчыну выслалі разам з сям'ёй.

- І скуль яна апынулася?

- Бытта ліст з Польскае прыйшоў. Язэп Невяроўскі, Стэфін мужык, колісь у пана Абуховіча за аб'ездчыка служыў. З падранымі каленямі хадзіў, а ўсё адно раскулачылі.

- Хопіць, Луцэя, балбатаць! Завязвай дзяружку, ды хутчэй пайшлі адсюль. Бачыш, як вада прыбывае.

- Але, патрэскае лёд. Каб жа, бабы, не праваліцца ды свае кутніцы не намачыць.

- Бяды таквеле! А заўтра, пэўне, на Імшэчак ужо і носа не паткнеш.

Апошнія дні маласельскія кабеты і праўда багата чым рызыкавалі, выхопліваючы з дзернавін сухую асаку, таму што густы туман, спусціўшыся цераз пагоркі ў нізіну, з'еў рэшту шэрага снегу, талая вада з краю ў край заліла Імшэчак і нават дзе-нідзе падтапіла прыціхлыя бярозавыя астраўкі. З веснавым разводдзем, паклікаўшы сваю дураслівую бабрыху, заклапочаны бабёр пакінуў абжыты пясчаны абрыў і яшчэ па намаразі перабраўся ў другі канец балацявіны, на плёс, зарослы алешнікам і лазоваю кудрай. Звяркі ўцяклі як мага далей ад шумлівых зімовых вогнішчаў, зашыліся ў самую глухамань, і там, пакуль лязняк абсыпаўся жоўтымі пушыстымі коцікамі, за некалькі начэй вырасла бухматая бабрыная хатка, балазе навокал удосталь хапала сухога ламачча, сукаватых ражноў і ўсялякага дробнага хлуду. Трошкі пазней, калі наўсцяж свежа зазеленелі белыя бярэзнікі, дайшла чарга і да запруды цераз глыбокую пратоку, што наўскос перасякала балацявіну. Па лясной канаве талая вада неўпрыкмет скацілася на далёкую Кудыху - сярод купін зазеўралі пясчаныя насы і абмялелыя ператочыны, вышэй падняліся зялёныя астраўкі, і неспадзяваныя абставіны дужа затрывожылі старога бобра, які добра помніў нядаўняе засушлівае лета.

У той жа вечар, як толькі з-за цёмных хвояў на суседнія азярыны, шукаючы начлегу, шумна плюхнуліся чыркы-свістункі і качкі-крыжанкі, паблізу бабрынай хаткі па ўсіх правілах цялярскага ўмельства пачалося будаўніцтва плаціны, каб затрымаць у Імшэчку лішнюю кроплю веснавой вады. Упоперак пратокі шчыльнымі радамі леглі падгрызеныя вольхі і бярозкі, сухое ламачча, дробнае галлё, прыціснутае камякамі зямлі, засыпанае пяском і глеем, а калі з берага алёсу трапляўся ніштаваты камень, то і для яго адшукоўвалася дзірка ў запрудзе. На грудку працавіты бабёр аблюбаваў статную маладую бярозу і падступіўся да яе са сваімі нястомнымі зубамі-рэзчыкамі. Дрэва, калі яго ўмела спусціць на пратокі, павінна важка прыціснуць плаціну зверху, і тады ўжо ніякая вада не размые чэпку збудову. Ну, канечне, стары дрыгасек радаваўся, што ў яго ёсць вострыя зубы, ёсць яшчэ трошкі сілы і, галоўнае, чатыры ночы запар ніхто яму не перашкаджае падгрызаць мяккацелую лясіну. Ды вось пачуўся сухі рып, затым - трэск, і, захістаўшыся, акальцованая ў камлі бяроза з шумам ляснулася цераз пратокі.

Бабёр адскочыўся ўбок, гнуткая лясіна акурат легла паўзверх шыракаватай плаціны, і, задаволены сваім дакладным інжынерным разлікам, стомлены будаўнік палез у хатку адпачываць, бо ўжо была раніца, неба за Імшэчкам сакавіта ружавела, і ўсё гучней дзесьці над хвоямі пачыналі звінець лясныя жаваранкі.

Фядорына хата з падслепаватымі акенцамі і ўвагнутай, як сядло, саламянай страхой туліцца наводшыбе Малога Сяла, пры самым лесе. Нічога кідкага, за што хоць вомельгам зачэпілася б прагнае зладзейскае вока, на падупалай сядзібе няма: плот вакол садка часткова згарэў у печы, часткова лёг прасламі на мяжу, а хлёў усімі чатырма вугламі паехаў у зямлю, і калі яшчэ не ўпаў, не рассыпаўся, то гэта вялікае дзіва. Гаспадыня, ідучы ў краму ці на калгаснае поле, хату не замыкае, бо ўсяго там і багацця - венік, вілкі ды качарга. Аднак мілавідная, хударлявая і даволі не старая Фядора, хаця ў слотныя дні абувае гумовыя боты звычайна набасанож, не хоча, каб яе называлі скончанай бяднячкай.

Якая тут галечка, скажыце на ласку, калі ў пахілым хляве шкробае рагамі аб вароты заўсёды галаднаватая карова, у катуху рохкае падгледжаны япручок, а каля парога хаты кожнае раніцы таўчэцца неспакойная курыная плойма. Трэба наогул багата і поту, і слёз, каб накарміць усю няўедную жыўнасць, ды ўжо ж, калі вельмі пуста станецца ў каровіных яслях, яшчэ і як выручае лясны Імшэчак, што пачынаецца паблізу сялібы, адразу за негустым бярозавым пералескам. На згоне зімы, у самую бяскорміцу, Фядора ходзіць сюды жаць па лёдзе рудую асаку, улетку дзярэ паміж купін сушэйшы мох на подсціл свінчаці. І ўсё было так добра, так звычайна, але гэты злыдзень Марцін Палазок, хай яму ціпун на язык, убачыўшы суседку з мокрым мяшком на плячах, замыляў губамі ад здзіўлення і на поўным сур'ёзе параіў:

- Мох, кабетка, не гадзіцца на подсціл. Не сушыць ён макрату, як бач зноў будзе калатуша. Няма саломы, дык лепей ужо свінню мурашнікам падаслаць.

- Як мурашнікам? - не зразумела Фядора. - Ці не збыткуеш ты з мяне? Авой жа, хлусіш, суседзе!

- Трэба мне хлусіць. Сам іншы раз, калі прыспічыць дужа, мурашнікі ў хлёў цягаю. Ігліца доўга трымае сухасць, добра ўбірае грязь.

Выпадковая сустрэча з зіркатым суседам прыгадалася якраз на пачатку вясны, калі нічога вакол ні ўзяць, ні ўцяць, а рабы лычаваты япрук і праўда па вушы брындаўся ў гразі. Удзячная Марціну Палазку за такую разумную парадку, Фядора ў той жа дзень пабегла ў лес, на прыгрэве ў хвойніку знайшла высокі, як стажок, мурашнік, растрыбушыла і за дзве ходкі перанесла ў хлёў. З посцілкай пад пахай матлянулася на Імшэчак яшчэ раз, каб пазбіраць рэшту шыгалля і сухой пацярухі, а калі з немалой ношкай вярталася дахаты, то здалёк пачула на сваёй сялібе неверагодны шум, гвалт, вэрхал. Там нема вішчаў падсвінак - быццам яго рэзалі, там на ўвесь белы свет кудаталі куры - быццам ім скручвалі галовы.

З раптоўнага пераляку Фядора прыпусціла бягом, са страхам ускочыла ў хлёў і, зірнуўшы на свінячы закутак, аж войкнула ад уласнага глупства. Разам з ігліцай, сама таго не ведаючы, яна нацягала ў катух процьму лясных мурашак, якія ажылі ў цяпле і, раз'ятраныя, тут жа апанавалі рабога япрук, пазалазіўшы яму ў шчэць. Ці то ад укусаў, ці то ад козыту той, як ашалелы, кідаўся па загарадзі, проста лез на сцяну і, нарэшце, не вытрымаў мурашынага здзеку - разламаў кволя жэрдкі і з крыўдлівым рохканнем выскачыў на двор. Распатланая, потная, зусім знерваваная Фядора шпурлянула посцілку з шыгаллём пад плот і пабегла да Марціна Палазка на справункі, бо гэтаму злыдню, мусіць, мала і язык вырваць за яго дурную балбатню.

- Марцін, каб на цябе пранцы! Ты здуру ці назнарок ашальмаваў старую бабу? Сам жа зірні! Мурашкі твае майго асенчука да крыві загрызлі.

Трэба было бачыць, як рагатаў звычайна маўклівы і спаважлівы Марцін Палазок - хапаўся за живот, згінаўся ў каленях, ледзь што не клаўся покатам. І калі б хто старонні ў гэтую хвіліну быў побач з вясёлым рагатуном, то, напэўна, падумаў бы: клёку няма ў чалавека, звар'яцеў, зусім здзяцінеў. Нават Фядора, прыбегшы сюды з адным намерам - вырваць суседу яго нікчэмны язык, памякчэла, спалохана адступілася назад.

- Ты што, Марцін, блёкату аб'еўся?

- Ой, не магу! Ну і рассмяшыла! Дык я ж, Фядора, трыбушу мурашнікі зімою, калі мурашкі ў зямлю пахаваюцца.

- Скуль мне ведаць, што зімою? Нанасіла поўны катух паскудства кусачага, а зараз хоць плач.

- Не бядуй, кабета! У хлеў курэй загані, мурашак яны любяць. А заўтра, глядзіш, лішняе яйцо знясуць.

- Зноў смяешся, стары шэльма? Лепей пайдзі ды паладзь загарадку - рабы ўсё там разламаў. Бадай, упершыню за сваё жыццё ўпарты маўчун і перасмешнік Марцін Палазок паслухаўся жанчыны: перастаў смяяцца з чалавечага глупства, узяў на дрывотні сякеру і абмежкам патэпаў на Фядорын панадворак, справядліва падумаўшы, што яго ўпраўная суседка нават бяду ўмее павярнуць сабе ж на карысць. За нейкі міг у хляве былі прыбіты адарваныя жэрдкі, рабога япручка гуртам загналі ў катух, ды і то пасля таго, як там, у гліцы з куслівымі мурашкамі, добра папасвіліся куры. На бядняцкай сялібе, такім чынам, усталяваліся лад і парадак, Палазкова сякера вярнулася на дрывотню, а гаспадыня, супакоіўшыся ад неспадзяванай калатнечы, з нецярпеннем пачала чакаць лішняга курынага яйца, пра якое дасведчана намякнуў сусед.

Не год і не два, а, напэўна, змала, як толькі ўзяла ў рукі серп, Фядора прагне разбагацець, і з гэтага яе дзіўнага жадання даўным-даўно людзі пасміхаюцца і ў Малым Сяле, і ў Кругавічах, і Бог ведае дзе яшчэ далёка. Калісьці, каб зарабіць колькі злотых, янагнула спіну ў маёнтку пана Абуховіча, усю вайну была падзёншчыцай то ў аднаго, то ў другога заможніка, цяпер вось з дня ў дзень рачкуе на калгасным полі, ды заўсёды, калі ўвосень настае час падлічваць прыбыткі, нечакана высвятляецца, што да казачнага багацця жанчыне акурат не хапае аднаго-адзінага курынага яйца.

Не дужа вялікім маласельскім прарокам на гэты раз аказаўся і Марцін Палазок, таму што на другі дзень пасля нечуванай расправы над мурашкамі як у гняздзе ляжала роўна столькі, колькі ў гаспадарцы было курэй. Фядора шпіёніла на сваім панадворку, апантана кідалася ў кусты, калі чула там курынае бязглуздае кудахтанне, але дарэмна - нічога лішняга нідзе не знаходзіла. Лянівыя куры не пакінулі гаспадыні нават шанцу разбагацець, затое іншая жыўнасць пацешыла самотную ўдовіну хату. З выгляду марная і худая кароўка да малака вельмі ўжо дойкая, удалая: хапае і Фядорынай сям'і, і ў Ганцавічы на базар можна калі-нікалі занесці нейкую паўкілёўку масла. Рабы япрук, дык той, забыўшы пра куслівых лясных мурашак, за лета выкідаўся на пустым зеллі, наеў тоўсты карак: як павернецца - ажно трашчыць цесная загарадка.

Да позняй восені кормнік жыў, не бедаваў, за два коўці апаражняў вядро з памыямі, і ён, прожар, вядома ж, нічога не ведаў, што на ўзроўні Масквы яго рабая шкура ацэнена вельмі высока. Белакаменная сталіца наогул не забараняла Фядоры закалоць і з'есці сваю кормную свінню, аднак распанелая паляшучка не павінна забываць пра інтарэсы дзяржавы, гэта значыць, забоіну трэба абавязкова аблупіць, а вопытныя шаўцы з рабой шкуры пашыюць выдатныя храмавыя боты калі не самому Сталіну, дык таксама дужа вялікаму начальніку. З такім нечуваным указаннем па Малым Сяле яшчэ з лета валачыўся сельсавецкі фінагент Лакідон, запэўніваючы сялян, што «на этапе аднаўлення разбуранай вайной народнай гаспадаркі ўсім варта падцяцца і спажываць сала выключна без шкуркі». Фядора ведала, якое яно, сала без добра запечанай шкуркі, і з немалой рызыкай для сябе абышлася простым выслухоўваннем суролага загаду, тым болей што іменна так зрабілі амаль ці не ўсе маласельцы.

Перад самымі Калядамі Марцін Палазок, вядомы перасмешнік, а чалавек наогул бывалы, сярод ночы спадцішка зачавіў суседчынага кормніка, абсмаліў на востраве ў Імшэчку, каб з-за лесу не было відаць зыркага бляску, а свежыну Фядора ўжо сама перавезла на саначках дахаты. Сала, пасоленага з тоўчаным часнаком і каляндрай, якраз хапіла ледзь не да новага забою, з мясам дык горш: выйшаў невысокі кубельчык, ды і той не ўкоптур. Фядора, здаецца, не часта і хадзіла ў камору, усё берагла надаўжэй кавалак паляндвіцы і падсушанага кумпяка,

але дзе ты ўберажэш, калі адзіная дачка Ядзюня кожны раз падпільнае скупаватую мацеру ў дзвярах каморы.

- Мама, хачу менца!

- Няма менца. Саланіны адшчыкну кусянятка.

- Не хачу саланіны! Менца дай!

- А мая ж ты Ядзюнька! Не хочаш саланіны, то з'еш гуўна.

- Тады ідзі на цагельню ды сама гліну цягай.

- Ну, так і быць. Дам табе менца. Але без попыту, дачушка, у камору не лезь, бо не будзе чаго ўкінуць у торбу касцам, калі паедуць на балота.

Шляхецкаю мовай, праўда, перакручанай на паляшукі лад і густ, Фядора збілася з тропу яшчэ за польскім часам, калі служыла ў абшарніка Абуховіча і пераняла чужаземную гаворку ад панскай чэлядзі. Уга, колькі вады сплыло ў Кудасе, колькі грозных і крывавых падзей адбылося на свеце, а тыя словы, пачутыя ў дзявоцтве, чамусьці не забываюцца. Фядора і цяпер, успамінаючы сваю службу ў багатым маёнтку, на сонца кажа «слонца», на мяса - «менца», а Ядзюню, калі бывае не ў гуморы, кліча і зусім кепска - «маталак». Добра, хоць дачка не крыўдзіцца, бо, мусіць, не разумее, што маці абзывае яе звычайнай дурніцай. Павага, калі не сказаць зайздрасць да шляхецкай мовы з гадамі не знікла, можа, таму, што ў свядомасці Фядоры гэтая незвычайная мова спалучылася з багатым, сытым жыццём. Дзве зімы бедная сялянская дзяўчына была ў Абуховіча пакаёўкай і ўдосталь нагледзелася, якіх аграмадзін кормнікаў валяць мардатыя кухцікі, як смачна ядуць, аж іх распірае, пан і пані, а гледзячы на бляск і ледзь не царскае ўбранства чужога маёнтка, ёй таксама захацелася жыць прыпяваючы, ну, не зусім каб шалець ад раскошы, але каб і самой, і дзецям не душыцца нішчымніцай.

Пан Абуховіч, сухарлявы і тонкі, як тычка, раз'язджаў па навакольных вёсках на рысорным драпчаку, гадзіў сялян да сябе ў маёнтak: кабет наймаў жаць жыта і капаць бульбу, а мужчыны ладзілі жылло, рэзалі дровы і будаўнічы лес на продаж за мяжу. І хаця абшарнік быў дужа строгім і сярдзітым, мог нават знячэўку сперазаць папліскай гультая і недалэнгу, мясцовы народ ішоў на падзённыя работы дужа ахвотна - Абуховіч быў не скупы і плаціў добра. Нельга параўнаць заробкі спрактыкаванай жніі і смаркатай пакаёўкі, але яшчэ і сёння, прыбіраючы ў хаце, Фядора наткнецца то на парваную сукню, то на скрыўленыя атопкі. Яна ўжо і сама забыла, што купляла за свае грошы, што ёй давала пані Тэрэза, што ўпотаі дарыў пан Абуховіч. Калі Ядзюні няма дома, Фядора падоўгу разглядае старыя драндзі, і ёй, маўклівай і самотнай, бывае непрытворна сорамна, таму што пані Тэрэза наўрад ці была б такою лёгкай на падачкі, каб ведала пра заляцанні шчадралюбнага абшарніка да мілавіднай і шустрой пакаёўкі.

Бяздумную дурніцу пан Абуховіч так прывучыў да сябе, што яна і сама ўжо не магла дачакацца, калі пані Тэрэза паедзе куды-небудзь у госці ці на шпацыр, і бессаромна кідалася ў абдымкі свайго вяльможнага дабрадзея, а пасля гарачай, салодкай ночы цішжом кралася праз лес у Малое Сяло, трымаючы пад пахай ці то белую кофтак, ці то квяцісты сарафан. Дзявоцкіх убораў, назбіраных у асноўным за кошт неўтаймоўнай панскай ласкі, было нават замнога, каб з шыкам, на манер багатай князеўны, выйсці замуж за ціхмянага, нехлямяжага парабка Лявона Чыркуна, зноў жа ўсялякіх строяў, а справядлівей, абноскаў з пляча пані Тэрэзы, хапіла і на першыя кароткія гады ўвогуле бестурботнага замужства, і на беспрасветныя, доўгія гады ваеннага ліхалецця. Па нітачцы, па гузіку, па вялікай дзірцы, якую ўжо і зашыць было немагчыма, пагубляліся тыя шыкоўныя ўборы, і цяпер у Фядоры ад колішняга багацця нічога не засталася - адны шчымлівыя ўспаміны, журба ды вось гэтыя старыя транты, што іншы раз выграбюцца качаргой з цёмнага закутка. Даўно няма Абуховіча - яшчэ за першымі Саветамі ўсю панскую сям'ю вывезлі ў Казахстан, даўно няма рахманага і добрага Лявона - не вярнуўся з фронту; пустое сэрца, пустая хата, ды затое ёсць у кабеты літыя гумовыя боты-стаўбуны, якім, здаецца, век не будзе зносу і ў якіх аднолькава зручна шлёпаць і па асенняй слоце, і па зімовай сцюжы.

Фядорыным ботам, прыдатным на ўсе гадавыя сезоны і завэдзганым то ў гной, то ў грязь, у Малым Сяле, на жаль, ніхто не зайздросціць, бо цяпер і маладыя, і сталыя вяскоўцы ходзяць у абутку аднаго фасону - які завязуць у краму, але апрача гэтых вялізных ботаў-скараходаў ёсць у Фядоры надта каштоўная рэч: размаляваны чырвонымі кветкамі, акантаваны белай бляхай старасвецкі куфар. Стаіць ён у святліцы каля сцяны і няхай сабе стаіць, есці не просіць. Падыеме гаспадыня пукатае века, моўчкі ўздыхне: на дне ляжаць два ці тры сувоі палатна, коўдра-перабіранка, а так прыгожы, як цацка, куфар пусты, нават павукі паспелі заткаць прыскрынак павуцінай. Размаляваная драўляная скрыня для шытага і тканага багацця перайшла Фядоры, мабыць, яшчэ ад бабулі, аднак Ядзюня, гэтае рыжаватае і вяснушкватае стварэнне, дзярэ нос, пагардліва глядзіць на колішні матчын пасаг. Ёй, бачыце, падавай куплёную фанерную шафу на двое створац, дзе ёсць і палічкі, і вешакі для дзявочых убораў. Нічога дрэннага, вядома, у тым няма, што дачка любіць прыбірацца не горш за сябровак і хоча мець усё, чаго не маюць яны. Адна бяда: дзе набрацца тых грошай, калі за кожным рублём трэба ганяцца, не раўнуючы як кот у хляве ганяецца за паршыўцам вераб'ём.

Пераборлівай, капрызнай Ядзюні яшчэ пашанцавала, што пасля вайны, калі спатрэбілася багата цэглы, у Кругавічах невялікую панскую цагельню расшырылі, пабудавалі новыя печы, раскапалі гліняны кар'ер, і на гэтым саматужным заводзіку вясковыя дзяўчаты за лета могуць зарабіць колькі соцень сабе на абыходак. Маласельскія сезоншчыцы на цагельню бягуць яшчэ з першымі промнямі сонца, бягуць і гуртам, і ўроссып, хто па звiлiстай лясной дарозе, а хто, як Ядзюня, на працу дабіраецца нацянькі, паўз балоцісты, змрочны Імшэчак. Летнімі раніцамі ўсё наваколле скаланае зычны, басавіты гудок, устаноўлены дзесьці на верхатуры чырвонага коміна цагельні. Спачатку Фядора палохалася нечаканага гудка, потым прывыкла, перастала злавацца на заводскага крыкуна: будзіць заспаную Ядзюню, і тое добра. Не сказаць, каб дужа ахвотна, Ядзюня схопліваецца з ложка, мыецца, апранаецца, яшчэ хвіліну выдыгоўваецца перад люстэркам і ўжо на бягу хапае са шкапчыка клунак з ядой.

- Мама, а менца дала?

- Засталася пасля касцоў крыха, то і дала каліўца.

- А Манька Тадорчына яшчэ і яйцо бярэ на полудзень.

- Дзе ж я вазьму яйцо? У нядзельку прадала на базары два дзесяткі ды купіла табе сандалеты, - непрытворна ўздыхае Фядора і, каб перахітрыць Ядзюню, пераводзіць гаворку на другое: - Дачушка, ты б не хадзіла напасткі цераз лес. Хадзі па дарозе, дзе людзей многа. Яшчэ ваўкі нападуць - развялося за вайну погані гэнай.

- Ваўкоў, мама, Гаўрыла Трафімчык даўно пастраліў. Лёдзя яго хвалілася, што бацька цяпер хоча бабра ўпаляваць - Лёдзі на каўнер у ясенку.

- Іш ты! Колісь, помню, адна пані Тэрэза хадзіла ў бабрынай хвутры.

- І я хачу быць такой гжэчнай, як твая пані Тэрэза! - быццам наўмысна дражніцца ў парозе Ядзюня і бярэцца за клямку. - Ну, то да вечара.

- Ідзі ўжо, матолак, і не дуры мне глову.

Непрадказальныя паводзіны дачкі, яе дзіўныя звычкі і зусім не сялянскія, а бадай што, панскія жаданні Фядору апошнім часам усё больш пачынаюць турбаваць. Ядзюня любіць паспаць, і разбудзіць яе здольны хіба што зычны гудок цагельні, Ядзюня есці абы-чаго не хоча - мяса ёй падавай, а няма, дык маці хоць самой кладзіся ў кубелец. Побач з гэтым відавочным панствам згадка пра бабрынае футра здаецца чыстым вымагальніцтвам, і тут ужо, калі размова ідзе пра такую дарагую рэч, нават і гадаць не трэба, чыя кроў цячэ ў жылах дачкі. Калі раней Фядора яшчэ сумнявалася і дакоры сумлення мучылі мала, то цяпер яна непадроблена чырванее перад партрэтам нябожчыка Лявона, ад якога калісьці вымушана была ўтаіць тайну нараджэння Ядзюні. Безумоўна, гэта недаравальны грэх, і, відаць, таму вялікую грэшніцу абмінула шчасце, а багацце як ветрам здзьмула. Паправіць жыццёвыя справы ёсць толькі адна рада: выгадна аддаць Ядзюню замуж. Думаць пра даччыно вяселле вымагае час, таму што тая з няўклуднага падлетка выпетрала ў добрую дзеўку і падбіраецца

ўжо да таго небяспечнага ўзросту, у якім і сама Фядора безаглядна, бяздумна, страціўшы розум, кінулася ў гарачыя, трапяткія абдымкі пана Абуховіча.

Зусім непрыкметна для матчынага вока Ядзюня расквітнела, як майская вішня: пастрайнела, паружавела, наліліся сокам грудзі, і гэта яшчэ не ўсё, што ў ёй павінна расцвісці, дык вялікага клопату з жаніхамі, здаецца, не будзе. Нельга толькі схібіць, купіць, як той казаў, блудлівага ката ў мяшку, да таго ж гультая і дармаеда. З немалого гурту вясковых кавалераў трэба выбраць самага лепшага, каб і да гаспадаркі быў здатны, каб і Ядзюню на руках насіў, зразумела, каб і на цешчу не паглядаў скоса. Употаі выбіраючы сабе зяця, Фядора не дае ганьбы хіба што Аляксею Хамутовічу, сыну колішняй сваёй хаўрусніцы Алены. Гадаваўся хлопец, лічы, навідавоку: і касы не цураўся, і з плугам завіхаўся спраўна, а з войска і наогул вярнуўся вялікім грамадзем, бо яго адразу ж і выбралі старшынёй маласельскага калгаса. Сам русявы, статны і з твару не брыдкі. Хамутовіч нічога кепскага людзям не чыніць, але і добрага таксама не робіць: ганяе на агульную працу, крычыць, калі што не так, аж да белай гарачкі, ды самая найгоршая загана ў маладога старшыні, што цэлымі днямі на вараным кані ён гарцуе па Малым Сяле як шалёны. Бяды ў гэтым, вядома, няма: з цягам часу Аляксей пасталее, пыхлівасць у яго пройдзе, а Вараны калі-небудзь здохне. Іншыя думкі турбуюць Фядору: замуж Ядзюні ўсё ж ранавата, дзеўка і на свае гульбішчы бегала мала, але чакаць, пакуль яна нагуляецца ўволю, таксама нельга, таму што такога віднага і выгоднага кавалера як бач перахопяць спрытнейшыя шалахвосткі.

Завабіць у сямейныя цянёты прыстойнага жаніха можна рознымі чарамі і нагавораным зеллем, але самы надзейны спосаб - гэта той, калі боўдзіла зяць сядзіць на покуці і, смакуючы то вяндліну, то паляндвіцу, праставата дзівіцца з незвычайнай руплівасці і гасціннасці сваёй будучай цешчы. Менавіта вось такім сродкам Фядора спадзяецца калі не цяпер, то на другое лета залучыць у хату Аляксея Хамутовіча і з некаторага часу трымае ў цесным катушку не аднаго, а двух парсюкоў. Вечна галодныя лычы за вярсту чуюць гаспадыню і вішчаць так, што ажно трашчыць хлеб. Натупаўшыся на калгаснай рабоце, Фядора без злосці корміць пражэрлівых звяроў, ірве ім лебяду альбо свірэпку, а калі ў свінства мокра, стомлена бяжыць з мяшком на балотца драць сухі мох. Вяртаецца назад з перасцярогай, стараецца кустамі абысці суседаву сялібу, каб выпадкова не напаткаць уедлівага Марціна Палазка. Той сівагаловы ўдавец абавязкова папытае, што суседка нясе, і будзе доўга рагатаць, успомніўшы, як аднойчы яна падаслала япрука ігліцай з жывымі мурашкамі.

На сваёй дрывотні Марцін Палазок хавае парнічок і медны змеявік, гэтае дужа хадавое начынне ў яго калі-небудзь трэба будзе прасіць, вось чаму хітрая бядота маўчыць, ні слова не кажа пра дурную насмешку. Захацеўшы раю, Фядора тым не менш ведае, што ў рай не ходзяць у лапцях, і яшчэ, яна проста нутром чуе, што пляшка моцнай, пякучай, як перац, самагонкі будучаму зяцю спадабаецца лепей, чым дасціпныя чары і нагаворанае зелле.

3

Наводдаль ад сялібы Гаўрылы Трафімчыка, акурат пасярэдзіне сотак, узвышаецца гумно - з утравяненым прыгуменнем і шырокімі, як машыне праехаць, варотамі, з вераб'іным ачмурэлым вэрхалам і ціхім папіскваннем мітуслівых ластвак. Страха, накрытая кулявой саломай-праміцай, трымаецца на дубовых сохах, сцены, кожная на два шулы, складзены з яловых смалістых круглякоў, прастаяць век і не спаракнеюць. Нікчэмнае гуменца, прысадзістае, скрыўленае па вуглах, як у Луцэі Падгайскай, мець Гаўрылу Трафімчыку было б дужа ганебна: ён жа сам адмысловы майстар па дрэве - і сталяр, і цясляр, не кажучы ўжо пра такі красамоўны факт, што і сякера ў яго заўсёды вострая, як брытва.

Старонні чалавек адно зірне на шыкоўную будыніну, дык і падумае: «Ого, аказваецца, у Малым Сяле таксама трапляюцца багатыры і заможнікі, а не толькі прыкрая галота і басота». Вандроўны багамалец між тым яшчэ і як памыляецца. Маючы нейкія пяць дзесяцін зямлі, Гаўрыла Трафімчык усю польскую паншчыну прахадзіў у заечай кучомцы і палапленай

світцы, ашчаджаў кожны злот з хітрым разлікам пабагацець хоць у старасці і памяняць лазовыя лапці на прыстойныя ялавыя боты, для мацунку і пыхі паквэцаныя чорнай каланіцай ці смярдзючым дзэгцем.

Вялікае гумно, разлічанае якраз на будучае багацце, ставілася не адно лета, збіралася па каліўцу, па бяргвенцу, і няхай ужо выбачыць пан Абуховіч, аднак з ягонага лесу шмат выдатных сухастоін на чым перабралася ў Малое Сяло, а два развілістыя дубкі на сохі за бабрыную шкуру і добры барыш дазволіў употай спілаваць панскі аб'ездчык Язэп Невяроўскі. Лазовыя лапці Гаўрыла Трафімчык сапраўды памяняў на салдацкія кірзачы, але, як ні хітрыў, узнікла небяспека развітацца і з гумном, якое ў розныя гады то пуставала ад недароду, то, на радасць гаспадару, ажно трашчала ад жытнёвых снапоў.

Неўзабаве пасля вайны ў Малым Сяле пайшлі ўпартыя чуткі пра калгасы, і, у рэшце рэшт, людзі зразумелі, што гэта не пустыя размовы, калі з Ганцавіч, бруднага палескага мястэчка, у вёску прыбытала гайня балбатлівых чырвоных агітатараў. Вострыя, дасціпныя языкі надзіва лёгка ўгаварылі сялян, і тыя, жадаючы хутчэй убачыць наабяцаныя залатыя горы, з адвечнай беларускай пакорлівасцю, без асаблівых душэўных пакут развіталіся з уласнымі надзелямі, а коней, хто іх меў, завялі ў даўжэзную, як абора, стайню, на скорую руку скіданую наводшыбе вёскі. З дня на дзень павінны былі арыштаваць хіба што аднаго Сцяпана Аліфера, бо гэты вупар наадрэз адмовіўся пісацца ў калгас ды, мала таго, навідавоку ў прыезджага начальства пачаў калупацца з плугам на сваім, не такім ужо і марным, засеўку. І яны прыйшлі, бяззбройныя, добрыя, лагодныя, забралі наравістага пустэльніка з поля, ледзь не пад белы ручкі павялі ў хату. Аб чым яны там размаўлялі - ніхто толкам не ведаў, але ўжо на другі дзень спахмурнелы Сцяпан Аліфер выкаціў з гумна калёсы, зашчаміў у аглоблі рухавага коніка, кінуў у драбіны плуг, радоўку, барану і марудна паклыгаў на калгасны двор. Дахаты пакрыўджаны, нарваны селянін прынёс толькі кавеньку і пракураную арэхавую люльку, ды і тую без тытуню.

У першую ж калектыўную восень маласельцы з жахам уцямілі, што чырвоныя агітатары іх проста ашукалі, бо калгаснага жыта не хапіла нават, каб выдаць што-кольвечы на працадні. Без зямлі непатрэбнымі сталі асірацелыя сялянскія гумны, і гэты непарадак адразу заўважыў нейкі дужа зоркі начальнік. Гумны пачалі разбураць і звозіць на агульны двор, дзе з іх змудравалі прыземістыя кароўнікі і цялятнікі, ды горш за ўсё, што рушыць людское дабро ледзь не гвалтам прымусілі Гаўрылу Трафімчыка, маючы на ўвазе яго заслужаныя поспехі ў цялярскай справе. Усяго за адно лета будаўнічая брыгада растрыбушыла пустыя гумны, пуні, ёўні, і тварыўся гэты разбой пад маўклівымі позіркамі гаспадароў ці, наадварот, пад нястрыманай лаянкай заплаканых гаспадынь.

Сам Гаўрыла Трафімчык, ідучы па вуліцы, баязліва ўцінае галаву ў плечы, каб не бачыць страхотна апусцелых прыгуменняў, ды чамусьці найбольш яму не хочацца сустрэць басаногую, няўключна апранутую Луцэю Падгайскую. З языком, доўгім, як памяло, гэтая куслівая, помслівая кабетка, мусіць, ужо да самага скону не забудзе, хто першы ўскочыў на яе пахілае, скасабочанае гуменца. Там жа, на вільчаку збуцвелей страхі, якраз сядзеў Гаўрыла Трафімчык, кіданне зверху бярозавыя апоўзіны, што змацоўвалі гнілую салому, а ўнізе, наўкруг чатырох вуглоў, галопа бегала раз'ятраная Луцэя, папускалася грудзі зямлі і, як толькі ўмела, кляла пустагалавую дзяржаву, дурных туташніх начальнікаў, усіх сваіх былых і сённяшніх ворагаў.

- Смык сухарэбры! Злазь з майго хаджайства! Каб ты ўпаў, дай Божа, ды макатра свайго раскалоў. Каб ты з торбай па свеце цягаўся. Скажы, Гаўрыла, ці ж я прасіла, каб ты маё багацтва нішчыў? Хіба ж я цябе на вугал падсаджвала? О, ты, знічтожнік, гуменца і пальцам не чапіў бы, калі б жыў мой Падгайскі. Ён табе як бач мазгі ўправіў бы, ён цябе адным махенцам гарбатага зрабіў бы.

- Ахалонься, Луцэя, астынь трошкі, - зрэдку азываўся зверху прысаромлены Гаўрыла Трафімчык, асцярожна ступаючы па голых ужо латах. - Цябе ж не рэжуць, не колюць, што расквічалася на ўвесь павет.

- Сам ты кныр пакладаны! Вельмі ўжо маё гумно табе вочы застраміла, каб і пастаяла даўжэй. Мо яшчэ зямельку вернуць, тады і коніка як-небудзь агораю.

- Памаўчала б, кабетка, з гумном сваім. Нагою таўхані, дык рассыплецца - трухня адна.

- Пагляджу, як ты сваю стадолу кінешся бурыць. Рукі будуць калаціцца. Дальбог, праўда!

- Дойдзе чарга і да мяне. Старшына наказаў з гэтага канца пачынаць, а я вунь дзе живу - каля Сцяпана Аліфера.

- Не плявузгай, Гаўрыла! Знарок ты з майго боку зайшоў. Каб сабе не нашкодзіць.

- Я ёй - стрыжана, яна мне - голена. От бо Луцзя!

Сваю цяжкую і не зусім пашаноўную справу калгасныя будаўнікі рабілі моўчкі, зацята, ажно пыл курэўся над прыгуменнямі, і было нават дзіўна, што майстроў да гэтага часу не апанавала кароста і ў кожнага на самых нікчэмных частках цела не вылезла па сорок скул, аб чым гучна, на ўсю вёску, і не горш за Луццю Падгайскую, клапаціліся разлютаваныя гаспадыні. Пазней, калі цераз сялянскія панадворкі з грукатам і лямантам прайшліся вострыя цясларскія сякеры, стала ўвачавідкі бачна, як агалілася Малое Сяло, як яно раптам збыднела, дайшло да ўбогасці, застаўшыся без гумнаў, пуняў і ёўняў - найпершай прыкметы хоць нейкай прыблізнай заможнасці. На свежую памяць яшчэ лёгка ўявіць нядаўні знешні выгляд даволі вялікай вёскі. Гумны, у каго з зялёнай ад даўнасці страхой, у каго толькі што перакрытае наноў, стаялі напрыканцы сотак, быццам знарок, выстраіўшыся ў адзін шнур, і чамусьці кожная восець альбо тым, альбо другім назовам была падобная цот у цот на сваіх уласнікаў.

Скасабочанае, з задзёртай угару страхой гумнца мела Луцця Падгайская, і вось дзіва: рыхтык гэтак жа, рогам уперад, носіць хустку і сама гаспадыня. Яе блізкая суседка, хутканогая Тадорка Дрозд па вёсцы бегае вечна расхрыстаная, у незашпіленым кажушку, дык і пуня кабечыная зімою і летам стаяла расхлябешчаная насцеж. Гумно, з аднаго боку падпёртае тоўстым бервяном, трымаў Якаў Пеўнік, але і сам ён моцна кульгае, апіраецца на сукаватую кульбаку. У абрысах квадратнага, трошкі падпсаванага дзесяцігоддзі гумна без цяжкасці ўгадваліся і прыгорбленая постаць, і неўтаймоўны нораў гаспадара - Сцяпана Аліфера, каржакаватага, учэпістага, як смаляны корч, гарачага, як кіпецень. Сцяпан Аліфер таксама ходзіць з кавенькай, аднак не кульгае, і гумно ён збярог прыстойнае на выгляд. Маючы багаты вопыт, будаўнікі да сярдзітай гаспадыні падбіраліся з вялікай асцярогай. На здзіўленне, паважаны Трафімчыкаў сусед прыблудных цесляроў спаткаў зусім спакойна: забраў з гумна рэзгіны і цапы, аскабалкі ад растрыбушанай збудовы перанёс на дрывотню, а сівенькая Марка, Сцяпанавы жонка, згрэбла на гумнішчы рэшткі гнілой саломы разам з зялёным мохам, і нічога больш - ні кашуль у сем столак, ні сарака скул, ні іншых страшэнных кленічаў.

- Калі разабрацца, на які ляд жабраку гумно? Замінала толькі. Раскідаў Гаўрыла, і бачыш, колькі прастору! Уся вёска перад вачыма, - надта бадзёра, але з журбой у голасе пажартаваў Сцяпан Аліфер, хаваючы за ўсмяшкай сваю нязвыклую ціхмянасць і пакору. - Сам ужо хацеў гумно спаліць, ды рука не паднялася. А цяперачы што? Няма зямлі, то і асець не трэба. Што ў ёй хаваць? Наймуся ў трахтарыстаў сторажам - вось і будзе капейчына. - Ён паправіў жоўтыя ад курэння вусы, закончыў невясёлую споведзь любімай прымаўкай, якую, мусіць, сам і прыдумаў: - Цьфу ты! Хай Бог панам барануе!

- Не гнявіў бы Ёсвышняга, патарчака лысы! Чым табе гумно не дагадзіла, што спаліць хацеў? Зараз усё як у прорву - і зямля, і конік, і калёсы, - з ношкай саломы прыпынілася побач утрапёная, трошкі раззлаваная Марка. - То ж дурань дурнем! Пастаяў бы на сваім даўжэй, дык і воза не здаў бы, і каня не завёў бы на вобчы двор.

- Знайшлася вумніца! З курыным розумам адно каля печы тупаць ды гаршкамі бразгаць.

- І тупаю, і цябе кармлю, няўеднага. Ясі, ажно за вушамі трашчыць, хоць свінога ўваллі, хоць якога.

- Не сварыцеся, людцы добрыя, - міратворна, чуючы нейкую сваю віну, сказаў Гаўрыла Трафімчык. - Сёння ваша гумно растрыбушылі, заўтра - маё. І нічога не зробіш. Парадкі дужа строгія, нават не сыкнеш, як гусак.

Вострыя разбойніцкія сякеры, аднак, перад Гаўрылавым гумном, быццам па чыёй камандзе, раптам павярнулі назад, разбегліся па навакольных хутарах і засценках, дзе таксама нарабілі багата глуму, бо і з аднаго, і з другога канца вёскі на агульны дзядзінец цугам пацягнуліся фурманкі і крывулі, нагужаныя старым бяргавым. Яшчэ ў той дзень, калі вярхом сядзеў на каньку Луцэнай пунькі і здзіраў страху, Гаўрыла Трафімчык думаў, што вельмі лёгка парушыць і сваё кроўнае дабро. Але, маючы бяспрэчную ўладу над вясковымі будаўнікамі, ён усё адцягваў гэты шчымлівы момант, і вось сталася так, што на ўсё Малое Сяло ацалела адно-адзінае гумно, ды і тое - брыгадзірава.

Ужо і суседзі касавурацца, ужо не толькі Луцэя Падгайская даймае пякучымі папрокамі, а рашучасці не хапае, каб раскідаць будыніну, якая мноства гадоў была наймілейшай акрасай Гаўрылавай сялібы. Ён не ведаў, як апраўдацца перад вяскоўцамі за сваю нерашучасць, гумно пачало яму сніцца, у трывожных і забылівых снах яно гарэла надзвычай праўдападобна, і раніцай потны, расхвляваны гаспадар выбягаў з хаты на ўласныя вочы ўпэўніцца, што сярод прыгумення не тлеюць галавешкі і не курыцца дым. Потым ён прыдумаў сабе нейкі клопат, адчыняў гумно і тут нанова перажываў жахі кашмарнай ночы. Шкадаваць і праўда было што: моцныя дубовыя сохі, вакол якіх можна праехаць возам, здаровыя сцены, акутыя жалезам вароты, ды нават калі адкінуць гэтыя несумненныя вартасці, адзін гліняны ток чаго каштуе - утрамбаваны драўлянай шлягай, адпаліраваны да бляску збажыной і важкімі цапамі. Помніцца, Гаўрыла Трафімчык абышоў усе глінішчы вакол Малога Сяла, пакуль не надыбаў на адклад з шэра-зеленаватай, вельмі глёўкай і трывалай глінай. Ток у гумне не вышчарбіўся з гадамі, не павытыркаўся гузамі, хоць гаспадар, маючы добрую сілу, перыў цэпам так, што зярняты пырскалі ў бакі, як спорны, густы дождж. Быў бы на месцы Гаўрылы нехта другі, і яму таксама не хацелася б руйнаваць выдатны цуд вясковага дойлідства, які па бяргавцу ляжа ў сцены нікчэмнага цялятніка або смуроднага свінарніка.

І, напэўна, яшчэ не адзін дзень слыны цяслар змрочна тупаў бы вакол гумна, не ведаючы, што рабіць, калі б на гэтую бяду не налучыўся Аляксей Хамутовіч. Старшыню на чужы пакутніцкі двор паслала, мусіць, сама накіраванасць, сам лёс. Аляксей Хамутовіч якраз скакаў па пыльнай маласельскай вуліцы, убачыў здалёк маўклівую, сутулую постаць і тузануў Варанога на дарожку, што ўздоўж сотак вяла на прыгуменне.

- Па сваім гумне плачаш, дзядзька Гаўрыла? І не таіся - бачу, бачу! Аднак гумно разбірай без супраціву ўласці, бо ўжо не будзе вазвяртання да старых межаў і шнуроў. Запомні - не будзе!

- Ды які супраціў? Ты ж, Ляксеі Сымонавіч, першы мне кіцу загнеш, калі што не так.

- І загну - хай адно хітраваць пачнеш.

Пры сабе, ці конны, ці спешаны, Аляксей Хамутовіч заўсёды мае плечы сырамятны бізун на цаўі з тонкай казінай ножкі, і, як толькі саскочыў з Варанога, малады калгасны старшыня для чагосьці абстукаў цаўём прэдняю сцяну, прытупіў на гулкім глінабітным таку і, прысланіўшыся плячом да сахі, заглядзеўся ўгору. «Ух ты! Высока, як у соснах», - нечакана выдыхнуў ён, і ў гэтым пустым захапленні з'явілася першая нітачка, спрытна хапіўшыся за якую яшчэ можна было ўратаваць гумно. Дзесьці ў кроквах, асветленых праз шчыліны сонечнымі промнямі, бязладна чырыкалі вераб'і, у расчыненыя вароты пошвыркам сюды-туды кідаліся лаптаўкі-бялянкі, але, не зважаючы ні на што, Гаўрыла Трафімчык ужо трымаў у руцэ тую нітачку надзеі і без усялякага сораму тузаў яе да сябе.

- Сымонавіч, мо ў хату зойдзеш? Радня як-ніяк. Помніш, твая і мая бабка былі аднае маці, а мы з табою ўжо, выходзіць, браты ў чацвёртай стрэчы.

- Радня, кажаш? Адзін пень гарэў - другі бокі грэў. Ха-ха-ха! Аднак не хвалойся, брат мой Гаўрыла. Ацалее тваё гумно. Слухай, што я надумаў. Пачнецца жніво, то не будзе куды збожжа сыпаць - свіран жа недабудаваны. Трэба тут, у гумне, наслась падлогу, зрабіць засеку - вось і мецьмем хоць часовы спрат для жыта. Дошак адно б дзе прыстарацца.

- От галава! От галава! Мінісцёрская ў цябе галава, Сымонавіч. Усё будзе, як ты хочаш. І дошкі знойдуцца. Паедзем у лес, спусцім колькі хваін - вось табе і цалёўкі. Дык не стой,

чалавеча, пайшлі ў хату. Яшчэ ж не выгалела ў каморы - ёсца і паляндвіца, і лычык вэнджанай кілбасы.

Датытлівыя суседзі, вызіраючы з-за платоў, выказвалі самыя неверагодныя здагадкі, чаго так доўга старшынёўскі Вараны пасвіўся на пустым прыгуменні і чаму, калі Аляксей Хамутовіч выкуліўся з хаты, плечыні бізун у яго абвіслай руцэ цягнуўся канцом па зямлі. І гэта яшчэ не ўвесь здзіў. У людзей і дух заняло, калі наўзбоч Гаўрылавага прыгумення неўзабаве вырас, падсыхаючы на сонцы, ярус пахучых і белых, як сыр, дошак, а ў самім гумне, распалохаўшы вераб'ёў і ластавак, весела зацюкалі сякеры, звонка азвалася піла. Нават няхітраму воку было відаць, што Гаўрыла Трафімчык перарабляе гумно на свіронак, і тут ужо не месца дакорам: жніво на носе, а спрату для збожжа ў калгасе напраўду няма.

Бліжэйшыя суседзі іншы раз сунуліся на грукат сякеры, моўчкі тапталіся на струганых дошках, якімі загрузасцілі гліняны ток, і гэтак жа ціха разыходзіліся. З імі, суседзямі, наогул не было марокі, але да спацелых, змораных цесляроў панадзіліся штодня два няўдалыя самагоншчыкі, два вясёлыя балбатуны пан Вінцусь і пан Бронюсь. Яны, як тыя вандроўнікі, аднойчы смела зайшлі ў гумно, селі на чым каму прыймелася і пачалі мудрыя, дасведчаныя размовы пра калгас і ўраджай, пра ўсё, што само лезла на язык, і з іхняга пустога плявузгання Гаўрыла Трафімчык ясна ўцяміў: гэтыя немаладыя, бязродныя шляхціцы знарок гавораць бязглуздзіцу, каб пайграць на нервах і добра пазлаваць удачлівага брыгадзіра калгасных будаўнікоў.

- Хвацка ў цябе, Гаўрыла, выйшла, ой, хвацка! - хітра, здалёк павёў рэй большы ростам пан Вінцусь. - Як той казаў, і козы сытыя, і сена цэлае.

- Але, добры купец, добры! - падхапіў меншы ростам пан Бронюсь. - Трэба мець спраўную глову, каб такую хароміну выклянчыць за кварту самагонкі.

- Хто вас сюды клікаў? Сноўдаюцца па вёсцы, як віжы, усё штосьці выноухваюць, - узбурыўся чырвоны ад злосці Гаўрыла Трафімчык. - А калі пра самагонку, то не мяне ж хапілі на Імшэчку і за каршэнь паперлі ў Ганцавічы.

Ціснуць употай сівуху і плаціць штрафы за грэшны промысел у Малым Сяле не лічыцца ганьбай, таму прышлыя балбатуны асабліва не збянтэжыліся, калі іх справядліва ўпільнуў Гаўрыла. Няздатныя гандляры самаробным трункам наогул удала выблыталіся з таго вялікага пераляку: да мястэчка трэсліся ў кузаве паўтаратонкі, назад вярталіся пяшком, усю ноч цялепкаючы па глыбокім снезе. Вядома, што іх самагонны апарат ушчэнт разбілі міліцыянты, а вось ці плацілі штраф - пра гэта бесклапотныя шляхціцы сціпла маўчаць. Ды хіба ж бываюць у Малым Сяле нейкія тайны?

Вяскоўцы заўважылі, што пасля міліцыі пан Вінцусь і пан Бронюсь пачалі балбатаць яшчэ больш і, на здзіўленне, не прамінулі ніводнай вясковай зборні. У школе, куды прыезджыя агітатары вечарамі склікаюць народ, яны займаюць прэдня лаўкі, першымі цягнуць угору рукі, даўжэй за ўсіх ляпаюць у далоні і мацней за ўсіх крычаць, стараючыся скіраваць на сябе позіркі высокага начальства. Гаўрыла Трафімчык, калі назваў іх віжамі, якраз нічога не меў на ўвазе, але чамусьці, пасядзеўшы яшчэ хвіліну дзеля прыліку, нязваныя госці борздзенька вымеліся з гумна, а назаўтра зноў заявіліся тут, як і не лысыя. Селі на памосце, агледзеліся і давай павучаць бывалых майстроў, хоць самі ні на грам не талопяць у цяслярскай справе. У рэшце рэшт кончылася гэта тым, што разлютаваны, быццам звер, Гаўрыла проста сілком выпхнуў абодвух балбатуноў за вароты.

- Не людзі, а птахі пеўчыя. Іш ты! Памагу і я табе - паспяваю аб сяўбе.

- Пайшлі, пан Бронюсь, - мовіў большы шляхціц. - Штосьці не падабаецца мне гэнае гумно.

- І мне тэж не падабаецца, - азваўся меншы шляхціц. - Глядзі, Гаўрыла, каб з твайго гумна калі-небудзь канюшню не зрабілі.

Для сваіх пустых забаў старыя штукары, відаць, знайшлі іншае месца, але без іх у Гаўрылавым гумне стала нязвыкла сумна: здаецца, цішэй грукалі сякеры, не так весела шоргала піла, са злосцю палавінячы апошнія дошкі. Надзённы клопат цесляры збылі акурат у належны час, калі на Кругляку, суседнім полі, шумным рокатам азваўся эмтэсаўскі камбайн, а на меншых і камяністых палявых акраўках і тут, і там сляпуча бліснулі вострыя, займістыя

сярпы. Да гарэнкага водару смалы ў свіронку дамяшаўся саладжавы дух жыта, гара новага збожжа ў засеках усё расла, падводы з тугімі мяшкямі ўсё пад'язджалі і пад'язджалі. Кладаўшчык Мікалай Гіляр збіўся з ног, прымаючы надзіва багаты ўраджай: сушыў, веяў, прапускаў праз арфу і на тых жа фурманках адпраўляў у Ганцавічы дзяржаўным збожжанарыхтоўшчыкам.

Познімі вечарамі, калі Малое Сяло клалася спаць і рэдка ў чыіх вокнах свяціліся лямпы, вакол свайго і цяпер ужо чужога гумна тупаў расхвалываны Гаўрыла Трафімчык. Ён чапаў рукамі пудовы замок на варотах, удыхаў густы пах збожжа, які віўся аднекуль зверху, з-пад саламяных прычолкаў, і, безумоўна, радаваўся, што ўдалося хоць хітрыкамі, хоць гвалтам адстаяць кроўную маёмасць. Усё можа быць: вернуць улады адабраную зямлю, дык тады не прыспічыць па бярвенцу збіраць парушаную гаспадарку. І ўсё ж нядобра, непамысна былому ўласніку пяці дзесяцін: за гэтае гумно яму доўга трэба будзе апраўдвацца перад людзьмі - перад Сцяпанам Аліферам і Якавам Пеўнікамі, перад Луцэяй Падгайскай і Тадоркай Дрозд, бо вельмі ж прыкра і сорамна кожны раз лавіць на сабе іхнія ненавісныя, дакорлівыя позіркi.

4

Пасварыцца з Тафіляй, вядома, не штука, і для такой душэўнай патрэбы Сцяпан Аліфер мае вельмі прыдатнае месца: каля старога калодзежа, пад задумным кучаравістым вязам. Тут, у закутку паміж дашчаным тынам і збучвельным плотам, сярод муравы з бела-жоўтымі рамонкамі ляжыць пры самай вуліцы аброслы мохам гарбаты камень. У шэры граніт украплены бліскучыя пласцінкі слюды, серабрыстыя зярняты кварцу, і таму валун ззяе на сонцы, як царскі трон. І гэта найвялікшая несправядлівасць, бо толькі Тафіля - мажняя паставай, з крутымі бёдрамі і траскучым, быццам у сарокі, голасам - магла кінучь вока на такое шыкоўнае месца. Але ў суседкі ёсць свой валун - акурат цераз вуліцу, насупраць прыземістай хаты з аблупленымі, падслепаватымі акенцамі. Пляскаты, шэры, без зіхоткіх украпін слюды і кварцу. Адзін смех, а не камень, на ім і сядзець брыдка, ды чамусьці Тафіля ні разу не пазайздросціла наравістаму Сцяпану Аліферу: што Бог паслаў, тое і добра.

Сівыя, замшэлыя валуны рэдка калі пустуюць - летам у дождж і слоту, зімой у маразы і сцюжы. Цёплымi надвячоркамі, як толькі растане снег і падсохне вулічная куламеся, на сваім валуне любіць пасядзець з люлькай у зубах самавіты, бывае, жартаўлівы, а найчасцей засердаваны гаспадар старога калодзежа. З нагамі залазіць на «царскі» трон, сядзіць, штосьці думае і раз-пораз паглядае на Тафілін двор. Тая ж у гэты час сама што завіхаецца па гаспадарцы - бразгае вёдрамі, рыпіць варотамі хляўца, кормячы жывёнасць. І тады, калі пад кучаравістым вязам дым ужо вісіць каромыслам, Тафіля не вытрымлівае, стрымгалоў бяжыць на вуліцу, гатовая адначасова і да лютай сваркі, і да вечнага міру.

- Добры дзень, Сцяпанка!

- Добры дзень, Тафілька! Як жывеш? Як здароўе?

- Анічога жыву. Дзякуй на добрым слове. А ты як?

- Ды так сабе. Было прыхварэў, то яшчэ і сёння хрып у грудзях.

- Прастудзіўся, мабыць. Трэба чай ліповы піць, а яшчэ лепей: няхай Марка вечарам банькі паставіць.

- Каму, мне банькі? Дык ты, языкатая, забыла пра гліняны гаршчок?!

Падобна на тое, што, нягледзячы на такія лагодны, сонечны надвячорак, вечнага міру не будзе, але і да лютай сваркі яшчэ не дайшло. З пляскатага, нікчэмнага валуна Тафіля ўсё ж неспакойна азірнулася на пахілую брамку: уцякаць адразу ці трохі пачакаць? О, яна добра помніць, як аднаго года Сцяпан Аліфер ці то хапіў на зуб нешта псаванае, ці то проста аб'еўся і цэлы дзень кволіўся жыватом, ад болю не знаходзіў месца. Тафіля, шкадуючы бедака, параіла Марцы паставіць яму каля пупа гарачы гліняны гаршчок. Знямоглы, нядошлы чалавек спачатку ляжаў ціха, потым заенчыў, пасля, як мядзведзь у бураломе, зароў на ўсю хату. Хворыя кішкі разам з нявінным пупам засмактала ўсярэдзіну пукатага, ёмістага гаршка, і скончылася лячэнне тым, што гліняныя чарапкі разляцеліся ўпопырскі, пакутнік

ашалела падхапіўся з ложка, Марка без памяці рынулася ў дзверы. Сваіх выратавальніц, Тафілю і Марку, якія дзесьці пахаваліся ў цёмных закутках, на шчасце, ён не знайшоў, а, пакуль смыкаўся па дварышчы, живот перастаў балець сам па сабе. Няхай гэта і подаўна было, але, убачыўшы, як у Сцяпана Аліфера пры напамінку пра банькі гнеўна затрэсліся вусы, Тафіля вельмі дарэчы згадала, колькі ў яе дома непаробленых спраў, і хутчэй шмыгнула з пляскатага каменя ў хату.

Назаўтра, і цераз дзень, і на трэці дзень, калі пастаіць цёплае надвор'е, задзірастыя, непрымірымыя суседзі зноў будуць сумаваць адно без аднаго, неўпрыкмет цікуючы праз вокны, хто ж сёння першы выбежыць на вуліцу? Навучаная горкім вопытам, Тафіля, здаецца, перасцераглася: сядзіць на валуне строгая, непадкупная, аднак і каварства Сцяпана Аліфера не мае мяжы. Трэба надта чуйныя вушы, каб у яго спакойным голасе ўлавіць насмешку і падвох. То быў злосны і сярдзіты, як сыч, то, на здзіўленне, такі ўжо лагодны і добры - падзеліцца апошнім багаццем.

- Давай, Тафілька, мяняцца камянямі. Забірай сабе мой, бліскучы, а мне будзе твой, пляскаты.

- Давай, Сцяпанка. Але скажы, як такія аграмадзіны выкалупаць з зямлі?

- Рыдлёўкай. А цераз вуліцу вяроўкамі перацягнем.

- Ой, мусіць, жартуеш? Ой, і хлусіш, злыдух!

Знакамітыя валуны тут, зразумела, ні пры чым: маўкліва ляжаць навідавоку не адно стагоддзе і, мабыць, яшчэ ляжалі б, нікому не патрэбныя, калі б непрымірымыя ворагі аднойчы не заўважылі, што, седзячы на камянях, вельмі зручна пляткарыць, лаяцца, згадваць даўнія і свежыя крыўды. Сваркі, якія да покату смяшылі Малое Сяло і на доўгія гады сталі туташняй славатасцю, зазвычай пачынаюцца вясной, з перапынкамі доўжацца ўсё лета і сціхаюць толькі з надыходам асенніх халадоў. На пустэчы за Тафілінай хатай расце крывабокая, камлюкаватая бяроза, і вось з-за яе, нявіннай дрэвіны, паміж суседзямі ідзе зацяжняя варожасць. Сцяпан Аліфер справядліва лічыць, што бяроза належыць яму, бо стаіць якраз насупраць калодзежа, Тафіля правільна мяркуе, што бяроза стала яе ўласнасцю, бо скрыўленай вяршалінай дрэва пахілілася акурат на Тафіліну хату. Яшчэ ў нізінах булькаюць вясёлыя ручаі, яшчэ і гракі не прыляцяць з поўдня, а непрымірымыя, упартыя суседзі да хрыпаты ў голасе высвятляюць, каму сяголета выпала спускаць салодкі і празрысты, як сляза, бярозавік.

З першым сталым цяплом валуны цераз вуліцу добра награюцца, і на іх любата пасядзець і без сваркі, аднак заканчваецца гэтая прыхамаць звычайна тым, што Сцяпан Аліфер, незалюбіўшы бязглуздых дамаганняў Тафілі, усхопліваецца з любімага каменя і, на міг крутнуўшыся ў хаце, шыбуе да беднай бярозы з сякерай, свёрдзелам і загадзя выдзеўбаным асінавым карытцам. Ён, злосны і рашучы, прасвідруе ў камлі свежую дзірку, уставіць драўляны латак і потым усю ноч не будзе спаць, выглядаючы праз вокны, каб вераломная Тафіля не начэrpала з карытца соку альбо не ўчвэрыла яшчэ горшага паскудства.

Хто сярод лета хоць разок піў кіслы бярозавы квас, у якім зверху зыбаецца падсмажаны ячмень, той зразумее, што Сцяпан Аліфер нездарма турбуецца і сварыцца за бярозу. Халодны бярозавік з цёмнага пограба добра спаталіе смагу, прыбаўляе імгэту, і калі часта не боўтацца ў бочачцы, то квас не адскочыць, прастаіць, пахучы і рэзкі, да самага жніва. Боскім півом тады не грэбуе нават пераборлівая Тафіля: стоміцца з сярпом на сваёй ніўцы, возьме ў Сцяпанавай Маркі паліваны гарлач і п'е, задыхаючыся, нагбом, пакуль ад таго квасу не застанецца на дне дробная кропля.

- Да вечара яшчэ далёка, а ты, павідзь, увесь квас выжлукціла! - зазваў аднойчы Сцяпан Аліфер. - Мне хіба не гарача? - Ледзь не сілком ён вырваў з чужых рук паліваны гарлач, выкаўтаў рэшту сам і напразткі цераз пожню падаўся на свой панадворак. - Пайду ў пограб, начэrpаю яшчэ квасу, бо ентая жлукта нават і на посмак не пакінула.

- Укалечыла я цябе, калі і хлёбнула каліва, - пакрыўдзілася Тафіля і зусім слушна зазначыла:

- А бяроза, Сцяпанка, не твая, бо каля маёй хаты расце. От захачу, дык і спілую ўзімку на дровы.

- Я табе захачу! Я табе спілую! Я табе дам дровы!

- Далібог, будзеш па сок у лес бегаць, - Тафіля вомельгам апынулася на сваім шнуры і задзіралася ўжо адтуль: - Адзін пянёк астанецца за хатаю.

- Людзей хоць бы не смяшылі! - з дакорам супыніла ненавіснікаў Марка, чырвоная ад сонца, потная ад сярпа. - То ж як сыдуцца разам - аж зямля калоціцца.

Велічны і несупынны гэты дзіўны кругаварот: калі-небудзь у Сцяпана Аліфера скончыцца запас бярозавага квасу, апусцее жытнёвае поле, прыйдзе журботная восень, а потым з маразамі і завеямі нахопіцца зіма, і, хоць у Тафілі дроў, як заўсёды, будзе нестач, спілаваць бярозу яна не адважыцца. Сусед не дараваў бы такога глупства, ды нягеглае дрэва, здаецца, патрэбнае і самой Тафілі. Доўгімі зімовымі начама, калі ў хаце стаіць нудная, вусцішная цішыня, бяроза за сцяной шуміць пяшчотна і супакойліва, а напрудвесні, чуючы блізкае цяпло, бярозу аблепліваюць чароды крыклівых варон, і гэта таксама немалое суцяшэнне адзінокай душы.

Тафіля нездарма трывожыцца, каб і сяголетняй вясной усё было так, як і ў мінулыя вёсны. Вось ужо і зямля выслабанілася з-пад снегу, вось ужо і валуны абাপал вуліцы аблашчаны цёплым сонцам, але Сцяпан Аліфер чамусьці не рупіцца заявіць сваё права на крывабокую бярозу. Апошнім часам Тафіля кволілася, кепска сябе пачувала, нават паляжала ў ложку і таму позна даведалася, што знайшлася малодшая Аліферава дачка Стэфа, якую яшчэ за першымі Саветамі вывезлі ў Казахшчыну, да людзей з раскосымі вачыма. З вялікай радасці сусед, кажуць, напіўся, пабіў у Маркі гаршкі, і зразумела, як пры такім узрушэнні чалавеку думаць пра нейкі бярозавы сок, калі праз дзесяць гадоў маўчання родная дачка азвалася весткай з суседняй Польшчы.

Першы ліст, самы радасны і самы неспадзяваны, прыйшоў ад Стэфы на згоне зімы, калі адшумелі белыя завеі і ў ваколіцах вёскі ачмурэла запахлі маладыя вербы, а ў хлявах вечных гаротніц Фядоры Чыркун, Тадоркі Дрозд і Луцэі Падгайскай ад нястачы харчу нема зараўлі галодныя каровы. Несусветна прыгожы замежны канверт, з усіх бакоў залеплены квяцістымі маркамі, Сцяпану Аліферу прынесла Альжбета, яго старэйшая дачка, бо яна робіць паштальёнкай і кожны дзень звідна бегае ў Кругавічы на пошту. Пісьмо, яшчэ не ведаючы, што ў ім, беражна разарвалі, прачыталі сямейным гуртам, і тады расчулены да слёз гаспадар хаты патупаў у камору шукаць аплеценую вербалозам шкляную бутлю. Пакуль ён утаймоўваў сваю шалёную радасць, Марка паспела аббегчы блізкіх і далёкіх суседзяў з нечуванай і дужа ўражлівай навіной.

Малое Сяло колькі дзён было ўзрушана да крайнасці: не можа адшукацца чалавек, якога няма, якога даўно пахавалі і пачалі нават забываць. Але Стэфа Невяроўская сапраўды не прапала, азвалася з невядомай далечы, і аб гэтым шчаслівым уваскрэсенні пераканаўча сведчыў ліст, напісаны яе рукой. Замежны канверт, схаваны на самым пашаноўным у хаце месцы - за абразом святой Багамаці, здаецца, выпраменьваў такое цяпло, што Марка, адразу памаладзеля, можа, на сто гадоў, даравала свайму старому яго буйны хмель, чысценька падмяла аскалёпкі разбітага гаршка і пачала цяплява чакаць новай аказіі з далёкай Польшчы.

У той самы час, калі адбываліся неверагодныя падзеі, Тафіля з кашлем і потам кволілася ў ложку, вестка пра Стэфу Невяроўскую яе зусім не расхвалывала, і таму, як толькі крыху ачуняла, кабета высунулася на цёплы панадворак, збянтэжаная зацяжым маўчаннем ненавіснага і сварлівага, як баба, Сцяпана Аліфера. Увачавідкі зблажэлая пасля хваробы, яна ўбачыла за сцяной хаты распушаную бярозу, гатовую вось-вось аддаць салодкі сок каму папала, потым зірнула на пусты зіхоткі валун каля старога калодзежа і з вялікім жалем зразумела, што ў наравістага суседа знайшлася, мусіць, важкая прычына не лезці ў спрэчку за нікчэмнае крывабокае дрэва. Ды вунь жа ён і сам, насуплены, грозны: выйшаў з хаты, пыхнуў дымком з люлькі і, бразгаючы вядром, прыпусціў да калодзежа па ваду.

- Сцяпанка, стой, пачакай! Хіба ты сяголета не будзеш спускаць соку з бярэзіны? Самы час: і зямля пучыцца, і цяплынь, як на Юр'я.

- На Юр'я хапае дур'я! Адчапіся ты, кабетка, са сваім сокам. Мая Стэфка знайшлася - мо чула?

- Чула! Чула! Ажно дзіўна, як яна з дзецьмі ацалела ў той калатнечы?

- Жабракавала, лупайкі картапляныя варыла. Людзі ў Казахшчыне, куды Стэфку саслалі, дарма што чорныя і скуластыя, але абыходлівыя, памяркоўныя - не далі прапасці.

- Радасць табе, Сцяпанка, вялікая. Канечне! Тут ужо, як той казаў, не грэх і напіцца ды Марчыны гарнушкі патаўчы.

- Якія гарнушкі! Аднаго і зачапіў нячайна. Гэта ў цябе, галетніца, пахвастаць нямашка чаго, бо нішчымную вару і тую з чарапкоў ясі.

- Ты ў мяне быў? Ты бачыў, што я з гліняных чарапкоў ем? Ды ў мяне ж усяго-ўсягенькага хапае, ажно кублы трашчаць. Як на тое пайшло, дык і бяроза каля хаты не твая, а мая.

- Ой, баба! Ой, злыдня! Не брашы пры дарозе ды мне сонца не застуй.

- Сцяпанка, а ўсё ж, можа, спусціш соку? - з надзеяй, ужо на хаду, азірнулася Тафіля. - Нясі сваё карытца, я і слова не скажу. На жніво квас як знойдзеш.

- Няма чаго жаць, дык і не патрэбна мне бяроза! Забяры сабе - хоць павалі, хоць так спалі. О людцы! Хай Бог панам барануе!

Трэба быць набітым дурнем, каб неабдуманая, самахоць адмовіцца прыняць раскошны дарунак, бо і аддавала яго суседка, лічы, за бесцань - хацела ўсяго толькі цёплага слова, прызнага позірку. Але Сцяпан Аліфер занатурыўся, не стаў раскідвацца такой драбязой, і беластволая бяроза да наступнай вясны цалкам, ад каранёў да макаўкі, засталася ў бязмежным карыстанні Тафілі. Крывабокае дрэва яна, безумоўна, не паваліла і не пусціла на дровы, ды, больш таго, нават карэц салодкага соку здабыць ёй не ўдалося. На злосць суседу, Тафіля знарок доўга валтузілася ля камля з долатцам і сякерай, прыладзіць драўляны латак не здолела, плюнула з прыкрасцю, пайшла, а свежыя раны і драпіны на кары зацягнуліся вільгаццю, пырснулі жывымі кроплямі, і цененькі бліскучы струмок па лахматай бяросце пасачыўся ўніз да зямлі, разліўшыся маленькай лужынай, тут жа прывабіў да сябе мноства ўсялякіх ласуноў - жучкоў, казюрак, чорных палявых мурашак.

Камель з сонечнага боку пакрыўся ружовым шумавіннем, і яшчэ не скончыўся рух соку, як сама бяроза светла зазелянела, сярод зубчастых маладых лісцікаў на абвіслым вецці выкінуліся шурпатыя каташкі. Тафіліна крывабокая радасць і суцеха налучыла момант пышна расцвісці акурат на Юр'я, калі вясковыя кабеты збіралі статак на затравяненым выгане, а Тафілі, якая каровы, мусіць, зроду не мела, нічога іншага не заставалася, як, стаіўшыся за плотам, сам-насам любавалася бярозай і раўніва прыслухоўвалася, што, у рэшце рэшт, кажуць пра яе прыгажуню языкатых суседкі?

Тыя ж моўчкі і абыякава праходзілі міма, але ў адрозненне ад людзей немалы інтарэс да расквітнелага дрэва выяўлялі худыя пасля зімы, неспакойныя каровы: чухаліся аб маршчыністы камель, бучыліся, стараліся ўбароць бярозу вострымі рагамі. Вядома, то не быдла, якое на запасанне вернецца ў хлявы без свежых байцоўскіх ран і крываваў пісягоў, ды ўсё ж можна было зразумець і заклапочанасць гаспадынь, якія перліся на выган толькі дзеля таго, каб, збоку пастаяўшы колькі трэба, не даць дужа разгуляцца сваім ашалелым ад шчасця рагулям. Сярод альховых кустоў, уздоўж звільстай канавы, рассыпаліся па зелянейшых лагчынах яшчэ насцярожаныя гурты, паблізу ад іх тоўпіліся расхвляваныя жанчыны, навідавоку трымаючы ахвярныя дары лагоднаму маю і святому Юр'ю.

На запасанне Фядора Чыркун узяла чырвонае велікоднае яйцо, Тадорка Дрозд прынесла пасвенчаны ў царкве вярбовы дубчык, хітрэйшая Луцэя Падгайская прыхапіла тое і другое, ды, апроч гэтага, яшчэ ў сваім двары кожная сказала пацеры і замовы, употай зрабіла чары ад суроку, ад хіжай зайздрасці, ад усялякай напасці. Стаялі кабеты з краю выгана, абвеяныя цёплым і сухім ветрыкам, замілавана сачылі, як згаладалыя кароўкі папоўніцы хапаюць ядку маладую травіцу, потым у жаночым натоўпе ўсчалася спрэчка: калі сёлета загрымела - на Вялікдзень ці пасля, на голы лес ці на зялёны? Супяцца бровы, моршчацца ў натузе лбы, і тугадумства цяпер якраз не ў пашане, бо ў такі шчымлівы момант вельмі важна прыгадаць,

што першагром сапраўды прыйшоўся не на пустое голле, - быць, значыць, ураджаю і не трэба баяцца галадоўкі і мору.

- Я ж каля лесу живу, дык добра ведаю, што грывела на зялёны лес, - прывяла важкі доказ засердаваная Фядора.

- Няпэўна ты мовіш! Перад Вялікдзем, помню, накапала я хрэню, сцерла на тарцы, а ён слабы, нават у нос не дыхціць. Хрэнь заўсёды пасля гому траціць моцу, - запярэчыла ўпартая Тадорка.

- Ой, бабы! Вунь чагосьці сюды бегма шыбуе Папіха, - азірнуўшыся, сказала спалоханая Луцэя.

Да месца тут будзе зазначыць, што гэтае зусім не абразлівае мяно ў Малым Сяле носіць чырванашчокая грудастая паштальёнка Альжбета, і ёй няма чаго наракаць на чужыя языкі, калі нават родны бацька Сцяпан Аліфер, будучы не ў гуморы, за вочы і ў вочы называе дачку Папіхай. Сяды-тады яна, безумоўна, малілася ў Кругавіцкай царкве, але ні прамых, ні ўскосных стасункаў да мясцовага святара не мела. Альжбецін гаспадар Павел Худніцкі калісьці не любіў стрыгчыся - хадзіў доўгавалосы і тоўсценькі, як бочачка, за што дасціпныя маласельцы і ўважылі яго заслужаным прызваннем - Попік. З вайны ён вярнуўся пакалечаны, хутка памёр, а гаспадарова папоўскае мяно перайшло цалкам да Альжбеты, хоць, на здзіўленне, не выклікала ў яе ні прырэння, ні абурэння.

Пасля сябе Попік пакінуў кучу мурзатых дзяцей, і іхняя яшчэ не старая маці проста выпручвалася з апошніх высілкаў, каб пракарміць бедных сірот. Кожны дзень на нагах: бягом у Кругавічы і назад, бягом ад хаты і да хаты, і, урэшце, не яе віна, што ў адначасе, на святога Юр'я, у Малым Сяле пышна расквітнела Тафіліна бяроза, сакавіта ў ваколіцах зазелянела паша, а ў Папішынай брызентавай сумцы апынуўся знаёмы замежны канверт, абклеены квяцістымі маркамі. Яшчэ на пошце яна пазнала крамзолі, надрапаных рукой сястры Стэфы, у лесе цішком прачытала ліст і спорна прыпусціла па дарозе, каб хутчэй расказаць людзям нечаканую навіну. Сваім звыклым шляхам, займаючы хаты ад самага канца, ткнулася ў адзін і другі двор, падзівілася, чаму раптам абязлюдзела вёска, ужо каля Тафілінай бярозы выпадкам убачыла процьму кароў у рудым алешніку пры балацэвіне і, расчырванелая, потная, цярэспалая, чапляючы ботамі леташні картаплянік, папраставала на гэты рагаты, бадлівы і незвычайна гаманкі выган.

- Бабы, вы чулі, што наша Стэфа піша? - падбегавычы, выгукнула Папіха і ўзмахнула рукою так, быццам сыпанула жыта курам. - Але ж праўда! Піша сястра, што ў Польскай пан Абуховіч знайшоўся. Жывець ён цяперака блізка каля Стэфы і носіць да яе мыць свае порткі і кашулі.

- Скуль нам было чуваць? - першаю азвалася сапраўды ўражаная Тадорка Дрозд. - А як жа пані Тэрэза? Стэфа хіба нічога не піша?

- Прапала пані Тэрэза. Яшчэ ў Казахшчыне ад голаду памерла.

- Дзіва што! Далікатная вельмі была, жыла на выгодах, а чалавеку, прывучанаму да сытасці, як піць даць скарчанец ад бяхлебіцы, - сказала абыякава Фядора Чыркун, бо сумная вестка яе мала кранула. - Але ж і пан добранькі, калі пані не ўбярэг.

- Добранькі ці не - табе лепей ведаць.

- Ты што плявузгаеш, зводніца брахлівая? Ты на што ківаеш? Ну, служыла я ў маёнтку пакаёўкай, але ж ты, цытра балотная, не бачыла, што я з панам любошчы круціла і сукні ад яго брала.

- Тут і бачыць не трэба. Абуховіч гарэў, як сланечнік, дык і Ядзюня твая ўся рыжоццем абсыпана, - ужо бурачковая ад злосці выдыхнула Папіха. - Падмані, распусніца, вала, ды толькі не мяне.

- Паціхніце, сараматніцы, бо так зараз і да космаў дойдзе, - умяшалася ў гарачую сварку Луцэя Падгайская і няўзнак стала паміж Фядорай і Папіхай. - Аднака ж час і дахаты блытацца, бо ажно адсюль чуваць, як свінні ў загарадзі вішчаць.

Дарэмна глівец на выгане і праўда ўжо не было прычыны: каровы ў чарадзе асвойталіся, палізалі адна адну і пры выглядзе сакавітай зеляніны зусім забылі пра свае вострыя рогі і

дурныя звычкі. Без настрою разышліся хто ў які бок, а знерваваная Папіха ўскінула на плечы брызентавую сумку і паджгала назад цераз пустыя соткі. У сябе на агародзе поркалася з рыдлёўкай змрочная Тафіля, але навіну з замежнага канверта яна ўспрыняла ні гарача ні холадна, таму што лёс пана Абуховіча і пані Тэрэзы яе цікавіў менш, чым лёс белакорай шумлівай бярозы за хатай. Тафіля, асаромленая няўдалым спусканнем соку, падазравала, што Сцяпан Аліфер сваё права на бярозу ўступіў з нейкім благім намерам, і гэтая ўчэпістая, нядобрая думка доўга не давала ёй супакаення ні ўдзень, ні ўночы.

Разам з гаспадыняй, чым далей у лета, тым усё больш, паглядаючы на кучаравісты вяз ля калодзежа, сумавала і журылася бяроза, пакуль на Пятра і Паўла не выплакалася першымі жоўтымі лісцікамі. Пасля веснавой сутычкі непрымірымых суседзі варагавалі не адзін раз, і не адзін раз Малое Сяло сур'ёзна турбавалася, чаму столькі часу пустуюць два вялікія камяні абাপал вуліцы. Аднак замаркочаная ў адзіноце Тафіля і шалапутны Сцяпан Аліфер пачыналі шукаць якой-небудзь злагады. Яны зноў мірыліся, зноў сядзелі на сваіх знакамітых валунах, паціху перамаўляліся, і тут барані бог, каб ад нейкага пустога, неразумнага слова ў Аліферавых вачах заскакалі дураслівыя, злыя чорцікі, - тады ўжо сперажыся, Тафіля!

5

У пагодлівыя дні Кругавіцкая цагельня абзываецца ў ваколіцах басавіта і працяжна, і тады, чуючы шалёны, завіслы ў паветры гук, старая дзеўка-векавуха Агата Валасюк пачынае таропка будзіць Аляксея Хамутовіча, а гэта зусім не тое, што будзіць залётніка ў слотнае, сырое надвор'е. Калі на вуліцы бесперастанку лупіць густы і спорны лівень, сцелючыся па зямлі белым попырскам, ніхто з суседзяў, бадай, і не заўважыць, як з чужога двара, тулячы галаву, каб не пазналі, выскачыць малады вершнік на вараным кані і, крутануўшы за рог хаты, у адзін момант схваеца пад навіссю рудога мокрага алешніку пры балацявіне. Сухімі, пагодлівымі ранкамі з начной пагулянкі трэба ўцякаць, калі яшчэ нават сонца не ўзыходзіць, і то мала надзеі, што нейкая аблезлая карабуха не ўліпла ў шыбіну акна і не лічыць капаты імкліваму каню.

На світанні спаць хочацца, аж вочы зліпаюцца, але зычны, басавіты гудок падые з пасцелі хоць мёртвага, хоць жывога, бо і цагельня са сваім грымлівым комінам, на шчасце ці на бяду, стаіць блізка ад хаты - на пагорку цераз голы і гразкі поплаў. Агата Валасюк усхопліваецца з ложка сама, колькі часу любуецца яшчэ хлапечым, іканапісным тварам Аляксея Хамутовіча і, шкадуючы, катурхае прыблудніка за плячо, потым, выбегшы на двор, выводзіць з хлява чарнагрывага Варанага, які застаяўся ў закутку і ад чакання дарогі нецярпліва перабірае нагамі. Сыты, гарачы жарабец з шырокімі персямі і белымі шкарпэткамі Агаце, далібог, падабаецца больш, чым сам змучаны, заспаны вершнік, аднак мажняя, шчакастая Агата, ведаючы высокую цану залётніку і яго каню, правільна лічыць, што ў сваім двары лепей было б іх бачыць разам, а не паасобку.

- Ляксей! Калі ж ты зноў да мяне завітаеш?

- От будзе час, то і завітаю.

- Ляксей! Я ж без цябе памру, высахну на трэску. І хата мая згарыць, і неба на зямлю абрынецца.

- Не бядуй, Агата! Соль святой Агаты ад агню бароніць хаты.

- Ляксей! Чакаць буду.

Кожную раніцу, калі няма дажджу, зычны гудок цагельні разбудзіць апантаных залётнікаў у сябе пад бокам, потым, перакаціўшыся цераз стромы лясок, на пагорках і ў лагчынах пачынае будзіць маласельскіх сезоншчыц, а заадно і ўсё жывое на многа вёрст вакол. Пакуль у хвоях, аціхаючы, яшчэ галёкае рэха, Фядора Чыркун паспее залучыць карову ў гурт, басанож па сцюдзёнай расе вернецца ў хату, трошкі сагрэе пакрэплыя ступакі, і толькі тады ў сваім ложку нехаця заварушыцца Ядзюня. Цагельню з яе настырным і непадкупным гудком

вясковыя дзяўчаты лаюць і бэсцяць на чым свет стаіць, але ўжо, мусіць, да позняй восені не выспацца ім, бедным, не прысніць на досвітку міленькіх ды суджаных.

Раскудлачаная, заспаная Ядзюня бразгаецца ў мыцельніку, бегма лётае па хаце, і яе, такую нервовую, цяпер лепей не чапаць. Фядора шкадуе дачку, дачка не хоча матчынай шкадобы і ласкі. Адна, з вілкамі ў руках, пастараніцца каля печы, другая, з клуначкам пад пахай, моўчкі прашмыгне міма і, не азіраючыся, пашыбуе ў пажаўцелы ўжо бярэзнік перад Імшэчкам. Ядзюня спяшаецца на сваю апрыклую цагельню і, безумоўна, справядліва думае, што яна маладая, цікавая, лагодная і не след ёй станавіцца ў рожкі з прабеглымі, старымі людзьмі. Маці і ёсць маці: ці дубцом, ці языком, але больш за ўсё Ядзюні не хочацца бачыць уедлівага суседа Марціна Палазка. Сутулы чорт кожны раз, быццам наўмысна, высунецца з хаты, зойме ўпапяркок сцэжку і давай плесці розную лухту, абы толькі падражніцца з Фядорыным рыжым і сярдзітым шчасцем.

- Ядзюня, ты не ведаеш, хто гэта ўчора вечарам на маёй лаўцы сядзеў ды і лаўку паламаў?

- Каму трэба, той і паламаў. Хіба ж я вашу лаўку пільную?

- Ой, глядзі, дзеўка, каб глуму не нарабіў трахтарыст мурзаты Ванька Заяц. Добра ж я выглядзеў яго праз вакно.

- Дык пры чым жа тут я, дзядзька Марцін?

- А пры тым, што лаўку ўдваіх будзеце чыніць.

- Хай Ванька Заяц і прыбівае дошку, калі адарваў.

Не сказаць, што Марцін Палазок жартуе альбо вярзе нейкую лухту. Ён стаіць пры сцэжцы ў мокрай дзяцеліне, гнеўна супіць выцвілыя бровы: от бо жаніхі пайшлі! Гэты ж Ванька Заяц калі не павалачэ з сабою, дык хоць паламае - ці плот, ці весніцы, ці дашчаную лаўку. Дапытлівы адура галавы глядзіць у вочы Ядзюні, і яму вельмі важна высветліць, як, пры якіх абставінах было зроблена начное шкодніцтва, але і Ядзюню не купіш за грош: пастаранілася, абмінула ўедлівага суседа і - толькі пяткі замільгалі па роснай траве. Убегла ў бярэзнік, адсаплася і далей пайшла вольна, забыўшы адразу і пра Марціна Палазка, і пра дарэшты збутлелую лаўку. Сонца падымаецца паўзверху дрэў, над Імшэчкам на шматкі рвецца кудзелісты туман, увачавідкі святлеюць балотныя верасовыя астраўкі і прыбярэжныя алёсы, зарослыя трысцём, асакой, рагозам. За балацявінай уздоўж дарожкі, падступаючы да самай канавы, пацягнуліся маладыя хвойныя пасадкі з добра заўважнымі слядамі пажару. Летась тут увесну ўзялося гарэць па выпетраным шчытніку і сухой ігліцы, і калі б не набеглі людзі, агонь тады выкаціў бы не адзін гектар вясёлай баравіны.

Старонні чалавек цяпер, напэўна, не прыкмеціў бы слядоў колішняга пажару, прайшоў бы міма, але Ядзюню зацікавіла, што баравы лясок вельмі ж хутка паправіўся і акрыяў пасля вогненнай пракуды. Хвоі, пачарнелыя ля камлёў, пасвяжэлі, скінулі пажоўклую ігліцу, старое шыгаллё густа заслала абпаленую зямлю, у барознах паміж радамі дрэў прабіліся сівец, шчытнік, малады верас. Спатыкнуўшыся на роўным месцы, Ядзюня мелькам глянула сабе пад ногі, затым слізганула позіркам уздоўж канавы і траха не войкнула ад страху: па канаве толькі што прайшоў нейкі няўклудны і, як відаць па слядах, немалы звер. Спускаўся звер уніз па цячэнні, на ператочынах раскоўзаў глей, а там, дзе вылазіў на сухое, з дзеразы і ляснога мятліку абабіта раса, на траве засталася шырокая цёмная паласа, быццам невядомы звер прабіраўся тут паўзком. Хто б то ні быў: воўк, барсук, ліса, з гэтага падазронага месца трэба як мага хутчэй уцякаць, і Ядзюня, не азіраючыся, з усіх ног прыпусціла па бязлюднай баравой дарожцы.

Яшчэ да першага гудка цагельні, ледзь толькі на Імшэчку зашарэла ў кустах, стары бабёр прачнуўся, разгублена выперся з хаткі, чуйна прыслухоўваючыся да наваколля. Вось і гэтую ноч ён каратаў адзін, таму што маладая бабрыха кудысьці сышла і не дае аб сабе знаку. Ведаючы, як яе строгі гаспадар не любіць дармаедства, апошнім часам яна круцілася каля плаціны: ірвала пучкі вішы, затыкала і замазвала глеем дзіркі, каб не прасочвалася вада. Але гэта было, мабыць, заўчора надвячоркам, а сёння ўжо другая раніца, як бабрыхі нідзе няма - ні ў хатцы, ні ў кустах каля пратокі. З усё большай трывогай бабёр кінуўся на пустыя астраўкі, прыдзірліва агледзеў ціхія азярыны - не відаць нават слядку.

Шкадаваць гуляку, зразумела, не было за што: маленькіх бабранят-жэўжыкаў мінулым летам яна так і не прывяла, аднак злавіць свавольніцу варта ўжо дзеля таго, каб даць ёй добрага прачуханца. Вопытны, мудры, ён ведаў, чым звычайна канчаюцца такія гулі, і на скрут галавы кружыўся па Імшэчку, пакуль не выбіўся на стругу - пераходную паласу між грудам і балотцам, парослую галінастым багуном і густым, як прашыцца, лахачоўнікам. Цераз стругу, па лагчыне сярод пясчаных пагоркаў, булькаў знаёмы ручай, і бабёр няўцямна, у вялікай распачы паклыпаў уніз па цячэнні. Дзесьці там, за мяшаным лесам і селішчам, цячэ пакручастая, балоцістая Кудаха, і, мабыць, гэта туды, на далёкую рэчку, сышла ў прочкі капрызная бабрыха.

Раптоўны гудок цагельні заспеў раззлаванага вандроўніка ўжо на выхадзе з лесу, калі гасцінны і ўтульны Імшэчак застаўся позаду, а ў прасветлінах паміж хвоямі залаціста пырснулі першыя промні. Лес неўзабаве расступіўся, і па альховых кустах бурклівы ручай прывёў на бераг прадаўгаватай глыбокай сажалкі. Ляніва плёскаліся хвалі, наводдаль з-за кустоў вытыркаўся ржавы купал царквы з высокім крыжам. Збянтэжаны бабёр апынуўся на былой сядзібе пана Абуховіча, з краю селішча. За нядаўнім часам у маёнтку асталявалася машынна-трактарная станцыя, і сажалка, у якой абшарнік калісьці гадаваў серабрыстых карасёў, як не трэба лепш прыдалася для мыцця брудных машын і трактароў.

Толькі зараз, улавіўшы ў свежым паветры смуродлівы пах саляркі і бензіну, стары пустэльнік ачомаўся, зразумеў, што зайшоў надта далёка і з-за сваёй неасцярожнасці нібы трапіў у нерат - ні ўзад ні ўперад. Пры дзённым святле пераплываць сажалку, каб працягваць шлях на Кудаху, вельмі небяспечна, вяртацца ў лес, на Імшэчак, таксама рызыкаўна, бо з прыходам раніцы і там, у вёсцы, і тут, на сядзібе МТС, пачалі ўжо сноўдацца людзі. І бабёр, не маючы іншага выйсця, з адчаем пашыўся пад кудлатую ялінку, якая адна толькі і вырасла паблізу ручая ў нягэлым рудым алешніку.

Хавацца побач з людным і шумным селішчам усё ж было страшнавата, і, нязручна мосцячыся пад кашлатым дрэўцам, лясны валацуга баяўся нават паварушыцца, каб не выдаць сябе. Калі б у гэты момант на вочы яму патрапілася неразумная бабрыха, то, мусіць, свавольніцы мала ўжо не дасталося б. Змучаны бабёр, пакутліва чакаючы вечара, сядзеў над бурклівым ручаём, чуйна прыслухоўваўся да грукату жалеза ў маёнтку, і калі паблізу ў кустах зашоргала мокрая трава, ён наструніўся ўвесь, сцяўся ад жаху. Але баяцца не было каго: з пясчанай дарожкі паўз бераг сажалкі ў алешнік збочыла стройная, рыжавалосая і надзіва прыгожая дзяўчына.

Бабёр, зразумела, не ведаў, што дзяўчыну завуць Ядзюняй і што яна спяшаецца на цагельню валачыць з глінянага кар'ера цяжкую драўляную тачку. Ядзюня змалку любіла кветкі, і наіўна было б думаць, што, убачыўшы над ручаём цэлую курцінку фіялетава-сініх братак, яна абьякава прабяжыць міма. Росныя, духмяныя браткі звядуць каго хочаш з розуму, рыжая дзяўчына, зусім ашалелая ад іх, выбірала лепшыя краскі, складвала ў букецік, а цельпукаваты бабёр, затоена гледзячы на яе, у гэты самы міг неасцярожна павярнуўся пад ялінкай, зашамацеў сухою ігліцай. Толькі на адну секунду ўздрыгнула дрэўца, але быстравокая Ядзюня ўбачыла перад сабой чорнае бліскучае футра, рэзка адхіснулася, букецік выпаў з яе рукі, і немые, нечалавечы крык разарваў паветра:

- Мамачка, воўк! Мамачка, ратуй!

З акравачкам пад пахай, у які была загорнута сірочая луста, спалоханая ўшчэнт, скамянелая Ядзюня так і засталася стаяць каля ялінкі, бо ногі не рухаліся, быццам прыраслі да зямлі, а з-пад калючых лапак на дзяўчыну глядзелі тужлівыя, невінаватыя вочы звера. Сядзеў бы там і праўда воўк альбо нават мядзведзь, Ядзюня цяпер лёгка, без трапятання аддала б сябе на расправу, але, дзякуй Богу, яе выратаванне было ўжо блізка. Ад Кругавіцкай царквы па гразкім завулку на падмогу скакаў імклівы конь з развешанай чорнай грывай, з шырокімі персямі і белымі шкарпэткамі на нагах. Бабёр выглянуў з-пад ялінкі, зразумеў, што гэта скача яго смерць, і чамусьці не хацеў уцякаць у лес, хоць, напэўна, і не паспеў бы ўцячы. Яшчэ з першымі промямі сонца Аляксей Хамутовіч пакінуў Агацін двор, марнуючы час, доўга кружыўся ў хмызняках за поплавам і потым ужо смела, не баючыся плётак, пусціў

Варанога на вясковую вуліцу. Тут, каля царкоўнай агароджы, яго і застаў немы, распачны крык на Абуховічавай сажалцы.

Вараны, балюча зашчэмланы цуглямі, проста ўзвіўся на дыбкі, распластаўся ў завулку чорным птахам, таму што там, у алешніку, мабыць, справы зусім дрэнныя, калі на дапамогу клічуць маму. Выкінуты невядома якой сілай з-пад ялінкі, стары бабёр у адзін момант змірыўся з суровай непазбежнасцю, заплюшчыў тужлівыя вочы, застагнаў апошні раз і ўжо не чуў, як сукаваты кол адчайна б'е і нявечыць яго нерухомае цела. У мокрай траве растапаныя храмавымі ботамі валяліся фіялетава-сінія браткі, у жоўты сыры жвір ткнуўся пысай нежывы звярок, і багата хто быў вінаваты ў гэтай трагедыі, што адбылася на беразе сажалкі, каля бурклівага ляснага ручая.

- Бабёр? - здзівіўся Аляксей Хамутовіч.

- Бабёр! - выдыхнула Ядзюня.

Жорсткі і несправядлівы белы свет: каб выпадкова сустрэліся і вінавата ўсміхнуліся адно аднаму гэтыя двое, павінен быў загінуць нехта трэці. Стары бабёр яшчэ хвіліну назад хацеў патрапіць на балоцістую Кудыху і даць там добрага пытлю сваёй дураслівай бабрысе, але цяпер нічога на зямлі для яго ўжо не мела значэння. Нават мёртвы, ён быў прыгожы, мудры і бядавы звер: ляжаў на беразе ручая няўклудны, ціхамірны, выклікаўшы ў маладых забойцаў запознены жалі і шкадаванне. Гледзячы на брудную справу сваіх жа рук, збянтэжыўся Аляксей Хамутовіч, не зводзячы вачэй з чорнага футра, зацярушанага ігліцай і сухімі травінкамі, заружавелася, пачала выходзіць з утрапення Ядзюня. Яе адчайны і храбры выратоўца з прыкрасцю закінуў у кусты сукаваты ражон, можа, упершыню так блізка зірнуў на перапалоханае да слёз, рыжавалосае дзяўчо, і неймаверная, шалёная злосць закіпела ў ім.

- Ты чаго раскрычалася на ўсе Кругавічы? З панталыку я і не разабраўся, хто там сядзіць пад ялінкай.

- Раскрычалася, бо думала, што воўк. Чорны, і вочы агнём гараць.

- Не хадзі абы-кудэмі. Ты па дарозе хадзі, дзе людзі ходзяць.

- Не вучы! Напрасткі цераз лес мне на цагельную зусім блізнячка.

- Глядзі, яшчэ не так напалохаешся.

- Будзеш ад сваёй Агаты ўцякаць, дык зноўку заступішся.

Усе тайны на зямлі, відаць, і існуюць дзеля таго, каб іх бераглі, і Аляксей Хамутовіч таксама таіўся, думаў, што ніхто нічога не ведае, а яна, яго сардэчная тайна, вось дзе - у Ядзюні на языку! З таго часу, як упершыню трапіў у гарачыя абдоймы дзеўкі-векавухі, ён яшчэ ні разу з такой лютай нянавісцю, як цяпер, не глядзеў на людзей. Ды і людзьмі, прабачце, нельга было назваць гэтае пудлівае выяснае стварэнне, што ў квяцістай сукенцы, крамным сачыку і ў сандаліках на босую нагу стаяла перад ім. Векавуха Агата Валасюк, безумоўна, мела свае перавагі і вартасці: лішне не балбоча, па-гарадскаму, з засмокам, цалуецца, да таго ж і мяккая, як пампушка, але ў яе няма такога д'ябальскага, спакушальнага агню, які гарэў у вялікіх карых вачах Ядзюні. Ненавідзячы яе, Аляксей Хамутовіч адначасова з прыемнасцю лавіў на сабе гэты знішчальны агонь, бянтэжыўся ўсё болей і на момант нават забыў, хто ён і чаго апынуўся ў кустах каля Абуховічавай сажалкі.

Ён, канечне, помніў, што на панадворку ў Фядоры Чыркун іншы раз бегае нешта вогненнае і сварлівае, аднак, па-начальніцку трымаючыся наводдаль, не падазраваў, што тое дзяўчо ўжо добра падрасло і здольнае ні за панюх табакі збаламуціць чужы розум. Ачомаўшыся пасля прыпадка, Ядзюня са смехам бачыла, як саромеецца чагосьці і няёмка курчыцца ваўкаваты сталы хлопец, і ёй, чартоўцы, дужа падабалася сваім д'ябальскім позіткам яшчэ больш мінтрэжыць яго, спакушаць, скручваць у бараноў рог. Далібог, перад прастадушнай Агатай ніколі так бездапаможна не абвісалі рукі і язык не пруцянеў, як цяпер, і, здзіўлены раптоўнаму замарачэнню ў галаве, Аляксей Хамутовіч мыскам храмавага бота злосна таўхануў мёртвага бабра ў пахвіну.

- З Кудыхі, мабыць, прывалоўся, - сказаў нешта адвольнае, неабавязковае, абы толькі не маўчаць. - Калісьці баброў на рэчцы было да гібелі. Шкуры пан Абуховіч мяшкамі вазіў у Варшаву.

- З якой Кудакі! Бабры ў нас на Імшэчку вяліся. Там, у завоіне, і хатка іхняя стаіць, - дасведчана запярэчыла Ядзюня. - Я тудэмі на цагельню хаджу, дык на свае вочы бачыла.

- Дзіўна! Чаму ж я нічога не чуў?

- Але, двое баброў было. Праўда, учора Гаўрылава Лёдзя хвалілася, што яе бацька аднаго ці застрэліў, ці ў пастку злавіў. - Ядзюня раптам спахмурнела, горычна ўздыхнула: - Лёдзя насатая, брыдка, навошта ёй бабрынае хвутра?

Трэба ўвогуле быць круглым ідыётам, каб не здагадацца, куды хіліць і якую карысць з нядаўняга свайго страху захацела паймець упраўная і не дурная Ядзюня. Уражаны незвычайным нахабствам і вымагальніцтвам рыжай хітрукі, Аляксей Хамутовіч сур'ёзна задумаўся. Тое, што ён па справядлівасці стаў адзінапраўным уладальнікам цудоўнага бабрынага футра, у яго не выклікала сумнення, але, з другога боку, шкура яшчэ нават не аблуплена, і, значыць, дарыць смаркатай паненцы проста няма чаго. І ўжо зусім Хамутовіча абурывае, што бессаромная Ядзюня наважылася разбагацець за чужы кошт, бо сама да гібелі пушыстага звярка мела ўскоснае дачыненне: напалохалася, закрычала, ды толькі і ўсяго. Калі ж глядзець на рэчы практычней, за такі шыкоўны падарунак шчадралюбная Агата і зацалуе гарача, і пасцэле мякчэй, і карміць будзе як на забой. Што праўда, то не грэх. Кругавіцкай каралеўнай, маючы нават багаты каўнер, усё адно каханка не стане, таму што любое параўнанне з Ядзюняй тут не на карысць Агаце, і, зразумеўшы гэта, Аляксей Хамутовіч злітаваўся, цвыркнуў праз зубы:

- Не плач, Ядзюня! Будзе і ў цябе цудоўная хвутра.

- Няўжо аддасі? Ды я ж тады апануся багацей за пані Тэрэзу!

- А то ж не аддам! Папрашу Гаўрылу Трафімчыка, каб злупіў і вырабіў шкуру. Забірай ад яго і шый сабе паліто.

- Так і забіраць, нават без рубля? - затурбавалася Ядзюня. - Вельмі танна абыдзецца.

- Танна ці не, а ўжо ж у кустах калі-небудзь прыцісну, - засмяяўся паблагліва і трошкі здэкліва велікадушны Аляксей Хамутовіч. - Адно падрастай хутчэй.

На добры лад, дык і смяяцца на тым месцы, дзе толькі адбылася трагедыя, было немалым блюзерствам, і дзіўна, што лепш за людзей простую ісціну разумеў чорны даўтагрывы конь. Зачапіўшыся повадам за алешыну, Вараны стаяў збоку, дратаваў капытамі сырую зямлю і вельмі крыўдзіўся на гаспадара за няўвагу да сябе. Нервовы конь хацеў напіцца з ручая, але вада смярдзела саляркай, хацеў памыць у расе заляпаныя гразей белыя шкарпэткі, але раса на траве пачала высыхаць. І наогул час быў не ранні: гулам і грукатам жалеза напоўнілася эмтэсаўская сядзіба, у завулку каля царквы паказаліся вяскоўцы. Вараны бачыў, што ў алешніку над ручаём завязалася знаёмая любоўная гульня, і па вопыце стары хітрук ведаў, што звычайна такія гульні дабром не канчаюцца. На злосць палюбоўнікам, ён растаптаў курцінку з фіялетава-сінімі браткамі, тузануў повад, гнеўна фыркнуў. Агату Валасюк, якая на чым трывае яго ў цёмным хляве, уражлівы конь ненавідзеў, а вось на Ядзюню паглядзеў з пяшчотай і даверліва пацягнуўся да яе пляча.

- Ой, укусіць, зараза! - спалохалася Ядзюня і адскочыла ўбок.

- Не бойся, ён рахманы, - супакоіў Аляксей Хамутовіч і ўзяў у руку сырамятны повад. - Аднак час ехаць!

Уздоўж сажалкі віхурай матлянулася квяцістая сукенка, Вараны загарцаваў пад седаком, выгнуў шыю і наўскапыта паскакаў у Малое Сяло, дзе яго чакалі гарнец добрага аўса і рэзгіны свежаскошанай канюшыны. На беразе ручая, запхнуты пад ялінку, застаўся ляжаць нежывы бабёр. Старога дурня, які так неабачліва папёрся на Кудакі, не збудзіць ужо ні плёскат вады, ні зычны, басавіты гудок Кругавіцкай цагельні, і бядак ужо ніколі не ўведае, чым ён быў вінаваты перад людзьмі і за што яго, у рэшце рэшт, так бяздушна забілі. Ён ляжаў пад ялінкай прыгожы, варты жалю, але няма каму аплакваць смерць нават самых прыгожых звяроў.

З Малога Сяла, як толькі туды даскача Вараны, на Абуховічаву сажалку неўзабаве прыджгае Гаўрыла Трафімчык, вострым паляўнічым нажом зробіць з бабром тое ж самае, што надоечы

зробіў з яго сяброўкай, і без усялякіх згрызот сумлення пойдзе назад паўз балоцісты Імшэчак, паўз асірацелую бабрыную хатку з берага гнілога алёсу.

РАЗДЗЕЛ ДРУГІ

1

Чаго лепшага, а жалеза цяпер у Малым Сяле хапае. Жалезам з ранку да вечара грукоча і грыміць Кругавіцкая МТС; на абломкі жалеза можна набрысці ў якім хочаш пералеску, абы ён быў паблізу калгаснага поля; іржавым, знявечаным жалезам ледзь не да столі напакавана задымленая кузня-развалюха. Маласельскі каваль Костусь Танец за польскім часам кожную вясну ламаў галаву, з чаго б скляпаць звычайную трохзубцовую матычку, выкаваць лямеш альбо ўставіць зуб у барану, і калі - пешшу ці конна - вяртаўся з Ганцавіч, дык, засмучаны вечнай нястачай жалеза, асабліва пільна прыглядаўся сабе пад ногі: на дарозе іншы раз шанцавала падняць то згублены шворан, то старую атосу, то зусім цэленькую падкову.

Збіраць на шляху нікчэмныя жалызякі пасля вайны адпала патрэба, таму што з пераменай улады змяніўся і адвечны жыццёвы ўклад палешукоў. Калі ў Малым Сяле наладзіўся калгас, вяскоўцы страцілі свае зямельныя надзелы, засталіся без гумнаў і асецяў, нават і спажываць сталі адну і тую ж ежу: асцюкаваты хлеб, бульбу-літманку, іржавыя селядцы з салёным лёкам, ды ўжо ж, нягледзячы на відавочнае згаленне, усе як адзін на доўгія гады, а то і на цэлыя дзесяцігоддзі запасліся дармавым казённым жалезам.

Нейкі бядовы трактарыст, калі яго дабітая ламачына заглухне ў баразне, вельмі не бянтэжыцца: прабяжыць па вясковых дварах, зазірне на дрывотні, пашукае пад платамі ў крапіве і абавязкова знойдзе якраз тое, з-за чаго стаіць трактар, - новенькі карбюратар, масляную помпу, завадную корбу. Да жалеза ў людзей з'явілася дзіўная прагавітасць, невытлумачальная хцівасць. Блізкі сусед Фядоры Чыркун валавокі Ёсаль, які жыве адразу за Марцінам Палазком і які, здаецца, ніколі не быў западозраны ў зладзействе, на гарышча сваёй лядачай хаты нацягаў столькі жалезнага лому, што аднойчы ў ветраную ноч бэлькі затрашчалі, столь правісла да падлогі - ледзь Ёсаль з сям'ёй паспеў выскачыць праз акно. З украдзеных вузлоў і дэталей, як высветлілася потым, можна было сабраць цэлы трактар, і калі пра гэты крымінальны выпадак падхалімы данеслі дырэктару МТС Фядотаву, той хапіўся за галаву, з перапуду, кажуць, нават звязаў клункі, каб па этапе ехаць у Сібір. Аднак нейкім цудам бяда яго абмінула, абышла бокам, і дырэктар, узрадаваны шчаслівым зігзагам лёсу, ледзь не ў ногі кінуўся новаму эмітэсаўскаму вартаўніку Сцяпану Аліферу:

- Васільевіч, шаноўны мой! Дзяржаўную маёмасць - усе гэтыя трактары, плугі, сеялкі - беражы як зрэнку вока. Нашу халатнасць хлопцы з энкавэдэ другім разам не даруюць. Ёсаль і яму падобных зладзеяў нават і блізка да жалеза не падпускай. Гані ў каршэнь, па карку надавай.

- Што па карку! - расчаравана сказаў Сцяпан Аліфер. - Была б у мяне бярдана, дык Ёсалью я ў адно месца солі загнаў бы.

- Купім табе, Васільевіч, стрэльбу. Купім! Толькі вартуй спраўна. Я вось пагляджу, дык за добрую службу ў канцы месяца выпішу кварту дэнатурату.

- Хто б падумаў, што на свеце бывае такое паскудства, - заружавеўся ўлешчаны Сцяпан Аліфер. - Але нічога. Калі дзінатур разбавіць вадой, то піць можна.

- Не падвядзі, Васільевіч! - грузны, здаравенны Фядотаў моцна, як сябру, патрос вартаўніку карабату руку. - Таму што цяпер разам з табою ў Сібір загрымім.

- Хай Бог панам барануе! - з прытворным жахам уздыхнуў Сцяпан Аліфер і, помнячы, што пана бачна па халявах, з цікаўнасцю зірнуў на храмавыя дырэктарскія боты. - Што мне? За Польскай не прапаў, дык і цяперачы, аднака ж, не прападу.

Не дужа якая векапомная размова адбылася з перапалоханым дырэктарам МТС, але неўзабаве хітры, як лісавін, стары паляшук ужо сядзеў у вартаўнічай будцы каля ўваходнай брамы, узброены з галавы да ног. У куце за шырокім тапчаном стаяла паляўнічая стрэльба,

на клышаногім століку, пабліскваючы меддзю, ляжалі набоі, а ў акенца, знарок на самым відавоку, красаваўся пачак з соллю. Ці Ёсальо перадалі пра гэтыя непрыемныя перамены, ці з яго чырвоныя аकोлышкі вытраслі ўсе шлункі, ды злодзею як сто баб адшаптала: жалеза ўжо не крадзе і, кажуць, нават знайшоў сабе іншы прыбытковы занятак. Па дарозе ў Кругавічы аднойчы Ёсальо ўдалося падняць рубель, згублены нейкім багацеем альбо відавочным разывакам, і вось цяпер удачлівы чалавек, тэпаючы праз лес у энтэасаўскую краму па хлеб, вельмі пільна прыглядаецца пад ногі, бо ў кожнай выпадковай паперцы яму мрояцца вялікія грошы, якіх процьма павінна навыпадаць з кішэняў п'яных маласельскіх трактарыстаў. На ўсялякі ж выпадак, каб не выпрабоўваць ні свой, ні чужы лёс, асцярожнае начальства распарадзілася абнесці высокім дашчаным плотам галевы пляц з боку рамонтнай майстэрні, дзе поўна рознага жалеззя і дзе маласельцы, спрадвек не шануючы кругавыя дарогі, навытоптвалі безліч пакручастых сцежак.

Вартаўнічая служба ў Сцяпана Аліфера пасля прынятых крутых мер пайшла намнога спакойней. Начаі, пільнуючы дзяржаўную маёмасць, ён не змружваў вачэй, без ашуканства адсыпаючыся цэлы дзень дома, а на другі тыдзень усё было наадварот. Занадта спакойная служба, як ні дзіўна, пачынала нерваваць вартаўніка, іншы раз ён ужо сур'ёзна шкадаваў, што ніяк не ўдаецца скарыстаць набоі з соллю, і гэтае яго хваляванне тлумачылася выключна абставінамі прычыны і часу. Без зямлі, без каня і гумна, зусім не па добрай волі перададзеных пад неабмежаваную ўладу Аляксея Хамутовіча, на старасць Сцяпан Аліфер стаў добрым валацугам, голым бедняком, і толькі старажоўства давала яму сякія-такія рублі ды льготную чаргу ў энтэасаўскай краме.

За нейкія два месяцы несусветныя балбатуны з палітаддзела паспелі ўбіць у старэчую галаву, што сперажэ ён наогул не чужое, а сваё, кроўнае, дабро, і гэты немалады, прабеглы чалавек інакш ужо, мусіць, і жыць не ўмеў: якая ні прыпевачка, ды вясёлая, якая ні справа, ды пашаноўная. Расказваюць, Сцяпан Аліфер збялеў, спалатнеў, задрыжаў як асінавы ліст, калі па даўняй завяздзёны, прачнуўшыся рана, яшчэ ацёмачы, выглянуў у акно. Акурат за Тафілінай бярозай, дзесьці далёка над Кругавіцкім лесам трапяталася, быццам жывое, вялізнае зарыва, і пёрыстыя воблакі на фоне светлага неба спадыспаду былі падсвечаны чырвонымі языкамі полымя.

- Марка, падымайся! Энтавэс гарыць! - раскатурхаў ён сонную старую і з перапуду кінуўся ў качарэжнік па лапці. - Ратаваць трэба дабро.

- Дурань ты! Гэта ж сонца ўзыходзіць, - глянула ў акно сярэдзітая Марка. - Ну саўсім ужо аслеп ад чартоўскага дзінатуру.

Свой промах Сцяпан Аліфер зразумеў, калі яшчэ зірнуў на светлае неба над лесам, але яму было не так сорамна, таму што і Марка памылілася спрасонку: скажыце на ласку, якое ж сонца можа ўзыходзіць халоднай асенняй раніцай? Удалечыні за Тафілінай бярозай калыхалася электрычнае зарыва, і тут ужо лёгка было ўспомніць, што на энтэасаўскім пляцы дзеён колькі запар маладыя вясёлыя хлопцы ўкопвалі прасмоленыя слупы, з дапамогай жалезных кіпцуроў узбіраліся аж на макаўкі, туга нацягваючы там алюмініевыя драты, і тыя белыя правады загулі, нібы струны, зазвінелі ад ветру, напоўнілі ўвесь дзядзінец журлівай мелодыяй. Знізу Сцяпан Аліфер назіраў, як спацелыя д'яблы без страху лазяць па верхатуры, і дужа рупіўся, што на свеце, аказваецца, ёсць дзівосы і таямніцы, не падуладныя простаму розуму і звычайнаму ўяўленню.

Прасторную панскую стайню, выкінуўшы з сярэдзіны перагародкі і яслі, новыя гаспадары маёнтка перарабілі на рамонтную майстэрню, а збоку, у прыбудоўцы, дзе калісьці была абозня, на цагляным падмурку паставілі траскучы дызель, які праз доўгі пас з ранку да позняга вечара круціў дынама-машыну. Уся саматужная механіка вельмі ўжо нагадвала малатарню з конным прыводам, і тут, здаецца, не было чагосьці незразумелага, аднак чалавеку дужа карцела ведаць, чаму ацёмначы на слупах запальваюцца ліхтары і ці не ўмяшалася сюды нейкая нячыстая сіла. Бавячы час на начным старажоўстве, Сцяпан Аліфер падоўгу не зводзіў позірку з алюмініевых дратоў, нягледзячы на душэўныя пакуты, таямніца яму не адкрывалася, і ён вяртаўся ў сваю будку надзвычай збянтэжаны і засмучаны. З

надыходам восені ў начальніцкім пасёлку электрычныя ліхтары загараліся вельмі рана, і вось яркі бляск ад іх, зарывам разліўшыся над лесам, увёў у зман уражлівую натуру. Балбатлівая Марка прагаварылася камусьці, мурзатыя трактарысты пачулі і аж бокі рвалі, як Сцяпан Аліфер бег ратаваць МТС, а Фядотаў пасля гэтага, наадварот, яшчэ больш запаважаў руплівага вартаўніка і прапусціў міма вушэй, што той занадта пачаў захапляцца казённым дэнатуратам.

На стары добры час, калі гумны ў маласельцаў, у каго бядней, у каго багацей, усё ж былі запханы жытнёвымі снапамі, ніякі дурань, вядома, не стаў бы жлукціць сінюю смярдзучую брыдоту, ад якой зводзіць сківіцы і вочы лезуць на лоб. Але свайго жыта даўно не сеюць, ціснуць на патрэбу цудоўную самагонку няма з чаго, ды што ўжо казаць пра астатніх вяскоўцаў, калі нават самыя зацятые самагоншчыкі пан Вінцусь і пан Бронюсь прыціхлі з патайным броварам на Імшэчку. Непітушчых людзей у Малым Сяле было багата, але і ласых да гарэлкі хапала. Маючы дзесяць рублёў, непакраўны жлукта смела грукаўся да знакамітых паноў, раздабыўшы грошай у два разы больш, ён борзда шыбаваў у краму да Валодзі Белага, а бедныя трактарысты, чыя праца аплачвалася натурай і мізэрнай колькасцю рублёў, на свой страх і рызыку спажывалі дармавы спірт, выпісаны з казённага склада для мыцця трактарных дэталей. Адчайныя выпівохі не палохаліся чалавечага чэрапа на этыкетцы, перакрываючага жахлівымі галёначнымі косткамі, але нават і тое малое каліва страху было лішнім, таму што, на здзіўленне, ад відавочнага яду ні адзін пустадомак не здырдыўся, не ўрэзаў дуба.

На манер вопытных латруг сваю жуду перад невядомасцю Сцяпан Аліфер пераадольваў тым, што, па-першае, падсінены дэнатурат разбаўляў вадою, а, па-другое, калі піў, то моцна, да болю ў вейках заплешчваў вочы. І здабываць гэты смярдзучы трунак ён меў хітры і выпрабаваны спосаб: з дому, дзе яшчэ не выгалела ў кубельцах, на полудзень сабе браў добрую лусту дамашняга хлеба, ёмкі скрыль пахучага сала, а калі Марка кудысьці адлучалася, ушчыкваў тайком кусянятка свінога сцегняка ці калянку падсушанай кілбасы. З такім багатым ежывам Сцяпан Аліфер смела ішоў у кантору, што месцілася ў былым панскім флігелі, вытрэсваў у абед свой хатулёк на канцылярскі столік і неназойліва запрашаў пачаставацца бухгалтарку Шуцянку і складаўшчыцу Сяргееву, кабет прыблудных, наводных, без уласных сотак і агародчыкаў. Іржавыя селядцы і бурачная патака з эмтэасаўскай крамы ім даўно збрыдзелі, ад чаю з сахарынай іх мучыць ікотка, і яны прагна, як з галоднага краю, накідваюцца на дзівосныя, век нябачаныя прысмакі. Сам жа Сцяпан Аліфер застрэміць пальцы скібкай хлеба, возьме кусель сала ў рот і, маючы ледзь не езуіцкі розум, цяплява чакае, каб у жанчын вочы асавелі ад сытасці і насалоды, а тады ён прамаўляе:

- Дзінатуру хай бы якую кроплю, га?

- То ж атрута, Сцяпан Васільевіч! - шкадуе свайго прыяцеля і дабрадзеля Шуцянкі. - Там чорт ведае чаго накідана, каб выпівохі не спакушаліся. Ого, яд!

- Піў жа, і халера не бярэ.

- Добра, увалью кубачак, - згаджаецца на вялікае злачынства Сяргеева. - Але калі што якое, калі, не дай Бог, памрэш, то каб не казаў, што я вінаватая.

Драўляны флігель з прамым калідорам і асобнымі пакоямі, з узорыстымі вокнамі і высокім ганкам тыя разы, калі ў ім жыў Аліфераў зяць Язэп Невяроўскі з сям'ёй, меў чым прыняць гасцей, і напоі тут смакаваліся намнога лепшыя, чым гэты смярдзучы падсінены дэнатурат. Разведзены вадой, сярдзіты трунак бялее, шыпіць, пускае пухіры, і такі, ачалавечаны, ён ужо амаль прыдатны да ўжытку, хаця ядавітасці ў ім наўрад ці паменела. З жахам, з крэкам, выпучваючы, як жаба, вочы, Сцяпан Аліфер каўтае атруту, і, счакаўшы некалькі хвілін, твар яго набывае выраз найвышэйшай асалоды. Вочы вяртаюцца ў свае арбіты, жоўтыя, пракураныя вусы тапырацца, як іголки ў жоўка, і на злінялых сініх губах расплываецца боская ўсмяшка. Найвышэйшая асалода трымаецца на твары знарок як даўжэй, каб спакусіць смярдзучым пітвам агаладалых эмтэасаўскіх службовак. Маючы выдатны дар красамоўства, Сцяпан Аліфер блытана, аднаго за адным, згадвае знаёмых трактарыстаў, якія без меры жлукцяць дэнатурат, і, дзякуй Богу, ніякі карбунец іх не бярэ. Але, бадай што, лепш за

ўсялякія красамоўныя словы на кабет зрабіў вялікае ўражанне пераканаўчы прыклад уласнай неўміручасці.

Спачатку баязліва, потым смялей, потым ужо і зусім смела Шуцянка з Сяргеевай пачалі каштаваць тэхнічны спірт, смакавалі яго не адзін раз на тыдзень, а позняю восенню, калі занудзілі слотныя, зацяжныя дажджы, абедзве прывучыліся выпіваць ужо нароўні са сваім вусатым змеем-спакушальнікам. Пры такой злагадзе, пры такой вар'яцкай дружбе было б проста не па-сяброўску праглынуць і сала, і паляндвіцу насухама, і канчаецца звычайна полудзень тым, што Шуцянка і Сяргеева ўвачавідкі ружавеюць, сядзяць наетыя і напітыя, з асавелымі, лагоднымі вачыма. Цяпер бы паплявузгаць уволю, памянташыць языкамі, але абедзенны перапынак, на жаль, кароткі, як зачы хвосцік. За службовыя сталы пачынаюць вяртацца розныя пісцы і падлікоўцы ды іншы вучаны канцылярскі люд, і захмялелы Сцяпан Аліфер пакідае энтэсаўскую кантору.

- Тут, у гэтым флігелі, калісьці жыла мая дачка Стэфка, - расчулена кажа ён на развітанне. - Калі тое было, а, здаецца, і сённячы яе дух чуваць.

- Не трэба браць на матор, Сцяпан Васільевіч, - праводзячы старога да дзвярэй, паспачувала Шуцянка. - Усё ж добра абышлося, а матор, іць, не жалезны.

- Але, чаго нервавацца? - падхапіла Сяргеева. - Жывая дачка, здаровенькая і пісьмы, баюць, сардэчныя шле.

- Ага, шле з літаннямі ды з паклонамі, - выцер слязу ўзрушаны вусаты змей-спакушальнік.

З высокага ганка флігеля, убачыўшы між кустоў мажную фігуру самога Фядотава, усе трое разбягаюцца хто куды. Шуцянка вяртаецца за бухгалтарскі стол з мноствам папер і парэпанымі лічыльнікамі, Сяргеева бяжыць на склад, абсталяваны ў былой панскай малітоўні, а Сцяпан Аліфер, сярдзіта выкідваючы перад сабой кавеньку, бегма шыбуе на сваю варту. Калі на дварэ лупіць слотны асенні дождж, што ажно бурбалкі лопаюцца на лужынах, можна асабліва і не рупіцца за дзяржаўную маёмасць, бо які дурань, скажыце, палезе красці мокрае жалеза. І, супакоены такой мудрай думкай, Сцяпан Аліфер нахабна, без павагі да ўласнай працы мінае вартаўнічую будку і цераз увесь загрузашчаны тэхнікай пляц прастуе адразу ў рамонтную майстэрню, цесна застаўленую трактарамі з паздыманымі коламі і вывернутымі жалезнымі вантробамі.

Напрыканцы майстэрні, у асобнай і надзіва светлай прыбудоўцы, разбіраюць, латаюць і зноў збіраюць трактарныя рухавікі, і тут нават у сырое надвор'е заўсёды цёпла і суха, людна і весела. Над грудай іржавых вузлоў і дэталей крукам вісіць стары і вопытны слесар, абеларушаны паляк Франак Жывуцкі. Ніхто не ведае, дзе сялянскі сын навучыўся нешта кумекаць у гэтых хітрамудрых жалезяках, ды затое пранырлівыя, вушлыя трактарысты добра ведаюць, што ён да вайны доўга служыў у польскім войску і нават выслужыў сабе мундзір бравлага капраля. Тут, у Заходняй Беларусі, яшчэ свежымі былі ўспаміны пра караткавечнае панаванне Варшавы, і Франака Жывуцкага з яго капральскім чынам не раз падымалі на смех языкатыя пустадомкі. Чамусьці да пажылога, самавітага чалавека, не прызнаючы іншых адносін, апрача кпінаў, чапляўся без дай прычыны малады, яшчэ бязвусы трактарыст Ванька Заяц, які па суседстве рамантаваў грувасткага «універсала», а ў маторны цэх раз-пораз забягаў, каб вытачыць на такарным станку нейкую дэталю для свайго зломка.

- Франак, дзе ты вывучаў маторы, што так добра ў іх цяміш? - неразумна, назойліва, як авадзень, лезе ў вочы настырны, смяшлівы Ванька Заяц. - У войску, мабыць? Сам жа Пілсудскі казаў: «Польскае войска механізавана: на маторах два жалнежы, а Жывуцкі - на равежы!»

- Ідзь да д'ябла, ёлупень! - злуецца добры, рахманы, пакорлівы Франак Жывуцкі.

- Пане капрале! А вось такую показку помніш? - ліпне як смала няўсёдливы перасмешнік. - Баюць, што калісьці завяліся ваяваць Летува і Латвія. Вось малюсенькая Латвія і просіць у Польшчы: памажыце танкамі! Сам Юзік Пілсудскі тэлеграфуе: «Паведаміце тэрмінова: колькі вам танкаў - адзін ці ўсе два?» - Ванька Заяц пераможна агледзеў сваіх мурзатых супляменнікаў, што стоўпіліся ў маторным цэху, і весела закончыў: - І што, хлопцы,

скажаце? Паслаў Пілсудскі тыя свае два танкі на падмогу латышам, а на пярэдні пасадзіў - каго вы думаеце? - капраля, Франака Жывуцкага!

- Два танкі! Го-го-го! Гы-гы-гы! - ледзь не покатам лёг маторны цэх. - Дзе ты, Ванька, адно і пачуў гэную байку?

- Ідзь да дупы спеваць, холера ясна! - вылаяўся злосны, раз'юшаны, чырвоны, як бурак, былы капраль Франак Жывуцкі.

Польскую ўладу з яе дзівацкімі, незразумелымі простаму люду законамі і правіламі, бываючы не ў гуморы, Сцяпан Аліфер успамінаў не самымі лепшымі словамі, бо меў на яе асабістую крыўду, і, мусіць, таму недалюбліваў свайго зяця, панскага аб'ездчыка Язэпа Невяроўскага, які дужа самааддана прыслугоўваў Абуховічу. Адным летам, ужо незадоўга да вайны, нават не ў агародзе, а на прызбе хаты ў Сцяпана Аліфера вырасла самасейкай каліва тытуню. Гаспадар ведаў, што, павэдлуг польскіх законаў, яно тут не павінна расці, аднак шкодную расліну ён не вырваў і з-за сваёй ляноты выкінуў ажно пяць злотых у дзяржаўную казну.

Па даносе солтыса Яся Мальчэўскага, які лупатымі вачыма на прызбе ў блізкага суседа ззорыў тытунь, зацятага курыльшчыка паклікалі ў гміну, выпісалі штраф, і дзіўным тут было толькі адно: заплаціць гэты мізэрны штраф мясцовыя ўлады прадпісалі ледзь не ў самой Варшаве - аж у Баранавічах, за сто вёрст ад Малога Сяла. Паколькі судовая справа не цярпела адкладу, Сцяпан Аліфер, шкадуючы каня, ускінуў на плечы торбу, запасныя лапці і патэпаў у далёкі горад пяшком, а вярнуўся дадому праз тры дні з банкаўскім квіткам аб выплаце пяці злотых. Па дарозе ён палічыў усе жабрацкія вёскі і хутары, стаптаў запасныя лазовыя лапці, вытрас у рот апошнія хлебныя крошкі і прынёс з вымусовага паходу вялікую крыўду на польскі сеймік, які сваім дзікунскім законам пазбыткаваў з яго і да чырвані, да сораму прынізіў яго чалавечую годнасць. Нават на той час ужо немалады, мудры і ўвогуле даволі заможны паляшук справядліва меркаваў: любая ўлада дадзена Богам, але вось толькі цяпер, паслухаўшы вясёлыя байкі мурзатага Ванькі Зайца, ён быў уражаны і здзіўлены, што на адвечнай беларускай зямлі курыць выключна польскі казённы тытунь Варшава прымушала яго, маючы, аказваецца, усяго два танкі. Ці то непрадказальны ўплыў дэнатурату, ці то наверх вылезла тая даўняя крыўда, Сцяпан Аліфер на момант перастаў паважаць былога капраля Франака Жывуцкага, да слёз рагатаў з маладымі ашаломкамі і ўвачавідкі, нутром адчуваў, як у душы прачынаецца запознены дух непакоры і непераадольная прага бунту. З блазенскай ухмылкай стары падпіты дзівак вызваў падужацца каржакаватага, плячыстага Франака, але дужацца той, зразумела, адмовіўся. Тады ўз'юраны Сцяпан Аліфер пагрукаў кулаком сабе ў грудзі і гучна сказаў: «Звініць!», пасля тым жа манерам пагрукаў у грудзі Франаку і яшчэ мацней, чым першы раз, выкрыкнуў: «Трупціць!» Маторны цэх, які з кожнага закутка напружана чакаў ад паядынку двух старых чагосьці незвычайнага, выбухнуў новым несусветным рогатам.

- Езус Марыя! А то ж здзяцінеў ты, Васільевіч, гловы не маеш, - без крыўды, хоць і дакорліва, сказаў Франак Жывуцкі і цішэй, каб не пачулі вушастыя пустадомкі, дадаў: - Не жлукціў бы, Сцяпан, казённы спірытус, бо ад яго станеш сляпы, як крот.

- Не бойся дужа за мяне! Калі і лыкнуў якую кроплю, то па вачах не пазначыцца, - збянтэжыўся Сцяпан Аліфер, аднак, ідучы ў куток да гарачай грубкі, упарта прабубніў: - У мяне яшчэ звініць у грудзях, а ў цябе, Франак, трупціць. Але ж ты, чалавеча, вунь на колькі гадкоў маладзейшы. Сорам адзін, дый годзе!

Напаленая да чырвані - плюнь, дык закіпіць! - абы-як зробленая грубка бязбожна дыміць, у яе ненажэрны зеў ляціць усё, што можа гарэць: аскабалкі дрэва, прамасленае рызгэ, старая гума, кардон. Цесную майстэрню да самай столі засцілае сіні дым, ён выядае трактарыстам вочы, але каля гарачай грубкі мала калі бывае пуста. Сюды пагрэцца ў асеннюю слоту і ў студзеньскія маразы звычайна збіраецца процьма народу. У цеснаце, ды не ў крыўдзе, і Сцяпан Аліфер пачаў ужо турбавацца: ці не перагрэў ён свае старэчыя косці, седзячы на бярозавым цурбане, ці не занадта доўга слухаў байкі вясёлых пустабрэхаў? Пакрыўджаны Франак Жывуцкі, адварнуўшыся да акна, моўчкі перабіраў нейкія колцы на жалезным

варштаце, і тут ужо да многіх пустадомкаў прыйшло раптоўнае празарэнне, одум і разуменне таго, што нельга вось так пахабна, проста па-хамску збыткаваць з паважанага чалавека, лепшага эมтэасаўскага слесара-маторніка.

Яшчэ не ўсвядомленае прасвятленне мільганулася ў вачах, нейкая стыдоба сцеханула душу Сцяпана Аліфера, і, безумоўна, у гэтых яго згрызотах сумлення быў вінаваты зялёны вісус і пустамеля Ванька Заяц. Чырвоны ад раптоўнага гневу, зусім неразважлівы, адурнелы стары праведнік усхапіўся з бярозавага цурбана, злавіў за каўнер маладога нахабніка, перагнуў цераз калена і добра нахвастаў па азадку, потым, зларадна ўсміхаючыся ў вусы, прарабіў над Ванькам Зайцам свой карэнны нумар са знакамітымі «Звініць!» і «Трупціць!». Вылузаўшыся з учэпістых рук, пустадомак, бурачковы ад сораму і ганьбы, даў такога дзёру, што грукат кірзавых ботаў умомант пачуўся дзесьці ў другім канцы майстэрні. Маторны цэх зноў зайшоўся ад дружнага, раскацістага рогату, а былы польскі капраль Франак Жывуцкі цяпер ужо з удзячнасцю паглядзеў на знешне спакойнага Сцяпана Аліфера.

- Але ж, Васільевіч, і мондра ты правучыў гэтага матолака, - сказаў ён ухвальна. - Цурыў, аж пыл закурэў, пся крэў!

- То і не дзіўна! - сказаў ганарліва Сцяпан Аліфер. - У мяне ж нутро яшчэ звініць, а не трупціць. Хай Бог панам барануе!

Мудрага эмтэасаўскага вартаўніка зусім не цікавіць, дзе, у якім закутку схаваўся прысаромлены і высмеяны прылюдна Ванька Заяц, аднак і слухаць вясёлыя кепікі і бязглуздыя жарты таксама абрыдла, а тым больш увачавідкі пачало слабець дзеянне дэнатурату. Шукаць Сяргееву і Шуцянку ў такі позні час, вядома ж, марная трата часу, ды і прасалелая торбачка даўно пустая, а гэта значыць: бяры, старэнькі, сваю кавеньку і спакойна тэпай у вартаўнічую будку, дзе ў журбе і адзіноце давядзецца глівец да самай раніцы. У гэтую плюхоту абкрадаць дзяржаву не прыйдуць ні валавокі Ёсаль, ні рукасты Костусь Танец, ды наогул, калі памеркаваць цвяроза, на якую трасцу Фядотаву спатрэбіўся начны вартаўнік, бо нават па сціплых ацэнках і ў саміх Кругавічах, і ў Малым Сяле, і ў многіх іншых селішчах навокал МТС казённага жалеза цяпер стала намнога больш, чым хлеба.

2

У Кругавічы, на сваю цагельню, Ядзюня бегае звычайна нацыянькі - праз лес, паўз балоцісты Імшэчак, але Фядора Чыркун не якая-небудзь шалахвостка: у эмтэасаўскую краму па хлеб ходзіць пакручастаю лясною дарогай, што пачынаецца адразу за канцавымі хатамі Малога Сяла. Ісці сюдою намнога даўжэй, але затое весела. Па лясной дарозе, якая ўпарта стрэміцца праз цёмны алейнік і не менш змрочныя стары ельнік, чародкамі прабягаюць школьнікі, людзі едуць з вазамі, а іншы раз падарожнікаў нагоніць выпадковы грузавік і міласэрна падкіне аж да самай МТС. Менавіта з таго часу, як тутэйшыя ваколіцы напоўніліся нязвыклым грукатам жалеза, ажыла і палюднела калісьці ціхая, няўезджаная лясная дарога. Клопат у маласельцаў цяпер адзін - вырваць у распанелай эмтэасаўскай крамшчыцы Лізаветы Каятанаўны хоць буханачку хлеба, і таму ў таго і ў гэтага, хто бяжыць праз пасівелы ельнік, у руцэ цяляпаецца ці ёмісты хатулёк, ці вялікая зрэбная торба.

Ганцавічы, а тым болей Баранавічы, ад Малога Сяла за блізкім светам, ды і там, кажуць, ля хлебных крам таўкатня і гармідар, чэргі па вярсе, сюды ж, у Кругавіцкую МТС, хлеб завозяць тры разы на тыдзень, і з кожным прывозам багата каму то ашуканствам, то хітрасцю, то звычайным падхалімствам удаецца разжыцца на адну альбо нават на дзве важкія, кантовыя, як цагліны, буханкі. Свайго хлеба ў Малым Сяле даўно не пякуць, бо няма з чаго, а купленыя яшчэ і які няспорны: лусту Ядзюні, кусель сабе, і, глядзіш, на шкапчыку застаўся маленькі акрайчык. Тут ужо хочаш ці не хочаш, але будзеш лісой выдыгоўвацца перад непрыступнай Лізаветаў Каятанаўнай, каб адшкадавала тую недапечаную, ацеслівую цагліну, і зноў жа ў кудасу і лівень, у летнюю спёку і вось у такую, як цяпер, асеннюю плюхоту на скрут галавы паджгаеш у фанабэрыстую эмтэасаўскую краму, калі ў хаце ні скарыначкі і, хоць парвіся, няма чаго даць змучанай Ядзюні на полудзень.

Хадзіць па тлумнай лясной дарозе Фядоры дужа падабаецца яшчэ і таму, што наводшыбе вёскі да яе абавязкова далучаецца ці Тадорка Дрозд, ці Луцэя Падгайская, а то і абедзве разам. Убачаць кабеты праз вокны, як наўпрост цераз глыбокія калюжыны бясстрашна шлёпаюць літыя гумовыя боты, і бягуць следам, таксама з палатнянымі торбачкамі і слодычнымі спадзяваннямі зноў, што б там ні было, ашукаць растлусцелую эмтэсаўскую крамшчыцу. У жанчын адна бяда, адно гора, дык па дарозе і гамонка адна: пра жыццё-быццё, пра пасляваенную нястачу, якая дзіўным чынам задоўжылася, і невядома, ці калі скончыцца. Раззяханую ад спорнай хадзьбы Фядору Чыркун, напэўна, знарок амаль кожны раз падпільнюе старая Паляжанка, маці шалапутнага Ванькі Зайца, несусветная абібочына і пляткарка. Непрыкметна, цішком ды нішкам, прылепіцца да жаночага гурту, і ўсю дарогу, калі ласка, слухай яе бязглуздае плявузганне.

Кабеты паціху перамаўляюцца пра страчаных мужоў, пра сённяшнюю нішчымніцу, пра Аляксея Хамутовіча з яго жабрацкім калгасам, а гэтая кудлатая нэндза, хітра паглядаючы на Фядору Чыркун, да самай МТС бясконца балбоча пра свайго недаростка Ваньку. Бачыце, ён у яе такі паслухмяны, такі харошы і працавіты, што адзін з нямногіх узяты на поўнае дзяржаўнае забеспячэнне. Увесну Фядотаў выпісаў яму камбінезон з «чортавай скуры» - апрапанасе век зносу не будзе, выдаў моцныя кірзавыя боты - на тры гады хопіць, ды, апроч таго, загадаў паставіць Ваньку на льготную чаргу ў эмтэсаўскую краму. У яе, Паляжанкі, калі сказаць шчыра, дык і патрэбы няма хадзіць па крамны хлеб, таму што за сезон, на ворыве, на сяўбе і на жніве, Ванька зарабіў у навакольных калгасах ажно дзесяць пудоў жыта - можна намалоць мукі ды спячы свайго, духмянага, наздраватага.

Фядора Чыркун слухае пустую, неразумную пахвальбу славунай маласельскай пляткаркі і разумее, куды тая хіліць: ужо ж не раз чула ад людзей, што Паляжанчын Ванька заляцаецца да Ядзюні. І таму Фядоры ўдвая крыўдна: кавалер у дачкі, безумоўна, няздалы - крывароты, нізкарослы, балбатлівы, як маці, ды больш за ўсё дзіўна, за якую трасцу дзяржава проста пабацькоўску клапаціцца пра гэтага набітага дурня? Яму і тое, і другое, а Ядзюні, хаця і працуе яна цяжэй за Ваньку Зайца, цягаючы тачку з сырой глінай, ніякай пашаны ад улады: выдадуць брызентавыя рукавіцы, адны на сезон, і больш нічога - ні камбінезона, ні ботаў, нават хлеба на цагельню ні разу не завезлі. Фядора Чыркун, распырскваючы ботаўмі гразь, хацела ўжо абурыцца плявузганнем расчырванелай Паляжанкі, і гэтак яе абурэнне было б паспраўднаму шчырым і справядлівым. Фядора надзімала губы, набіралася злосці, але, на здзіўленне, сваю сяброўку запярэдзіла порсткая і гарачая, як кіпецень, Луцэя Падгайская.

- Ачхніся ты, Зося кудлатая, са сваім мурзатым Ванькам. Слухаць моташна, - сказала яна на бягу, не павярнуўшыся да Паляжанкі. - Падумаеш, дзесяць пудоў жыта! Але ж чаму ты па казённым хлеб бяжыш, а свайго не напачэш? Бо, мусіць, не ўмееш, недалэнга.

- Хто, гэта я не ўмею? - аж спатыкнулася ад неспадзяванай абразы Паляжанка. - То прыйдзі ды паглядзі, якія ў мяне пульхныя хлябы ляжаць на шкапчыку. Уга, не ўмею! Жытцо ж я ашчаджаю, каб кормніка пудоў на дванаццаць заваліць. На весну, дасць Бог, Ванька жаніцца ўздумае, мо нават з Ядзюняю, дык трэба ж вяселле справіць багатае.

- Што мне, жані свайго хлопца, - набралася нарэшце злосці Фядора Чыркун. - Толькі ведай, Зося: няхай Ядзюня сама выбірае, за якога шалапуты ёй замуж ісці.

- Мой Ванька ды шалапут? - запырскалася слінай Паляжанка. - А яму ж ніхто ганьбы не дае. Ён у мяне і трахтарыст хвайны, і хлопец упраўны. - Пляткарка забегла Фядоры наперад і з нянавісцю зазірнула ёй у вочы: - Ці не таму ты гэтак кажаш, што тваё рыжоцце перад Аляксеем Хамутовічам лісцікам сцэлецца? Думаеш, людзі нічога не бачаць, нічога не ведаюць? Хаця тут усё ясна: калгасны старшыня, канечне, не трахтарыст.

- За каго захоча Ядзюня, за таго і пойдзе. Пярэчыць не буду.

- Дальбог жа, майму Ваньку ганьбы не даюць. Сам дзірэктар эмтаеса хваліць. Вунь і кальбізона, і боты выпісаў. А на другое лета Ванька яшчэ і пшаніцы прывязе. Так што галадаць не будзем - хопіць у нас і пірагоў, і хлеба.

- Перастань, Зося, мянташыць языком! - умяшалася ў неспадзяваную спрэчку разважлівая, памяркоўная Тадорка Дрозд. - Ды бачыла я твае хлябы! Не хлеб, а нейкі лямеш. Сыры, ацеслівы, а муку ты нават і не прасеяла - асцюкі тырчаць.

- Гаспадыня, хлеб не ўдаўся - пад скарынкай кот схаваўся! - знарок пісклявым голасам здзекліва, абразліва праспявала Луцэя Падгайска.

- У вас і такога няма, сучкі бяххвостыя! От зноў Лізцы Каятанаўне ў ножкі будзеце кланяцца. Можна падумаць, што яны муку прасяваюць!

Пакрыўджаная, засердаваная Паляжанка з гэтай сваёй відавочнай праўдай вырвалася ўперад, мінаючы калюжыны, выбілася перад горкай на тупкую сцежку, і неўзабаве яе зрэбная торба з чырвонымі кутасамі схавалася за чарговым паваротам дарогі. На языках у жаночага гурту круціліся едкія, калючыя словы, якія, мусіць, да слёз пранялі б маласельскую гультайку, але сварыцца наўздагон, а тым болей брыдкасловіць, ды яшчэ крычма, на ўвесь лес, ужо было нельга, таму што ў прагаліне паміж векавымі дубамі матава бліснуў купал Кругавіцкай царквы з вялікім чорным крыжам на макаўцы. Фядора, Луцэя, Тадорка, як па камандзе, не згаворваючыся, перахрысціліся, і ўсялякая злосць на звар'яцелую Паляжанку ў іх прапала. Выкрыкваць брыдкія, непрыстойныя словы ў спіну няхай сабе і благому чалавеку цяпер было б, прынамсі, немалым святатацтвам, і ніхто з кабет не захацеў узяць гэты грэх на душу. Царкоўны купал, акрамя таго, нагадаў, што МТС са сваёй хлебнай крамай зусім блізка, таму лепш будзе, калі рэшту дарогі скарыстаць на прыдуманне якой-небудзь свежай пахвалы для непрыступнай Лізаветы Каятанаўны. Амаль бегма кабеты мінулі Пчольнік - дубовую граду, названую так за невядома яшчэ якім часам, пакінулі праваруч бярозавую алею, што калісьці пасадзіў сам пан Абуховіч, і перад вачыма адкрылася шэрая, грымлівая панарама машынна-трактарнай станцыі: новы цагляны гараж для камбайнаў, задымленая кузня, рамонтная майстэрня ў спалохах электразваркі, шырокі пляц, спрэс загрузачныя плугамі, сеялкамі, разабранымі трактарамі.

Падыходзячы да былога панскага маёнтка, Фядора заўсёды пачынае моцна хвалявацца, і яе выпакутаванае хваляванне зусім зразумелае, калі прыгадаць, што Ядзюня перш за ўсё колерам валасоў мае крэўнае падабенства з рыжаватым Абуховічам. Велізарны панскі дом, цалкам зрублены з сасновых круглякоў, стаіць на спаховым пагорку, але з усіх бакоў ён закрыты высокімі дрэвінамі і густым, непразным кустоўем. Увесну гэты зялёны востраў наводшыбе Кругавіч, безумоўна, дужа прыгожы: маладым, клейкім лісцем шумяць старыя бярозы і берасты, цвітуць бэз і акацыя, у ветраныя дні белай завірухай п'ялёсткаў шугаюць старыя яблыні і грушы. Даўно адзіцэлы і запушчаны вялікі панскі сад пачынаецца адразу за флігелем, дзе цяпер месціцца дырэкцыя МТС, і цягнецца да самай царкоўнай агароджы. І над усім гэтым хараством да болю ў вушах звяняць пчола і чмялі, нястомна п'юць, свішчуць і крычаць дразды, шпакі, сарокі, балазе дрэвы на панскай сядзібе старыя, дуплаватыя, з абламаным знізу голлем - лясному птаству, не кажучы ўжо пра шэрых дамавых вераб'ёў, ёсць дзе жыць, ёсць дзе звіць свае вялікія і маленькія гнёзды.

Глыбокай восенню, калі з неба спускацца аблажныя дажджы, у колішнім маёнтку, як і скрозь у наваколлі, шэра і няўтульна, у кожным закутку пуста і ціха, толькі час ад часу ў недалёкай майстэрні нема зараве трактарны рухавік ды яшчэ перазвон жалеза і грукат кавальскага малатка даляціць з кузні, паўз якую Фядора, Луцэя і Тадорка прамчаліся наўскапыта - не раўнуючы як тыя маладыя жарабіцы. Яшчэ ж перад Пчольнікам кабетам спаткаліся школьнікі, якія з Малога Сяла ходзяць у Кругавіцкую дзесяцігодку, і гэтыя стомленыя вучобай дзеці навывперадкі паведамлілі, што хлеб у эмітэсаўскую краму даўно прывезлі, разгрузілі, а крамшчыца, натаміўшыся ў цеснай кабіне грузавіка, цяпер пайшла дахаты адпачыць і папалуднаваць.

- Там жа хлеб увесь разбяруць, а мы сунемся, як чарапахі! - спалохалася нецярплівая Луцэя Падгайска.

- І праўда, ледзьве ногі валачэм! - падтрымала сяброўку шустрая Тадорка Дрозд.

- Дык пабеглі - няма чаго языкамі малоць! - сказала практычная Фядора Чыркун.

З месца ды ў кар'ер, дзе трушком, дзе галопам, і хутка ўсе трое набралі такі тэмп, што праз дзвесце метраў узмакрэлі, запарыліся, але, дзякуй Богу, да панскага дома яны прыбеглі не першыя і не апошнія, шчасліва ўшчаміўшыся ў вялікі людскі натоўп каля дзвярэй энтэесаўскай крамы. Людзі пакуль што стаяць ціха і спакойна, бо кожны разумее: крамшчыца таксама чалавек, і ёй, здарожанай, трэба трошкі пасядзець у цяпле і пасёрбаць чаго-небудзь гарачанькага. Задыхана сапучы, маўчыць Луцэя, выціраючы пот з ілба, ні слоўцам не абмовілася Тадорка, а Фядора, саслабелая ад шпаркага бегу, зацікаўлена, быццам даўно тут не была, аглядае да болю знаёмую Абуховічаву сядзібу. З таго часу, як чырвонае войска прагнала польскіх захопнікаў і крывасмокаў, звонку панскі дом амаль не змяніўся, толькі прыкметна пачарнеў, дзе-нідзе загніў на вуглах ды месцамі патрэскаўся, пайшоў дзіркамі чарапічны дах.

Праўда, усярэдзіне новыя гаспадары маёнтка ўсё перарабілі на свой лад: на другім паверсе цяпер бібліятэка і сталоўка для трактарыстаў, на першым жывуць бухгалтарка Шуцянка, клапаўшчыца Сяргеева і процьма іншых энтэесаўскіх службоўцаў. Крама ж абсталявана з тыльнага боку, у прасторнай прыбудовы, дзе калісьці абівалася рознамасцёвая панская чэлядзь - усялякія там кухцікі, конюхі, служанкі, а фасадам дом павернуты да прадаўгаватай сажалкі, у якой Абуховіч гадаваў тлустых карасёў, карпаў, ракаў і дзе напрыканцы лета Аляксей Хамутовіч, ратуючы Ядзюню, знячэўку забіў чорнага ляснога бабра. Увесь пляц вакол колішніх харомаў запаскуджаны абрыўкамі газет, недакуркамі, іржавымі бляшанкамі, паламанымі крамнымі скрынкамі, а там, дзе раней былі клумбы і кветнікі, валяецца ўчарнелы ад дажджоў бульбоўнік: напэўна, нехта з агаладалых энтэесаўскіх, тая ж Шуцянка альбо Сяргеева, садзіць бульбу якраз на тым месцы, дзе спрадвек раслі нарцысы і ружы, астры і вяргіні.

- Якая дзіч, якое запусценне! - уздыхнула горка Фядора Чыркун і, думаючы нешта сваё, павярнулася ў іншы бок.

Проста перад высокім дашчаным ганкам панскага дома бярэ пачатак шырокая пясчаная дарожка, мінае густыя зараснікі бэзу і акацыі, далей бязьці па насыпной дамбе з бетоннымі кадаўбамі для сцёку лішкаў вады з сажалкі і за дамбай, вільнуўшы крыху ўлева, узбіраецца на даволі крутую Маліцкую гару. Працягнуўшыся ўздоўж альховай канавы да самага лесу, з глыбокім кар'ерам, дзе бралі гравій, Маліцкая гара славуцая ўжо тым, што на маўцы ў яе стаіць асілак дуб: тры абхваты ў камлі, разложысты і такі высачэзны - зірнеш, дык шапка валіцца. Акурат насупраць непакіснага палескага волата, цераз дарожку, у пахілай, старэнькай хатцы жыве інвалід адначасова і вайны, і працы Серж Маліцкі. Сярод землякоў ён стаў знакаміты тым, што два гады таму назад райсабес прыслаў яму новенькую мотакаляску на трох колах, з нікеляваным матацыклетным рулём. Паглядзець на тое дзіва збегліся траха не ўсе Кругавічы, але хутка не хто іншы, а сам Маліцкі слухна заўважыў, што ездзіць на мотакалясцы ён не змога, бо мае ў вачах не больш як адзін працэнт зроку. Трохколавую тачку чамусьці ўлады не адабралі, аднак і прадаць яе альбо перадаць якому бедакі таксама не дазволілі - без належнага догляду, пад дажджом і снегам райсабесаўскі цуд тэхнікі за дзве зімы заржавеў, згніў дарэшты.

І яшчэ ў Маліцкай гары ёсць адна, бадай, самая вартая ўвагі славуцасць. На яе супрацьлеглым баку, нябачным з боку маёнтка, пасля вайны паставіла дом энтэесаўская крамшчыца Лізавета Каятанаўна, дзе і жыве цяпер з двума малалетнімі сынамі і цыбатым, гарбаносым і дужа нервовым мужам Адасем. Наперакор багатаму чалавечаму вопыту, калі заікі звычайна спатыкаюцца на літарах «л», «р», «ш», Адаць зусім не можа вымавіць літару «н» - гэтыя дзве палачкі з перакладзінкай для яго наогул не існуюць. Вялікай бяды тут, канечне, няма, але кепска ўжо тое, што над Адасем з яго шапялявым языком смяюцца нават смаркатыя падшыванцы. Ідучы ў школу, яны знарок прастуюць цераз Адасевы соткі, а раззлаваны гаспадар, убачыўшы такое нахабства, выбягае з хаты, хапае ў рукі дубец і крычыць на ўвесь панадворак: «Ау-ка, азад!», што на зразумелай чалавечай мове азначае: «Ану-ка, назад!» Нахабнікам гэтае смешнае «Ау-ка» якраз і трэба: яны разлятаюцца ў бакі, як вераб'і, топчучы картоплю, і рогат вакол стаіць, рогат!

Вось якая яна незвычайная, Маліцкая гара, - з асілкам дубам, з невідучым Маліцкім, з шапялявым Адасем. Але асабліва вялікі кошт славуная гара набывае тады, калі, пасядзеўшы гадзінку ў цяпле і пасёрбаўшы нейкага гарачага варыва, зверху ўніз спускаецца сытая і пухнатая крамшчыца Лізавета Каятанаўна. За кожным яе крокам, за кожным яе рухам знізу сочаць сотні пільных і неспакойных вачэй, аднак часцей за ўсё, баючыся галодных галюцынацый і міражоў, людзі сваім пабляклым вачам не давяраюць і за рог панскага дома, адкуль Маліцкая гара бачыцца намнога лепш, пасылаюць на праверку шустрых, непаседлівых хлапчукоў.

- Ідзе, Лізка ідзе! - з ходу ўрэзаўшыся ў натоўп, выкрыкнуў смаркаты ахламон у парванай куфайцы і стаптаных кірзавых ботах.

- Наелася, як свіння, дык ледзь сунецца, - паведаміў другі малалетні ёлупень з галодным бляскам у вачах і шырокім - ад вушэй да вушэй - жабіным ротам.

- От бо кіндзюх! Валюхаецца рыхтык тая качка асення, - выглянула за рог панскага дома нецярплівая Луцэя Падгайская.

Шэры, змрочны, прыціхлы было натоўп зрэгаваў адразу - неспакойна варухнуўся, азваўся абуранымі галасамі, а Фядора Чыркун, таксама засердаваўшы на непаваротлівую крамшчыцу, зусім недарэчы падумала, што пра віхлястую паходку, як у Лізаветы Каятанаўны, лепш ужо і не скажаш: перад піша, зад чытае. Такому ўётаму кіндзюху нават спускацца з гары дужа цяжка, але, мусіць, крамшчыцы яшчэ цяжэй будзе ўшчаміцца ў песны людскі натоўп, які ад дзвярэй і аж да пабурэлых кустоў акацыі шырока расцёкся па пляцы насупраць энтэасаўскай крамы. Чыясьці там мімалётная трывога між тым была дарэмнай, бо людзі, як толькі Лізавета Каятанаўна высунулася з-за рога панскага дома, адразу ж расступіліся, далі ёй дарогу. На распухлую крамшчыцу адданымі сабачымі вачыма глядзіць Луцэя Падгайская, лісліва ўсміхаецца Тадорка Дрозд, ды і сама Фядора Чыркун не заўважыла, як схілілася перад уетым кіндзюхом у нізкім зямным паклоне. Далібог, ёй, стомленай кабеціне, зусім і не сорамна: калі хочацца хлеба, дык паклонішся і д'яблу, і чорту, і сатане. І гэта шчырая праўда, бо Лізавета Каятанаўна, памахваючы звязкай ключоў, ступае важна, чынна і высакародна, быццам спусцілася не з Маліцкай гары, а сышла з высокага Алімпа.

Прыціхламу, спалоханаму натоўпу ўжо нават цяжка вызначыць, хто ж перад ім: ці то звычайная вясковая крамшчыца, якая спрытна ўмее ляскаць аблупленымі лічыльнікамі, ці то прасвятая багіня Юнона - заступніца, абаронца і ахавальніца ўсіх на свеце жанчын. Аднак у растлусцелай кругавіцкай Юноны чамусьці ў вачах стаіць пагарда і грэбліва крывяцца губы, калі з ганка крамы акідае позіркам стракаты людскі натоўп, дзе хустак і кашміровак усё ж больш, чым аблезлых мужчынскіх шапак. Стракатыя хусткі і кашміроўкі можна ненавідзець, на аблезлыя шапкі, у рэшце рэшт, можна не звяртаць увагі, ды ў багіні, што сышла з Маліцкай гары, ёсць вельмі надзейны, выпрабаваны не адзін раз і ў чымсьці рытуальны спосаб зрабіць вялікую прыкрасць і тым, і гэтым.

- Хлеба сёння прывязла толькі дзве скрыні, - адчыняючы дзверы крамы, кінула цераз плячо Лізавета Каятанаўна. - На ўсіх не хопіць. Хто не энтэасаўскі, чаргі можа і не займаць.

Натоўп трывожна варухнуўся, натоўп спярша анямеў і збянтэжыўся, але тут жа супакоіўся, яшчэ цясней злучыў свае пашарпанья і сутулыя шэрагі. Ну хто, скажыце, паверыць гэтай відавочнай і нахабнай хлусні, калі хлеб з Ганцавіч у МТС прывозяць тры разы на тыдзень і кожны раз ні больш ні менш - роўна дзве вялікія драўляныя скрыні. Нягледзячы на сур'ёзную заяву Лізаветы Каятанаўны, цяпер ніводная хустка, ніводная кашміроўка не пакіне чаргі, пакуль на ўласныя вочы не пераканаецца, што кантовымі хлебнымі кулідкамі ад акна да праходу закладзены драўляны прылавак, ды яшчэ столькі ж хлеба напакавана пад прылаўкам.

Першымі да гэтага духмянага багацця, зразумела, дапалі энтэасаўскія механізатары і службоўцы: ім у сваёй краме ўсё без чаргі, усё без ліку і меры, адно даставай скамечаныя рублі ды спраўна аплачвай тавар. У руках Лізаветы Каятанаўны маланкава мільгаюць то буханкі хлеба, то жалезныя гіры, і вось ужо прывілеяваная частка мясцовага насельніцтва,

усе гэтыя начальнікі, трактарысты і шафёры па адным вывальваюцца з дзвярэй крамы. З авоськамі, наладаванымі ўкоптур, міма чаргі прашкандыбалі высачэзны начальнік палітаддзела Балышавік і слесар Франак Жывуцкі, ганарліва прабеглі Шуцянка і Сяргеева, з крэткам і сваёй знакамітай прымаўкай «Хай Бог панам барануе!», трымаючы торбачку пад пахай, у вартаўнічую будку паціснуўся прыгорблены і пастарэлы Сцяпан Аліфер.

То, як ні кажы, людзі разумныя, заслужаныя, але ж і гэты замурзаны, нікчэмны Ванька Заяц з двума боханамі хлеба, праходзячы каля аднавяскоўцаў, пагардліва зыркнуў вачыма, высока задзёр пысу. На дурняў не крыўдуець, ды і крыўдаваць ужо няма калі. Фядора Чыркун незаўважна апынулася каля прылаўка, перад ёю стаяць толькі Луцэя Падгайская і Тадорка Дрозд. Шанц купіць хлеба ў кожнай з іх аднолькавы, і таму ўсе трое відавочна нервуюцца, то занепакоена пазіраюць на акно, падсіненае ўжо раннім восеньскім прысмеркам, то спалохана ўглядаюцца ў твар Лізаветы Каятанаўны, якая, здаецца, толькі і чакае, каб маласельскія галетніцы гопнуліся перад ёю на калені. Але досыць несці лухту на службовага чалавека: не такая ўжо крамшчыца гордая і непрыступная, як здаецца, бывае, і ў яе варухнецца штосьці падобнае на шкадобу і спагаду.

Вось гулка бразнула вага - гэта ласкавыя, пяшчотныя словы Лізавета Каятанаўне сказала Луцэя Падгайская. Вось зноў на шалі ўпалі кілаграмовыя гіры - гэта гаспадыні крамы лісліва ўсміхнулася Тадорка Дрозд. Паўз прыціхлую чаргу да дзвярэй абедзве праціснуліся вясёлыя і шчаслівыя, услед ім багата хто паглядзеў з вялікім здзіўленнем і зайздрасцю. Людзі ж, пэўна, чулі, што сказала Луцэя, яны добра бачылі, як аддана ўсміхнулася Тадорка, дык чаму ж і ім не пераняць гэты незвычайны шанцоўны і здабычлівы вопыт? Удача сябровак, якія вымалілі ў крамшчыцы аж па дзве кулідкі казённага хлеба, бадай, не ўсхвалявала адну Фядору Чыркун. Калісьці яна нездарма прыслугоўвала пані Тэрэзе і цяпер лепш за ўсіх ведае, як, не падлешчаючыся, можна дагадзіць гэтай белашчокай і светлавалосай халерніцы за прылаўкам.

- Сёння ты, Лізка, такая блядна, такая блядна!

- Што, што? Якая я? - навастрыла вушы непрыступная, пыхлівая крамшчыца. - Чаго ты плявузгаеш, Фядора?

- То ж я кажу: ты, Лізка, такая блядна, такая блядна! Ну, рыхтык колісь пані Тэрэза.

- Хто я - блядна? - не зразумеўшы хітрыкаў маласельскай падлізы, аж узвілася на дыбкі грузная Лізавета Каятанаўна. - Калі я блядна, дык ты, Фядора, сапраўдная лярва.

- Даруй, Лізка! Я ж толькі хацела сказаць, што сёння ты дужа падобная на пані Тэрэзу, калі тая, бывала, пахварбуецца сваімі мулёўкамі. Во таму і блядна, беленькая, значыць.

- С-сідзі, с-сідзі з вачэй, пляткарка! І не с-стой тут, бо не дам я табе хлеба, - пакрыўджана сыкнула ўзрушаная і сапраўды белая ад злосці крамшчыца. - Бачыце вы на яе! Выходзіць, гэта я фарбуюся, каб мужыкам падабацца? Не, не с-стой, мілка!

Чырвоная ад сораму, збянтэжаная за свой доўгі язык, Фядора Чыркун, трымаючы на вісу пустую торбу, вомельгам скацілася з высокага ганка і, цудам астояўшыся на нагах, бездапаможна азірнулася вакол. Гараць яны гарам, і сярдзітая Лізка, і яе жабрацкая крама! Цяпер адно выйсце: альбо пайсці ў пазычкі, альбо папрасіць якога знаёмага трактарыста, каб цішком купіў хлеба ў ненавіснай Лізаветы Каятанаўны. Фядора прыгледзелася да людскога натоўпу і з аблёгкай убачыла, што тут багата такіх жа, як і сама, няўдачнікаў, каму дарога ў хлебную краму таксама заказана. Бліжэй да дзвярэй, на правіслай жэрды, быццам старыя мокрыя вераб'і, сядзяць зажураныя пан Вінцусь і пан Бронюсь, без надзеі на літасць дзябёлай крамшчыцы сноўдаюцца наўзбоч доўгай чаргі лупаты Ёсаль і пануры Марцін Палазок. Усе суседзі, ды яшчэ самыя блізкія - хоць будзе з кім ісці дахаты цераз цёмны асенні лес. І ўжо зусім павесялела Фядора Чыркун, калі раптам убачыла, што з-за рога панскага дома да яе ўстрывожана кінуліся маласельскія галетніцы Луцэя Падгайская і Тадорка Дрозд.

Камяністае поле з боку Малога Сяла ўпрытык падступае да бядняцкай сядзібы Фядоры Чыркун, затым, абмінуўшы пахілы садок Марціна Палазка, выгінастым клінам чапляецца за пахмуры яловы лес. Гэты забыты начальствам атор усё лета гуляў, і на ім, задзірванелым ушчэнт, надта добра было пасвіць статак - хапала тут быдлу і сакоўнага хвашчу, і палявой канюшынкi, і ядкой касцярогі. Папар, дзе-нідзе ўтыканы калючымі грушамі-дзічкамі, Аляксей Хамутовіч меўся ўзараць пад азімае жыта, але маладому, не надта вопытнаму старшыні багата што магло перашкодзіць: гарачае і слязлівае каханне Агаты Валасюк, частыя выклікі ў Ганцавічы, ды хутчэй за ўсё ў калгасе не было чым засеяць немалы акравак зямлі, якая пасля зацяжной перадышкі ўжо і сама прагнула ўбачыць зблізку клапатлівага сейбіта. Без меры ўлюблівы маласельскі вajak на імклівым, замыленым Вараным выпадкова скакаў міма і, касавурачыся на Фядорыну хату, з жахам убачыў запушчаны, уздзірванелы палетак: гэта ж бяда, гэта ж такое страхоцце, калі заўтра сюды завітае які-небудзь настырны аграном з райземаддзела!

На энтэасаўскай сядзібе, як толькі туды віхурай дамчаўся Аляксей Хамутовіч, пачалася нечуваная мітусня, вэрхал, тлум. Неўзабаве папар каля Фядорынай хаты дужа затурбаваў і самога дырэктара Фядотава, і начальніка палітаддзела Бальшавіка, і яшчэ процьму вышэйшых і ніжэйшых начальнікаў. Дзесьці ў закутках рамонтнай майстэрні, на шчасце, знайшоўся яшчэ неразабраны трактар, дзесьці пад плотам сярод рознай непатрэбшчыны адшукаліся пяцілемяховыя плугі, а трактарыста і шукаць не трэба: узараць копань пад самымі вокнамі ў сваёй каханай - Ядзюні - напасіўся Ванька Заяц, узяўшы ў прычэпшчыкі знаёмага ахламона Збышка з механізатарскіх курсаў. Ужо добра папаўдні ў напрамку Малога Сяла па лясной дарозе заляскатаў гусеніцамі раскалasmачаны старэнькі «націк», крыху наводдаль ад яго трухаў запылены Вараны, і, збоку гледзячы на занепакоены, посны твар Аляксея Хамутовіча, рэдкія прахожыя пачыналі разумець, што тут да чаго.

- Ваня, магчыма, давядзецца араць і ноччу, то правер, каб фары добра свяцілі, - пачальніцку строга загадаў старшыня, калі, вывернуўшыся з-за яловага лесу, трактар спыніўся на ўскрайку неўзаранага поля.

- Сам знаю. Свечыць у мяне хвары, - агрызнуўся насуплены Ванька Заяц.

- Глядзіце, каб ноччу снег не выпаў. Дужа зябка. І вецер сіверны, - заклапочана сказаў ахламоністы Збышак.

Яны ўсе трое: шалапутны старшыня, малахольны трактарыст і зялёны, бязвусы яшчэ прычэпшчык раптам, як па камандзе, зірнулі на нізкае, шэрае неба, але нічога там не ўбачылі такога, што зацікавіла б кожнага хоць на які момант. Неба, ад краю да краю зацягнутае сівымі, з рэдкімі прапleshынамі хмарамі, сапраўды абяцала на бліжэйшыя дні і снег, і мяцеліцу, і завейную кудасу. Сваім суровым выглядам яно гразілася да калень засыпаць белым сейвам неўзараны палетак, і гэты яго намер траскучым карканнем усур'ёз пацвярджалі груганы, якія, пачуўшы знаёмы лопат трактара, закружыліся над аблогай. Нахабныя драпежнікі кучна абляпілі старыя дзічкі і цяпер немым замагільным крыкам прасілі, енчылі, патрабавалі ад трактарыстаў, каб яны хутчэй раскінулі першыя барозны, вывернуўшы з зямлі ці тоўстую лічынку майскага жука, ці хоць якога задрыпанага чарвячка. Аднак лямант згаладалай пloidмы мала турбуе людзей на ўскрайку поля. Адзін не спяшаецца тузануць рычагі трактара, другі чамусьці не займае бляшанае сядзенне на плугах, а трэці і наогул закапыліў нос - не злез з каня, смокча сабе папяросу і моўчкі азірае шэрае наваколле.

Да Ванькі Зайца ўжо дайшлі чуткі, што Аляксей Хамутовіч уклаў вока на Ядзюню, мала таго, маласельцы быццам бы ўжо не адзін раз бачылі Вараного, прывязанага да Фядорынага плота. Стоячы на гусеніцы «націка», закончаны мурзач, які ў энтэасе апрача камбінезона і ботаў зарабіў дзесяць пудоў жыта, сур'ёзнага саперніка люта ненавідзіць, проста есць яго вачыма, хоць вырваць сваё рыжавалосае каханне з пачальніцкіх лапаў, безумоўна, не мае ні сілы, ні хітрасці, ні якога-небудзь іншага спосабу. Што, скажыце, зашмальцаваная куфайка супраць скураной тужуркі, што кірзачы супраць бліскучых хромавых ботаў, у рэшце рэшт, нават рукі

сапернікаў параўнаць нельга: у аднаго яны шурпатыя, мазолістыя, з паабіраванымі пальцамі, у другога - чыстыя, гладкія, пухнатыя. Ледзь не даходзячы да шаленства, Ванька Заяц у думках лае і бэсціць гэтыя пялежаваныя рукі, ненавідзіць Хамутовіча, зноў жа ў думках Ваньку дапамагае вушлы, здагадлівы Збышак, і агульную непрыязнасць хутчэй за свайго гаспадара, мусіць, адчуў сыты, укармлены конь. Вараны стрыжэ вушамі, прысядае, нервова капыціць зашэрхлую, сухую зямлю, Вараны гатовы памчацца хоць на край свету, абы толькі не стаяць на пустым, непрыветлівым абшары і не ўдыхаць у ноздры праціўны тытунёвы дым.

- Так і знай, землячок! Да раніцы палетак павінен быць узараны, - сярдзіта сказаў Аляксей Хамутовіч, кінуў пад ногі Вараному недакураную папяросу і, нацягваючы павады, пагразіў са сваёй верхатуры: - Калі не ўзарэш, сам Бальшавік будзе з табой разбірацца.

- Чхаў я на Бальшавіка! - раззлаваўся раптам Ванька Заяц. - Падумаеш, начальнік вялікі.

- Дык жа і не маленькі, - зарагатаў неразумны Збышак. - Дзве метры ростам.

На маўклівым, зажураным палетку толькі гэтага не хапала - дурнаватага, бязглуздага рогату, ад якога нават груганы ўзляцелі з бліжэйшай дзічкі. Ванька Заяц, крывячыся ад прыкрасці, спадылба зыркнуў на пустагаловага прычэпшчыка і палез у кабінку «націка». Збышак адразу ўлавіў нямы дакор, папярхнуўся смехам і паспешліва пабраўся на сваё жорсткае бляшанае сядзенне, а Вараны тым часам ужо зацокаў падковамі па тупкай дарожцы ўздоўж яловага лесу. Ёсць усё ж вялікая несправядлівасць, што два маладыя здаровыя хлопцы ратуюць ад ганьбы і няславы такога ж маладога, як і самі, калгаснага старшыню. Яны ўдвух, Ванька і Збышак, паўдня, цэлы вечар, калі не сказаць, што і ўсю ноч, будуць глытаць сухі пясок і пыл, у той самы час як Хамутовіч, відавочны махляр і ашуканец, будзе адлежвацца ў цёплай пасцелі, качацца з боку на бок, смачна цмокаючы ў сне чырвонымі, нібы ружы, губамі.

Магутны рокат трактара, бразгат гусеніц, гулкі шоргат вострых нарогаў аб камяні не напалохаў, а хутчэй толькі засмуціў і збянтэжыў згаладалых груганоў. Нахабныя драпежнікі адно цяпер, калі за пяцілемаховымі плугамі папаўзла шырокая паласа свежай раллі, сваім нікчэмным розумам неяк дапетрылі, што позняй восенню дарэмна спадзявацца на здабычу. Перад зазімкай тлустыя лічынкі майскіх жукоў і дажджавыя чарвякі пазалазілі глыбока ў зямлю, зашыліся ў такія сховы, адкуль іх не выара ніякі плуг. Груганы, зразумеўшы сваю памылку, падняліся з калючых дзічак, апантана замахалі крыламі і, ні ў грош не ставячы цяжкую працу трактарыстаў, падаліся ў родны яловы лес, дзе ў дзюбу трапіцца хоць якое ежыва.

Птушыныя клопаты, безумоўна, нічога не варты супраць клопатаў чалавечых. Ванька Заяц ужо думаць забыў і пра ненавіснага Хамутовіча, і пра шальмаватую Ядзюню: з цеснай, наскрозь прадзьмутаў скавышом кабіны хлопец да рэзі ў вачах углядаецца ў палетак, пільна асочвае шэры папар перад гусеніцамі «націка». Палетак спрэс усыпаны і большымі, і меншымі камянямі, а дзе-нідзе з зямлі вытыркаюцца агромністыя валуны, і іх трэба абмінаць, каб, сабе ж на бяду, не зачапіцца плугамі і не абламаць вострыя ногі.

- Падымай плугі - камень! - раз-пораз крычыць у задняе разбітае акенца сярдзіты, устрывожаны Ванька.

- Падыму - не бойся вельмі! - адклікаецца заклапочаны, увішны Збышак.

Пакуль што ім шанцуе: дабіты, латаны-пералатаны трактар не заглох у баразне, грувацкія плугі ўсімі пяццю лемяхамі не наскочылі на вялікі валун. Ванька Заяц то сцішыць ход, каб абмінуць перашкоду, то прыбавіць абаротаў матору, і тады слабасільны «націк» ажно становіцца на дыбкі, з цяжкасцю дзеручы ўтрамбаваны быдлам, задзірванелы атор. Жарты жартамі, але палетак загадана ўзараць да раніцы, бо сапраўды заўтра сюды можа наляцець куслівы, як шэршань, начальнік палітаддзела. За любую, нават малую, віну з маладымі трактарыстамі ён не дужа цырымоніцца: калі з гарачкі не дасць поўху, то абзаве бедакоў і «ёлупнямі», і «боўдзіламі», і яшчэ горшымі брыдкімі словамі, хаця і сам носіць не менш абразлівае мяно - Бальшавік.

У яго, гэтага несусветнага даўгайлы, на якім, быццам на калу, матляецца заношаны ўшчэнт афіцэрскі шынелак, ёсць і сваё законнае прозвішча - ці то Козераў, ці то Козыраў, аднак

прозвішча ідэйнага важака механізатары даўно забылі. Кажуць, прычынай такой непачцівасці стаў энтэзаўскі вартаўнік Сцяпан Аліфер. Першы раз заступаючы на старажоўства, ён з будкі ўбачыў высознага начальніка і з захапленнем, маючы на ўвазе яго рост, выдыхнуў: «О, Езус Марыя, які спраўны бальшавік!» І начальнік палітаддзела, даведаўшыся пра сваё мяно, цяпер помсціцца языкатаму старому: сярод ночы правярае, як той нясе службу, бэсціць за што папала, а гэтай восенню ў палітаддзельскай газетцы нават суро́ва пакрытыкаваў Сцяпана Аліфера за непамернае спажыванне казённага дэнатурату.

Але што даруецца старому, тое не даруецца маладому. Калі сказаць шчыра, дык Ванька Заяц не баіцца ні Бога, ні чорта, а вось Бальшавіка баіцца як агню. Да заўтрашняга дня, чаго б яно ні каштавала, палетак трэба ўзараць, і таму старэнькі «націк» выбіваецца з апошніх сіл, раве на ўсе абароты, страляючы з выхляпной трубы сінімі колцамі дыму. Пакуль апусціўся вячэрні змрок з густым сейвам ці то імжы, ці то мокрага снегу, укарчанелыя трактарысты паспелі ўспароць добры кавал поля, далёка збоку пакінуўшы ўскраек яловага лесу. На чарговым павароце дрыготкае святло фараў выхапіла з пагусцелай цемры сялібу Марціна Палазка - пахілы плот, марны садок, старэнькую хатку з прыземістым хляўцом і спаракнелай варыўнёй. Цяпер, з надыходам ранняга лістападаўскага вечара, ворыва пайшло марудней - можна нарабіць процьму агрэхай, можна лёгка ўспароцца на валун, затоены ў зямлі, ды, апроч таго, трэба раз-пораз крычаць у задняе акенца, каб гэты малавопытны ахламоністы прычэпшчык чаго добрага не задрамаў і не зваліўся пад плугі.

- Глядзі ж, не засні, не зваліся ў разору, а то растапчу, як жабу!

- Уга! Заснеш на гэтым холадзе.

Няхай што хоча думае Збышак, няхай крыўдуе ці злуецца, але перасцярога зусім не лішняя. Новы час, эпоха жалезных матораў, пасадзіўшы маладых неспрактыкаваных сялян на трактары і машыны, запатрабавалі ўжо і першых ахвяр. На памяці ў маласельцаў яшчэ свежы выпадак, калі, працуючы ў начную, трактарыст насмерць пераехаў свайго напарніка, якому захацелася падрамаць на поўні. Начную змену прыдумаў і ўвёў у практыку сам дырэктар МТС Фядотаў і за гэтую ідэю праславіўся ў раёне як смелы наватар калгасна-саўгаснай вытворчасці. Начную змену, калі ад бяссонніцы пухне галава і зліпаюцца вочы, не любіць Ванька Заяц, густую цемру ненавідзіць стомлены ўжо Збышак, але яшчэ больш гулкі рокат «націка» не ўпадабаў Марцін Палазок.

Кладучыся спаць на мулкім удаўцоўскім ложку, ён спачатку падзівіўся, якія гэта дурні аруць поле ўперадзімку, потым, пераканаўшыся, што змружыць павекі ніяк не ўдасца, стары пачаў ганіць і лаяць цяперашнія незразумелыя парадкі і сённяшніх бесталковых начальнікаў. У тыя гады, калі Марцін Палазок яшчэ сам быў гаспадаром, асенняе ворыва маласельцы заканчвалі пасля Пакроваў, і во было б смеху, калі б у канцы лістапада нейкі гультай і недалэнга выйшаў з плугам на поле! З надыходам асенняй халепы і прымаразкаў людзі мелі безліч іншых турбот і клопатаў. Перадзім'ем у Малым Сяле першай ажывала кузня: стары каваль Костусь Танец пачынаў правіць няхітры сялянскі рыштунак, амаль адначасова на гумнах дружна адзываліся цапы, ледзь не ў кожным двары нема раўлі авечкі, не жадаючы расставаліся на зіму з густой і цёплай воўнай. Новы збаламучаны час палічыў адвечны сялянскі побыт пустой і непатрэбнай справай: цяпер няма ні коней, ні гумнаў, ні тых жа авечак, аднаго толькі жалеза, дзякуй Богу, хапае.

Пакуль дакучлівы лопат трактара ўсё расце, набліжаецца, Марцін Палазок багата чаго паспеў перадумаць, багата што змог абмеркаваць, узважыць і разумна спланаваць. Яму, старому ўдаўцу, каб дажыць свой век, кроў з носа - трэба ажаніцца. Суседка Фядора Чыркун круціць хвостом, не хоча ісці за Палазка, дык няхай і не ідзе. Яшчэ з вайны ў Луцэі Падгайскай жыве ў падсуседзях бежанка Агрыпіна - кабета адзінокая, памяркоўная, працавітая, гэтая хвостом круціць не стане, ды і Анюта, Марцінава нявестка, прычэпыць, бадай, не будзе. Ну, а калі заводзіць сям'ю, то да жаніцьбы трэба было б перасыпаць хату, паправіць хлявец, бо зусім заваліўся, зноў жа варта і сякую-такую жыўнасць агораць, хоць парсюка, хоць курэй, бо пры цяперашніх парадках, пры цяперашніх бесталковых начальніках на добрую жытку спадзявацца марна. Вунь на дварэ халадэча, а яны, халеры, бачыш што - аруць!

Трактар грукоча ўсё бліжэй, і аб сваім прыбліжэнні ён абвясчае не толькі шалёным грукатам, але і дрыготкімі плямамі жоўтага святла, якое, прабіўшыся скрозь голыя кроны яблынь, час ад часу выхоплівае з цемры даўно нябеленую печ, драўляныя лаўкі, пусты шкапчык ля парога. Калі жалезная пачвара няўклудна разварочваецца за садком, хата ходзіць хадунцом - дрыжаць сцены, брынчаць шыбы. Шалёныя грукат, далібог, каго хочаш можа ўвагнаць у магілу, звесці з розуму, а ў Марціна Палазка нервы слабыя, вочы слязяцца ад бяссоння, і стары, змучаны чалавек, усхапіўшыся з ложка, не першы ўжо раз гразіцца ў цёмнае бразготкае акно:

- Ах, лайдакі! Ах, пустадомкі! Ці ж я вас прасіў, каб вы мне спаць не давалі, ці ж я вас клікаў сюды, чэрці мурзатыя?

Марцін Палазок не ведае, каго - ці чарцей, ці трактарыстаў - лае і бэсціць, а Фядора Чыркун у сваёй хаце таксама не спіць, мучыцца, круцячыся з боку на бок. Яшчэ надвячоркам, засветла, яна паспела разгледзець у кабіне трактара Паляжанчынага губастага сыночка, і цяпер яму трэба чакаць багата якога ліха на сваю галаву. Калі праклёны спраўджаюцца, то Ванька Заяц і Збышак могуць праваліцца ў прорву разам з грымлівым жалезам, калі неба пачуе хоць адну кабегіну грозьбу, то абодвум ім не мінуць ні курчу, ні трасцы, ні каросты. Залезшы з галавой пад коўдру, каб не чуць трактарнага лопату, старая злосніца гатова паслаць на беднага Ваньку і не такую кару: як жа, заўтрашні зяць. А скулу яму ў бок, а не Ядзюню! Хай дарэмна не бегает Паляжанка - нічога не выбегает. З Аленай Хамутовіч - дык з гэтай іншай рахункі.

Маці калгаснага старшыні, аказваючы Фядоры Чыркун адзнакі не абы-якой павягі, надоечы падзялілася мылам, а то ж прынесла нават свежаніны - трошкі мяса, трошкі сала. І Фядора прыняла традыцыйную бонду з годнасцю, пачаставала дабрадзейку чым мела, даўшы тым самым зразумець, што яе Аляксею няма ганьбы. Хлопец ён відны, сакавіты, галаву спраўную мае і ў начальства, кажуць, у пашане. Дасць Бог, няхай і пабяруцца Аляксей з Ядзюняй, то хоць свавольніца забудзе фарбавацца, перастане лётаць на вячоркі і попрадкі. А Ванька - што Ванька! Галетнік у камбінезоне, перасмешнік у кірзавых ботах, лапатун мурзаты. Гэта ж, бачыш на яго, лапача і лапача за хлявом: то запаўзе на другі канец поля, то зноў высвеціць цёмныя вокны. Фядора круць на левы бок, верць на правы, а сон не ідзе, вочы быццам ашклянелі - і пякуць, і рэжуць. Добра хоць, што Ванька са Збышкам не чуюць і не ведаюць, якая здатная на праклёны Фядорына хата.

- Каб у вас курч убіўся! Каб вас трасца заела! Каб вас кароста абсыпала!

Ванька Заяц, напэўна, гэтак старанна не тузаў бы рычагі «націка», а Збышка, мабыць, і сілком не загнаў бы на пяцілемяховыя плугі, калі б хлопцы здагадваліся, якія страшныя немачы ім зычыць раз'ятраная Фядора Чыркун. Трактарыстам яшчэ пашанцавала, што да гэтых суровых кленічаў не далучылася Ядзюня, інакш абодва патрацілі б на дактароў усе свае жабрацкія заробкі. На шчасце, Ядзюня і не думала каго-небудзь клясці, бо, сказаць па праўдзе, трактарны гул на палетку яе мала турбуе. Ядзюня толькі што прыбегла з вячорак, паставіла ў кут барадатую ад кудзелі прасніцу, не забыла схаваць далей ад матчыных вачэй пустое верацяно. Якое там к чорту прадзіва, калі ад маладога смеху, тупатні і віскату хата Лёдзі Гаўрылавай хадзіла ўпрысядкі. На попрадкі сюды ў адну кучу збіраюцца і тыя, хто толькі рымсціцца замуж, і тыя, хто даўно нават думаць забыў пра ўсялякае замужжа. Разам ім, і зялёным шалахвосткам, і бывалым пярэстаркам, на вячорках аднолькава весела і ўцешна, а калі нечакана ў хату ўваліцца хлапцоўская зграя, тады і дым вісіць каромыслам, і рогат, рогат стаіць проста конскі.

Наогул жа гэта смешна, што наіўныя мацяркі пасылаюць сваіх гультаяватых дачок прасці барадатую кудзелю: па сённяшнім кручаным часе ніхто з іх не захоча насіць тыя саматканыя кашулі і спадніцы, няхай сабе яны і з вельмі тонкага, выбеленага ў росах палатна. У модзе цяпер усё купленае, фабрычнае, скроенае і пашытае на гарадскі лад. Вунь і Ядзюня, папагнуўшыся на цагельні, за лета багата справіла дзявочых строяў - усялякіх там недарагіх сукняў, кофтак, блузак. Не сказаць, каб дужа багаты пасаг, аднак жа Ядзюніна хата не такая ўжо і бедная, бо хіба ж язык павернецца назваць жабрацкай тую, нядаўна выскураную,

шафу, у якой навідавоку вісіць новенькая ясёнка з пушыстым бабрыным каўняром. Ядзюня адзін раз апранула абнову, а ў сябровак і мову адняло: вось пані, дык пані! Не дзіўна, што ў такой багатай шафе, побач з шалевым футрам, зусім сур'ёзна мяркуе павесіць свой запэцканы камбінезон і прамасленую куфайку Паляжанчын Ванька. Ад такой жахлівай думкі Ядзюня аж устрапянулася, нервова ўздрыгнула, крутнулася, як і маці, з боку на бок і толькі цяпер зразумела, чаму ёй не хочацца спаць. Прычынай быў усё той жа гусенічны трактар: ён бесперастанку лапатаў на палетку, і калі надта ўжо марудна, з ровам і грукатам, разварочваўся ў канцы загона, тады і атупелая, змучаная Ядзюня нервалаўся, спрабавала пратэставаць супраць такога нахабства.

- Каб ты спрах, Ванька мурзаты. Усё адно не пайду за цябе - не старайся мяне будзіць.

Ядзюня ўсё ж была дзяўчынай хітрай і кемлівай, яна адразу здагадалася, чаму, разварочваючыся за хлявом, так доўга раве і бразгае гусеніцамі ашалелы трактар. Сам жа Ванька Заяц, напэўна, і не ведаў, што Фядора Чыркун надоечы прыдбала свайму рыжавалосаму шчасцю новую фанерную шафу, і таму не збіраўся вешаць свой смярдзючы камбінезон побач з пахучым бабрыным футрам. Хлопцу было крыўдна, было горка і непамысна, што яго, такога памяркоўнага і працавітага кавалера, Ядзюня памяняла на распанелага Аляксея Хамутовіча. За вераломную здраду Ядзюня, зразумела, заслугоўвае самай вялікай ганьбы, самай бязлітаснай помсты.

Лапатлівы «націк» яшчэ спарней забігаў па палетку, бразгаючы гусеніцамі і нема равучы якраз насупраць Фядорынай хаты. Паспі ж цяпер, падрыхні, рыжоцце! Патлаты штукар проста шалеў ад сваёй помсты, ён страціў асцярожнасць, перастаў пільна асочваць дарогу перад трактарам, на нейкі час забыў нават пра ўкарчанелага Збышка, і гэтая недаравальная забыўлівасць тут жа каштавала шалапуту багата распачы, нерваў і поту. На чарговым развароце «націк» раптам здрыгануўся, ажно ўздыбіўся, прысеў ад натугі, і позаду, за бляшанай кабінай, пачуўся рэзкі скрогат, хрупаткі, сухі трэск жалеза і дзікі, спалоханы крык прычэпшчыка:

- Ванька, стой! Аслеп хіба? На валун напароліся!

Каму пашанцавала, каму - не: Ядзюня ўжо можа спакойна спаць да самага ранку, а яе помсліваму мучыцелю застаецца толькі несучешна заплакаць. Ванька адным махам выскачыў з кабіны, Збышак кулём зляцеў з плугоў. У трактарыстаў ад перапуду дрыжаць рукі, адвіслі губы, ні той, ні другі яшчэ не здольны сказаць хоць якое слова. У марным святле задняй фары, прыкручанай да нерухамага кранштэйна на кабіне, добра відны жахлівыя сляды аварыі. Пярэдні корпус плугоў адламаўся зусім, на другім лямеш і адвал быццам зрэзала брытвай, астатнія стойкі пагнуліся і тырчаць у бакі, як лапы ў крата. Замучыць заўтра начальства, зацягае па кабінетах, глядзіш, яшчэ і шкодніцтва прыпішуць. Толькі цяпер, ледзь ачомаўшыся ад нервовага стрэсу, трактарысты заўважылі, што ім вельмі холадна, хоць і дзіўнага ў гэтым нічога няма. Над Малым Сялом плыве глухая асенняя ноч, на палетку паранейшаму скуголіць стылы вецер, і ў святле, скупа рассеяным навокал жоўтымі фарамі трактара, відаць, як з чорнага неба куляюцца на раллю рэдкія бухматыя сняжынкі.

- Ты, мабыць, пра сваю рыжую дзеўку думаў? Таму і наляцеў на гэты чартоўскі камень, - Збышак усё ведае, усё разумее.

- Не лезь у душу, ахламон! Не табе шыю намыляць за паломку, - Ванька брудна лаецца.

Заўтра, як толькі вестка пра начную аварыю заляціць у МТС, у Малое Сяло на разбор справы заявіцца раз'юшаны Бальшавік, калі не сам Фядотаў. Запярэдзіўшы энтэсаўскую «лятучку», па селавых прасёлках запылены Вараны галопа прымчыць свайго перапалоханага наезніка. Той, аднак, не расхвалюецца ад убогага выгляду знявечаных плугоў, ён ні на грам не пашкадуе беднага Ваньку Зайца, які пад гнеўным позіркам будзе трасціся як асінавы ліст. Найпершым чынам Аляксея Хамутовіча расхвалюе неўзараная вузкая паласа з краю поля, бо і за яе старшыні нямала нагарыць, калі яна застрэміць вока сярдзітаму аграному з райземадзела.

І, бадай, ужо ці не ў самую апошнюю чаргу на прыкіданы сняжком палетак, пачуўшы тут гоман, шум і грукат металу, з недалёкага цёмнага ельніку зноў прыляцяць груганы. У

крыклівай чарадзе знойдзеца багата сцяравятнікаў, што пражылі на свеце па добрай сотні гадоў, але і яны, старажылы навакольных лясоў, кучна абляпіўшы калючыя дзічкі, напэўна, упершыню будуць дзівіцца з гэтага незвычайна позняга асенняга ворыва.

4

Ядзюня, пэўна, не ведала, якую трасцу шукае на сваю рыжую галаву. Падсобніцай на цагельні ёй не падабаецца - там усё ж праца сезонная, на калгасную ферму, даяркай альбо свінаркай, яна таксама ісці не хоча - там няўтульна, сыра і надта брудна. Але хто сказаў, што, стаўшы трактарысткай, Ядзюня будзе хадзіць у чысценькай паркалёвай сукенцы і ў белых туфліках? Ніхто, безумоўна, такой лухты не плёў - усе ж і самі бачаць, якія яны мурзачы, эмтэсаўскія механізатары, тым не менш слава мясцовых трактарыстак Яні і Ніны не дае спакою маласельскім дзяўчатам.

Мабыць, у навакольных вёсках не знайшлося талковых хлопцаў, калі за руль «універсала» з жалезнымі зубчастымі коламі селі звычайныя шалахвосткі, аднак час ад часу Яня і Ніна наезджаюць у Малое Сяло - успорваюць палетак трохлемяховымі плугамі ці скародзяць раллю, а каб людзі не сумняваліся, што тут працуюць сапраўдныя ўдарніцы, начальнік палітаддзела Большавік на радыятары іх трактара нават пачапіў чырвоны сцяжок. Столькі тае бяды, што аднойчы, калі ў траскучага «універсала» адвалілася задняе кола, мурзатыя трактарысткі, не змогшы ўзяць яго на ніты, плакалі над нязначнай паломкай, як дзеці. Ядзюня, калі спатрэбіцца, таксама паплача: ёй бы толькі чорны камбінезон, як у Яні і Ніны, ёй бы хоць дзянёк патрымацца за блішчасты руль, ды яшчэ каб і чырвоны сцяжок, на зайздрасць шалапуту Ваньку Зайцу, трапятаўся перад вачыма.

- Я табе пакажу трактарыстку, матолак! Захацела ўсю хату засмуродзіць? - раскрычалася Фядора Чыркун, калі пачула пра вар'яцкі намер свайго рыжоцця. - Агідная цурка, у мазуці выпетраеш, у салідолі закарэеш!

- Хіба ж я адна такая? - пацепнула плячыма Ядзюня, націскаючы слясак клямкі. - Вунь і Лёдзя з Манькай на курсы трактарыстаў збіраюцца.

Разам з тым, як адчыніліся дзверы, у хату ўварвалася воблака марознай пары, і не паспела старая Фядора, чырванеючы ад злосці, даць непаслухмянай дачцэ добрага кухталя паўз плеч, калі ўжо за парогам пачуўся рып зляжалага снегу, які асабліва гулка і сакавіта храбусціць ядранымі каляднымі надвячоркамі. Ядзюня разумела, што не варта цвяліць маці, гаротную, спрацаваную, але, быццам на бяду, у дзяўчыны не адна, як у людзей, а, мабыць, дванаццаць натур, і кожная, хай нешта не так, адразу становіцца на дыбкі. Грош цана той гаспадыні, якая на Каляды ўздумае што-небудзь рабіць, бо нават прасці і ткаць на Ражство Хрыстова забараняецца - пойдучь нягеглыя дзеці, вырадзіцца быдла, таму вольнага часу на святы не бракавала, і па гэтай прычыне Фядорына хата не раз трэслася ад лаянкі і сваркі. Тым выпадкам, калі разгневаныя старэчыя вочы пачынаюць шукаць па кутах трапкачы ці пякучы матуз, лепш ужо з гонарам бразнуць дзвярыма і схавацца дзе-небудзь у сябровак на ўвесь доўгі зімовы вечар.

У гэтыя Каляды Ядзюня і наспявалася, і наскакалася ўдосталь - язык аж баліць, ногі аж баляць. Хлопцы, хай на іх кадук, рабілі складчыну і на музыкаў, і на гарэлку, наймалі для скокаў хату і ўсёй сваёй бесшабашнай хеўрай запрашалі дзяўчат на вясёлыя кудзельніцы. За адно лета Ядзюня налілася сокам, выпетрала ў добрую дзеўку, і каля яе нездарма ўсе вечары круцілася процьма вышклянцонных кавалераў, не кажучы ўжо пра мурзатага Ваньку Зайца з яго новым камбінезонам, кірзавымі ботамі і дзесяццю пудамі жыта на языку. Не хто іншы, а менавіта ён, шалапут і задавака, здаецца, і нашаптаў даверлівым дзяўчатам, што ў Кругавіцкай МТС адкрываюцца кароткатэрміновыя курсы трактарыстаў, на якія бяруць усіх, хто толькі пажадае і хто, зразумела, не кволіцца на зрок і слых.

- Дык я ж і ноччу бачу, як кошка, - заганарылася сваімі зоркімі вачыма Ядзюня. - Ніякі доктар не прыдзярэцца. А што ўжо чую!

- Думаеш, я няўдаліца якая? - быццам пакрыўдзілася Лёдзя Гаўрылава. - Тэж добрыя ў мяне і вочы, і вушы - чаго тае медкамісіі баяцца?

- Кіньце дурное. Хто нас будзе правяраць? - супакоіла сябровак, засмяяўшыся, разважлівая Манька Тадорчына. - Вунь Ванька Заяц, мне здаецца, зусім падслепаваты, а ніхто яго з трактара не праганяе.

Наогул каб стаць трактарысткамі, у дзяўчат, як высветлілася, хапае і спрыту, і здароўя, застаецца толькі выбраць час ды скокнуць у МТС да начальства - разведаць там, што і як, бо шалапутны Ванька мог і нахлусіць на падпітку. Адлучыцца ў Кругавічы можна было б у любы дзень, калі б пра задуму баламутных дачок не даведаліся мацяркі - хутчэй за ўсё тыя ж самі і прабалбатары. Першай на дыбкі паднялася Фядора Чыркун, паабяцаўшы, калі не паразумнее, спусціць з Ядзюні сем шкур, пасля за сваю Маньку з пенай на губах узялася старая Тадорка, ды і Лёдзя, самая ціхмяная ў дзявоцкім гурце, не абышлася без мацярынскіх пагроз. Затаіўшы крыўду, тры ашуканкі больш не заікаліся пра курсы трактарыстаў, а самі толькі і чакалі зручнага моманту, калі дома нікога не будзе. На аглядзіны да эмітэсаўскага начальства ў зашмальцаванай світцы і парваных ботах не пойдзеш - трэба апрануцца як след, каб Фядотаў і Балшавік нават і не падумалі, што прыблыталіся дзяўчаты з нейкага жабрацкага краю. Ну, а як пашанцуе, дык сапраўды пашанцуе, быццам наканаванне якое.

Акурат на Вадохрышча прачнулася Ядзюня - у хаце пуста і ціха, маці з нагоды вялікага прастольнага свята, мабыць, падалася ці ў царкву, ці ў краму, ці, яшчэ лепш, да суседак. Ядзюня тады, не помнячы сябе ад радасці, ускінула на плечы нядаўна пашытую ясёнку, сунула ногі ў бліскучыя снягоўцы і - шморг за парог. Вернецца Фядора, кінецца да адзежнай шафы, зразумее нахабнае ашуканства, закіпіць, загневаецца, але будзе позна: з Кругавіч Ядзюня прыйдзе законнай трактарысткай і, можа, нават прынясе новенькі камбінезон, выпісаны на эмітэсаўскім складзе. Ванька казаў, што спецадзенне адразу выпісваюць усім маладым курсантам.

І дзень як не трэба лепш пасаваў дзёрзкаму дзявачаму ашуканству. Усю ноч гула завіруха, вецер стагнаў у коміне, кідаў у шыбы ашмоцце снегу, а пад раніцу выпагадзілася, раніца на Вадохрышча надышла ясная, ядраная, марозная, і гэта, баюць людзі, добрая прыкмета: лета выдасца ні засушлівым, ні дажджлівым - жыта вырасце густое, высокае, як чарот. І вы падумайце: хто гэтае жыта сажне, абмалоціць, і не старасвецкім сярпом, а чырвоным аграмадным камбайнам - Ядзюня! Калі размова ідзе пра збажыну, вырашчаную сваімі рукамі, то тут ні маці, ні сам Усявышні Ядзюні не ўказ. Загадзя ведаючы пра несусветную буру ў роднай хаце, усе апошнія дні дзяўчына шукала сабе адважных і самаахвярных саюзніц, і яна іх знайшла.

Праз заснежаны лес, па яшчэ не прабітым, закіданым сумётамі зімніку з Малога Сяла ў Кругавічы, амаль след у след, за Ядзюняй прадзіраюцца расчырванелыя ад марозу Лёдзя Гаўрылава і Манька Тадорчына. Саюзніцам таксама абрыдла смярдзючая цагельня, ім надакучыла кожнае лета цягаць да знямогі грувасткія тачкі з сырой глінай, маючы за цяжкую працу жабрацкія рублі, і яны адважна і самаахвярна, удала падмануўшы пільных мацяроў, кінуліся насустрач відавочным і, безумоўна, шчаслівым пераменам у сваім жыцці. Дзяўчаты спяшаюцца, дзяўчаты баяцца спазніцца хоць на хвіліну, таму ўсю дарогу маўчаць, толькі зрэдку перакідваючыся нязначнымі словамі, а тыя ж эмітэсаўскія начальнікі, здаравенны Фядотаў і даўжэзны Балшавік, пэўна, і не здагадваюцца, якое апантанае і надзейнае падмацаванне на курсы трактарыстаў прарываецца праз сыпучы снег, праз глыбокія сумёты.

Ядзюня, расчырванелая ад марозу, шырока сцібае па снежных напах паперадзе, і для таго каб увесць час быць на вачах у сябровак, у яе, бадай што, ёсць не адна прычына. Калі ўжо на тое пайшло, то ў Ядзюні і гумовыя снягоўцы, і махрыстая кашміроўка новенькія, амаль няношаныя - чаму ж не пахваліцца? Але з такімі звычайнымі рэчамі, як сельпоўскія снягоўцы і кашміроўка, нават і блізка нельга параўнаць шыкоўны каўнер, які, шчыльна зашпілены на аплік, дае багата цяпла шыі і галаве, не прапускаючы да цела холаду. Шалевы каўнер на Ядзюнінай ясёнцы з бабрынага футра - густы, ільсністы, з чорным адлівам, хоць увогуле нельга сказаць, што нехта з трох дзяўчат да дрыжыкаў мерзне на гэтай заваленай

гурбамі лясной дарозе. У Лёдзі каўнер на паліто таксама з бобра, праўда, сям-там злямчаны, светла-бурага колеру, у Манькі каўнер намнога горшы - лісіны, рыжа-чырвоны з жоўтым адценнем, ды і ліс той быў заморкам: шкуркі не хапіла нават, каб прыкрыць грудзі.

На трошкі ўжо вытапанай сцежцы, што віецца ў высокіх наспах, усе тры каўняры так і выстраіліся згодна сваёй вартасці: першаю, як і трэба, бяжыць ганарлівая Ядзюня, следам, захутаная ў футра да вачэй, толькі даўгаваты нос вытыркваецца, як дзятлік з дупла, тупае маласлоўная Лёдзя, ну і трэцяю, задыхаўшыся, ледзь паспявае за сяброўкамі засяроджаная, самотная Манька. Канешне, і яна была б не супраць бегчы наперадзе гурту, але што зробіш, калі такі жорсткі, няўдзячны лёс. Бацькі, ды яшчэ, як у Лёдзі, паляўнічага, у Манькі няма - не вярнуўся з фронту, а хадзіць на цагельню паўз Абуховічаву сажалку яна не даўмелася - вось і дасталося дыхтоўнае футра пранырлівай Ядзюні. Аднак, як бы там ні было, пушыстым каўнярам, што мільгаюцца ўперадзе, сціплы лісіны каўнерык не зайздросціць, і час ад часу Маньчыны вішнёвыя, трошкі таўсматыя губы кранае хітрая, з'едлівая ўсмешка: годзе, Ядзюня, таіцца, бо не адна толькі старая Паляжанка плявузгае - усе ў Малым Сяле даўным-даўно, яшчэ з лета, здагадваюцца, за якую цану скнарлівы Аляксей Хамутовіч аддаў табе шкуру забітага бобра.

- Каб хоць застаць каго з начальства? - затурбавалася раптам Ядзюня.

- Дзе ім дзецца на такім марозе. У канторы сядзяць, напэўна, - супакоіла сяброўку Лёдзя.

- А ці не ў царкву пайшлі? Думаеце, як начальства, дык ужо і ваду не свенціць? - наіўна пажартавала Манька.

Яны, усе трое, чым бліжэй падыходзілі да Кругавіч, тым больш пачыналі шкадаваць, што так неабачліва, бязглузда пусціліся ў небяспечную, зусім незразумелую мацярам авантуру. Неўтаймоўная трывога, невядома якое хваляванне перад блізкай ужо сустрэчай з сярдзітым энтэсаўскім начальствам цалкам завалодалі маласельскімі авантурысткамі, і, скажыце на ласку, каму хочацца ў гэты шчымлівы, ці не самы рашаючы момант жыцця азірацца па баках, любавання характам заснежанага зімовага лесу. Пасля завейнай і марознай ночы абাপал пакручастага зімніка заінелыя хвоі і яліны стаяць маўкліва, нерухома, і толькі маладзенькія бярозкі, здаецца, бягуць за дзяўчатамі навывперадкі, быццам і яны, такія прывабныя, такія па-казачнаму чароўныя, спяшаюцца запісацца на курсы трактарыстаў.

І паветра, Божа мой, якое невыносна свежае і ядранае паветра! Яно п'яніць, яно проста валіць з ног, ад яго сапраўды можна звар'яецца, але, на шчасце, у заўтрашніх славурых трактарыстак яшчэ хапае розуму ісці асцярожна, абачліва, каб за наступнай павароткай дарогі не нарвацца на мацярок, якія з самага ранку, пэўна ж, падаліся ў царкву свяціць звычайную калодзежную ваду. І неба быццам пачула нейкую трывогу: дзесьці ўжо блізка, за дубовай градой, што паказалася ўперадзе, слаба бомкнулі царкоўныя званы - значыць, ютрань яшчэ не скончылася і можна ісці смела, не баючыся. Амаль адначасова з-за векавых дубоў дыхнуў свежы ветрык, разбавіў марознае паветра пахам бензіну, саларкі, мазуту. Стойкі, нудны пах, канечне ж, адтуль - з сядзібы МТС. Тут, на выхадзе з казачнага лесу, адсталі нарэшце і бярозкі-красуні, зразумеўшы, відаць, што сярод людзей бесталкоўшчыны яшчэ больш, чым сярод іхняй няўрымслівай беласнежнай пloidмы.

Ядзюня, Лёдзя, Манька ў вялікую лясную мудрасць паверылі толькі тады, калі выбіліся з дубовай грады, названай чамусьці Пчольнікам, - даўней, мабыць, на дубах віселі борці, перабеглі невялічкі палетак і апынуліся ў былым панскім маёнтку. Праз глыбокія сумёты, праз мароз і ўласную бязглуздасць апантаных шукальніцы шчасця прарваліся ў самы цэнтр навакольнай цывілізацыі і яшчэ не паспелі перавесці дыханне, як тут жа ўбачылі, што з энтэсаўскай крамы ад наравістай Лізаветы Каятанаўны выскачылі, нешта жуячы на хаду, іх аднавяскоўкі, улюбёнкі начальніка палітадзела Бальшавіка, слынным маласельскім трактарысткі Яня і Ніна. Абедзве ў прамасленых чорных камбінезонах, нацягнутых паўзверх куфаек і ватных штаноў, у кірзавых ботах, а ў руках - па невялікім папяровым кульку. Авантурысткі як зірнулі на растаўсцелых, нязграбных, няўключных мядзведзікаў, дык адразу і сумеліся.

Божачка, мабыць, на свеце дзеецца штосьці не тое, калі ці не першых вясковых прыгажунь чалавецтва апранула ў гэтыя выдатныя баявыя латы. Замест таго каб кожнай насыпаць поўную печ дзяцей, бессардэчнае чалавецтва ўручыла ім па жалезным страшыдлу, што ў абыходку называецца проста трактарам, аж да вясны загнала ў халодныя сутарэнні рамонтнай майстэрні, каб яны добра пакалупаліся ў вогненных вантробах дзяржаўных «універсалаў», і нават дазволіла перад полуднем кінуць к чорту ключы, гайкі, шрубы і на колькі хвілін адлучыцца да Лізаветы Каятанаўны па цукеркі-падушачкі - самыя любімыя і на доўгія часы для немажлага люду ледзь што не адзіны пасляваенны ласунак. Яшчэ на ганку крамы, неспадзявана ўбачыўшы маладзейшых хаўрусніц па вясёлых кудзельніцах і вечарынах, Яня і Ніна спачатку здзівіліся, потым засаромеліся свайго зусім не дзявоцкага ўбору, які зрабіў іх падобнымі невядома на каго, але першаю ачомалася, выйшла з утраплення смялейшая і баявейшая Ніна.

- Во, падушачак купілі, - з панталыку паказала яна на папяровы кулёк. - Будзем чай піць з ліповага цвету.

- Хадзем да нас, у масцярскую, - запрасіла ветлівая Яня. - Там печка шугае. Хоць адагрэецца з марозу.

- Дзякуй, мілая, але часу не маем, - адказала за сябровак Ядзюня. - Нам яшчэ да вашага Хвядотава паспець трэба.

Вочы ў Яні і Ніны акругліліся, расшырыліся ці то ад здзіўлення, ці то ад спалоху: людцы добрыя, дайце мёду атруціцца! Навошта, дзеля чаго гэтым відавочным блазнючкам спатрэбіўся такі мажны і салідны мужчына, як сам дырэктар МТС Сямён Пятровіч Фядотаў?

- Скажыце ж хоць, а на якую трасцу вам наш Хвядотаў?

- Хочам запісацца на курсы трактарыстаў, толькі і ўсяго.

Здзіўленне і спалох у Яні і Ніны перайшлі ў шкадаванне да сваіх бесталковых аднавясковак, у шчырае жаданне дапамагчы, выбавіць іх з глыбокай прорвы, у якую па глупству аднойчы трапілі самі.

- Падурэлі вы хіба?

- Век ад саяркі і салідолу не адмыецца.

- Ну і што. Затое нам новенькія камбінезоны і боты выпішуць.

- І па дзесяць пудоў жыта ўлетку заробім.

- А яшчэ пра нас у газетцы напішуць.

Аднак добра, што бярозкі з настылага, заінелага лесу не чуюць гэтай сур'ёзнай не то размовы, не то спрэчкі. Яны, беласнежкі, правільна зрабілі, што адсталі каля Пчольніка, не пабеглі следам за баламутнымі дзяўчатамі, якія, калі стануць трактарысткамі, век будуць смярдзець саяркай і салідолам. Управіць мазгі бесталкоўшчыне, выбавіць упартую злётную моладзь з глыбокай прорвы не ўдалося, і, махнуўшы на ўсё рукой, Яня і Ніна, скурчыўшыся ад холаду, падбегам падаліся ў майстэрню грэцца каля напаленай дабля печкі, упрыску з цукеркамі глытаць гарачы чай, завараны на духмяным ліповым свеце. Спакойная Ядзюня толькі фыркнула ўслед: знайшлі каго палохаць! А Лёдзя і Манька, было бачна па іх, засумняваліся, з трывогай зірнулі адна на адну, але не паспелі яны і вокам міргнуць, як апынуліся ў канторы МТС, быццам сюды іх нехта прыцягнуў на повадзе.

У цесным пустым калідорчыку авантурысткі пасмыкаліся туды-сюды, агледзеліся, перачыталі на дзвярах фанерныя таблічкі: «Дырэктар», «Галоўны інжынер», «Начальнік палітаддзела», «Бухгалтэрыя». Калі першая збянтэжанасць прайшла, пастаялі, памеркавалі і зрабілі правільную выснову, што кабінет дырэктара тут самы важны і чыноўны. Неразумнае дзяўчо з глухой палескай вёскі, Ядзюня нават не падумала, што на свеце існуюць пэўныя правілы ветлівасці і прыстойнасці, глыбока ўздыхнула, нібы ішла на вісельню, і гвалтоўна адчыніла аблюбованыя дзверы.

За сваё нахабства яны ледзь не паплаціліся: у дырэктарскім кабінёце калючым і пранізлівым позірам іх сустрэў чалавек у белым кіцелі, з шырачэзнымі пагонамі на плячах. Маласельская бесталкоўшчына спачатку сумелася, падалася была назад да парога, але тут жа разгледзела, што гэта ўсяго толькі вялікі, на паўсцяны, партрэт Сталіна. Забраны ў сціпую

драўляную асадку, партрэт вісеў акурат над адзіным у пакоі вялізным сталом, а за сталом, занятыя нейкім дужа важным клопатам, сядзелі сам Фядотаў, Бальшавік і былы капраль польскага войска Франак Жывуцкі. Па асабістых выключных прыкметах кожнага з іх у навакольных вёсках, бадай што, пазнаў бы і сівягаловы дзед, і смаркаты падшыванец. Масіўны, як гара, Фядотаў меў пукатыя вочы, пухнатыя шчокі, да таго ж ён, як пляткараць, не абмінуў спакутаваных удавіц, Бальшавік, наадварот, худы, даўгавязы, двухметровага росту, зірнеш - цэп, дый годзе, ну, а меншы за іх па чыне, звычайны слесар-рамонтнік Франак Жывуцкі быў знаёмы дзяўчатам хоць бы ўжо тым, што на энтэсаўскай «лятучцы» ў дні сяўбы не адзін раз прыязджаў у Малое Сяло на палетак, дзе каля маўклівага «універсала» румзалі славуць трактарысткі Яня і Ніна.

Дырэктар МТС і начальнік палітаддзела ў царкву, безумоўна, не хадзілі, але, было відаць, у знак вялікага прастольнага свята прычасціліся зусім не святой вадою: глюгі пачырванелі, вочы блішчаць, як у катоў. Абодва, згледзеўшы няпрошаных наведніц, доўга не маглі ўцяміць, чаго дамагаюцца, што патрабуюць ад іх футравыя каўняры - два бабрыныя і адзін лісіны, а калі пачулі, што ў энтэсе не хапае механізатарскіх кадраў і яны, дзяўчаты, не супраць вырашыць гэтую праблему, запісаўшыся на курсы трактарыстаў, апроч таго, ім патрэбна зараз жа, неадкладна выпісаць новыя камбінезоны і кірзавыя боты, дык непрыстойна, па-дзікунску зарагаталі. Цыбаты Бальшавік квахтаў, аж заходзіўся, выціраў слёзы на вейках, Фядотаў затрос падвойным валляком, адкінуў галаву назад і тут краем вока заўважыў гнеўны, асуджальны позірк Сталіна - умомант абвяў, заціх, папярхнуўся гідкім смехам.

- Хто вам наплёў пра курсы? - сур'ёзна, без ніякай насмешкі спытаў ён у Ядзюні, бо яна наперад вытыркнулася з дзявочага гурту. - А яшчэ пра боты, пра камбінезоны?

- Ванька Заяц, трактарыст ваш.

- Гэта ці не той таўкач, які вечна плугі ламае на камянях?

- Той самы, Сямён Пятровіч, - страпянуўся, як кот пасля сну, паслужлівы Бальшавік. - Але ж мы Зайца за ягонныя штучкі ў нашай газетцы здорава прапясочылі.

- Дык жа хлопец нічога і не наплёў. Як помніце, я сам гэнымі курсамі кірую, - заступіўся за беднага шалапуту Франак Жывуцкі і са шкадаваннем паглядзеў на дзяўчат. - Аднак позна, дзеванькі. Курсанты ўжо вывучылі матор, а цяпер прыняліся за хадавую.

- Ну, вось бачыце - позна! - паўтарыў Фядотаў, уздыхнуўшы з палёгкай. - Прыходзьце да нас праз год, а пакуль падрасціце, з лялькамі сваімі пагуляйце.

- Абармот Ванька! - са слязамі на вачах усклікнула Ядзюня і стрымгалоў, як каза, першай ірванулася да дзвярэй.

Зняважаныя начальніцкім рогатам, уніжаныя з'едлівым напамінкам пра лялькі, дзяўчаты вернуцца дахаты ціхія, лагодныя, паслухмяныя і яшчэ доўга не будуць нават успамінаць, як ганебна правалілася іхняя авантура з паступленнем на курсы трактарыстаў. Лёдзя і Манька, вядома, утояць, не прызнаюцца, якую кару за непаслушэнства прыдумалі ім усердаваныя мацяркі, ды і Ядзюня хітра прамаўчыць, што зарабіла добрых грымакоў паўз плеч, каб болей непанадна было сноўдацца па дырэктарскіх кабінетах. Але вось цяпер, у гэтыя самыя хвіліны, калі яны ўвайшлі ў заснежаны Пчольнік, не страх за свае грахі - вялікая крыўда і абурэнне завалодалі імі. Тыя энтэсаўскія рагатуны Фядотаў і Бальшавік дарэмна думаюць, што такім рослым і дужым дзявулям яшчэ рана на трактар. Якія там к чорту лялькі, калі ўсе трое даўно ўжо лётаюць на гулянкі і вячоркі, спадцішка выцікоўваюць сабе вартых кавалераў, а Ядзюня, першы раз цалуючыся з Ванькам Зайцам, нават паламала лаўку каля хаты Марціна Палазка.

Зняважаныя і ўніжаныя, дзяўчаты цяжка месяц глыбокі сыпкі снег, і бярозкі, што маўкліва знерухомелі абাপал зімніка, напэўна, дзівацца: чаго яны такія самотныя і маркотныя, гэтыя маладзенькія красуні? Яны мінулі дубовую граду, выбіліся з высокіх сумэтаў на торны шлях, яны ідуць і не ведаюць, што на лёгкім вазку, падкутым ліставым жалезам, з гікам і свістам у Пчольнік уляцеў надта вясёлы маласельскі старшыня Аляксей Хамутовіч. Яшчэ паўгадзіны назад ён частаваўся ў сваёй каханкі Агаты Валасюк, сядзеў за багатым сталом, еў і піў,

грэшна цмокаў Агату ў шчаку, і цяпер у яго выдатны настрой. На нейкі час забылася, уляглася трывога, што дзесьці на ферме нема рыкаюць галодныя каровы, і хоць адна тут уцеха, што пра зімовую бяскорміцу нічога не ведае імклівы, гарачы, як агонь, старшынеўскі выязны.

З сумёта на сумёт, з узвалка на ўзвалак сыты і дагледжаны Вараны ўмомант выхапіў з-пад варты векавых дубоў размаляваны ў белыя кветкі зялёны вазок, спусціўся з пагорка ў нізавіну і, калі за павароткай дарогі згледзеў тры дзявочыя постаці, дык проста затанцаваў у аглоблях, спарней запрацаваў нагамі, ажно снежныя пырскі паляцелі ў бакі і высока ўскінулася, затрапяталася на ветры чорная грыва.

- Гэй, малеча! Кідайся ў вазок, дык падкіну маткам прама ў прыпол, - рэзка асадзіў шалёнага скакуна вясёлы Хамутовіч, які на нейкі час забыў, што на ферме апрача кароў адчайна вішчаць і галодныя свінні. - Ды хутчэй! Чаго кешкаецца, быццам квахтухі?

Такому мацаку, як Аляксей Хамутовіч, нічога не каштавала падхапіць Лёдзю і Маньку пад пахі, лёгка, быццам кулі саломы, шпурнуць іх у перадох вазка на прысыпанае снегам, склычанае сена, а Ядзюню тыя ж самыя дужыя рукі беражна прыўзнялі над зямлёй і пасадзілі побач з сабой на драўляную лаўку, мусіць, для таго, каб па дарозе было лацвей абдымаць і пагладжваць пушысты бабрыны каўнер. Збоку зірнуць: і праўда, гожая, прыстойная пара. Лёдзя толькі ўздыхнула, Манька хутчэй адвяла позірк убок. Наогул яны нічога не маюць супраць, няхай споўніцца Боская воля, няхай пабярэцца Аляксей і Ядзюня, ды ўсё ж шкада, што каўнер у Ядзюні такі багаты і шыкоўны. Абрануты ў белы сялянскі паўкажушок, калгасны старшыня і сам ведае, які ён відны і цікавы кавалер: зухавата збіў шапку набакір, тузануў ляйчыну, махнуў бізуном, і Вараны зноў затанцаваў у аглоблях, высек з-пад капытоў цэлы воблак снежнага сяйва.

Пакуль дзяўчаты блукалі ў былым панскім маёнтку, пакуль шальмавалі энтэзаўскае начальства, мароз памякчэў, аслаб, вецер прыціх, з-за хвояў і ялін на дарогу ўжо не паўзуць белыя косы завейкі. На нераз'езджанай яшчэ дарозе, праз глыбокія снягі грузавая машына наўрад ці прабілася б, а лёгка зялёны вазок стралой ляціць з пагорка ў лагчыну, з сумёта на сумёт. Аблашчаны закаханымі дзявочымі позіркамі, Хамутовіч цяпер ужо начыста забыў, што справы ў маласельскім калгасе ідуць цераз пень-калоду, што апрача кароў і свіней галадаюць таксама коні і авечкі, што корму засталася вобмаль, у абрэз - адзін закут сена ў адрыне ды колькі сцірт жытняй саломы. Ён, далібог, звяр'яцеў, малады калгасны старшыня: левай рукой туліць да сябе, ціскае Ядзюню, а правай тузае ляйчыну і адначасова спрабуе дацягнуцца да засыпаных снегам Лёдзі і Манькі.

- Гэй, гэі, Вараны!

- Цішэй, паб'ёмся, як гаршкі!

- У снег пападаем!

- Перакулімся разам з вазком!

- Гэй, гэі, Вараны!

Лясная дарога, на здзіўленне, ціхая і пустэльная, хіба што на ўзбочыне мільгануцца і тут жа застануцца далёка позаду чародкі хлопчыкаў і дзяўчатак, якія папаўдні вяртаюцца са школы. Маласельскія верніцы: бабулькі, старэйшыя і маладзейшыя жанкі, адстаяўшы набажэнства ў царкве, з бутэлечкамі свянцонай вады, мабыць, падыходзяць ужо да сваіх хат, і гэта вельмі шкада, бо хто ж пабачыць, у якім гонары відавочных зялепых вязе сам калгасны старшыня. Цяпер і мацяркі, бадай, нічога не казалі б, калі б угледзелі, што іх неразумныя дочки апынуліся ў адной кампаніі з Хамутовічам і Вараным.

І ўсё ж ёсць яна, Божая справядлівасць: на чарговым заломе дарогі, ужо на выездзе з лесу, паказаўся зусім прыстойны, варты ўвагі чалавек. То быў энтэзаўскі вартаўнік Сцяпан Аліфер. Дзяўчаты ўзрадаваліся нечаканаму сведку свайго ўзнясення, а Вараны пагардліва фыркнуў, трасянуў грывай і лёгка перагнаў марудлівага, прапахлага дымам старэчу. Ні ездакі, ні конь-агонь нават не заўважылі, што Аліфер паляцеў потырч, зарыўся носам у сумёт - ці то спатыкнуўся сам, ці то зачাপіла вазком. З праклёнамі і крэткам ён цялепкаўся ў снезе,

доўга шукаў кавеньку і люльку, а калі падняўся на ногі, то вясёлая кампанія ўжо знікла, прапала ў прамёрзлай снежнай каламуці.

Разгневаны і абураны, Сцяпан Аліфер адзін стаяў на лясной дарозе, увесь калаціўся ад злосці, але крыўдзіцеля дагнаць было немагчыма, і стары, пакрысе супакойваючыся, смачна і сакавіта вылаяўся яму ўслед:

- Хай Бог панам барануе!

5

На згоне зімы, калі заснежаныя палеткі ў ваколіцах Малога Сяла зазеўралі шэрымі латкамі праталін і з пагоркаў у нізіны дружна рынуліся звонкагалосыя ручаі, сталася тое, чаго так баяўся Аляксей Хамутовіч: да першай травы фуражу не хапіла, ад бяскорміцы пачаўся нечуваны паморак жывёлы. У райземадзеле, куды са сваёй бядой кінуўся старшыня, толькі развялі рукамі: выкручвайцеся самі, нічым дапамагчы не можам. Пазычалі сена ў суседзяў, гвалтам забіралі лішнія стажкі ў людзей, дралі саламяныя стрэхі, але што тая гнілая, прэлая салом без вотруб'я, без бульбы і буракоў? Напрадвесні ў Стаўпішчах, векавым мяшаным лесе, які цёмнай сцяной высіцца за гразкім бродам непадалёку ад фермы, было не ступіць нагой: сюды звозілі скарчанелыя тушы і кідалі дзе папала сярод дрэў, нават не патурбаваўшыся закапаць падліну ў зямлю.

На дармавы пір ці не з усяго Палесся зляцеліся ачмурэлыя ад шчасця воўчыя зграі, і з гэтага моманту маласельцы жылі ў трывозе і страху, на доўгія часы страціўшы спакой. Вечарамі з лесу, як і ў Піліпаўку, чулася жудаснае выццё, пазней, калі ад коней і кароў засталіся адны чарапы і маслакi, ваўкі нахабна пачалі шастаць каля чалавечага жылля, і не адзін Шарык ці Галас на ўскраінах вёскі паплаціўся сваім незайдросным сабачым жыццём. Дзіўна, што на старшынёўскай пасадзе Аляксей Хамутовіч уцалеў, зарабіўшы ўсяго толькі строгую вымову, бо ў райкоме партыі, мабыць, былі ўлічаны і яго маладосць, і адсутнасць у калгаснікаў вопыту супольнай працы. Пакаранне, аднак, ён успрыняў хваравіта, аж паблажэў з твару і, як заўважылі пляткаркі, нават перастаў па начах наведвацца ў Кругавічы, да сваёй каханкі Агаты Валасюк. Можна, падзейнічала вымова, а можна, проста баяўся цёмнага лесу: ваўкі ж не будуць разбірацца ў чынах, нападуць, разарвуць на мэтлахі і чарнагрывага Варанога, і самавітага конніка.

Гаўрыла Трафімчык, які з брыгадай цесляроў у гэты невясёлы час будаваў новы свіран, мог бы казачна разбагацець, калі б своечасова ўспомніў, што ў яго ёсць выдатная паляўнічая стрэльба і немалы запас пораху і жаканаў. Але, ад'еўшы морды ў Стаўпішчах, воўчыя зграі паціху перавандравалі ў суседнія калгасы, дзе ў навакольных лясках іх чакала не менш багатая даніна. Ад поўнага апусташэння ферму выратавала надзвычай ранняя і дружная вясна. Задоўга да Саракоў, калі з выраю вернуцца амаль усе пералётныя птушкі, выпусціла каташкі алешына, зацвіла ляшчына, на пашы ў лагчынах сакавіта зазелянелі лапкі маладой травіцы. Лютымі маразамі і заваямі зіма далася ў знакі і людзям: пра нейкі мясаед смешна было і гаварыць, добра, што ёсць хоць картопля і квашаная капуста, а хто ўлетку быў не лянiвы, той беражэ і торбу сушаных грыбоў - на квас, на кіслае варыва. Без жыта вялікі кормнік не выкідаецца, і калі ў кубельцах да дна не выгалела, застаўся які кусель скароннага, зажураныя гаспадыні ашчаджаюць, пакідаюць яго на лета, таму што без сала касу не пацягнеш і доўга не памахаеш цясялярскай сякерай.

Да голаду і жабрацтва, праўда, яшчэ не дайшло, але перад вачыма палешукоў выразна паўсталі здані і жахі першых пасляваенных гадоў, калі на велізарных прасторах краіны надарылася страшэнная засуха. Неба быццам помсціла людзям за іх вялікія і цяжкія грахі: два леты запар сонца паліла пасевы, сенажаці і пашу, дашчэнтку сушыла ворныя землі, і ні малітвы, ні слёзы не дапамагалі выпрасіць у Бога выратавальных дажджоў, навальнічных грмотаў. Нейкім цудам бяда Палессе абмінула, лютыя сухавеі спатыкнуліся аб стромыя бары і гаі, захлынуліся ў неабсяжных дрыгвяністых балотах. Сяляне, маючы ў гаспадарцы коней і зямлю, яшчэ не адабраную ў калгасы, здолелі на сваіх дзесяцінах сабраць сякі-такі

ўраджай, і сюды, у Заходнюю Беларусь, ці не з усіх канцоў свету - з Украіны і Малдавіі, з-пад Бранска і Смаленска, з-пад Віцебска і Магілёва - рынулі жабракі і папрашайкі, старыя і юродзівыя, а то і проста ўсіх масцей мясэчнікі, спекулянты і махляры.

- Богам прашу, падайце скарыначку!

Яны багата не прасілі, гэтыя абяздоленыя, змардаваныя людзі, ім хапала таго, што паставяць на стол, яны былі рады драўлянаму тапчану, на якім нанач можна прытуліць галаву, іх цешыў акраец хлеба, укінутага раніцай у зашмальцаваную палатняную торбу. Яны заходзілі ў хату, ціхія, сарамлівыя і пакорлівыя, садзіліся на ўслон і сумнымі, галоднымі вачыма глядзелі ў зева печы, на бляшаную засланку, за якой у добрай гаспадыні заўсёды знойдзецца гаршчок гарачага варыва. Яшчэ нядаўна абадраныя вандроўнікі былі аратымі, сейбітамі, жнеямі, але няўмольная засуха адабрала ў іх плугі, косы, сярпы, і з далёкіх краёў гаротнікі забрылі ажно сюды: у палескую глуш, у лясную неруш, у балотную некаш. Хадзілі па міласці старцы, калекі, юродзівыя, і іх маласельцы таксама прымалі без злосці, прывычалі апошнім, што мелі.

Але аднойчы ў Капцах, самым высокім пагорку ў вёсцы, спыніўся цыганскі табар, раскінуўшы паміж кустоў арэшніку аблезлыя шатры. Кожную ноч там ярка палалі вогнішчы, чуліся вясёлыя песні, дзікі лямант і гвалт. Заможныя хутаранцы як не на каленях вымольвалі ў Гаўрылы Трафімчыка паляўнічую стрэльбу, таму што пад покрывам цемры цыганы ў каго залыгалі бычка, у каго вывелі з хлява падсвінка ці авечку, не пакінуўшы ні слядоў, ні доказаў: здабыча адразу падсмажвалася на пожагу і тут жа, адным захадам, з'ядалася.

Сваёй варажбой цыганкі ашчаслівілі Малое Сяло: амаль усіх дзяўчат выдалі замуж, старым у карты нагадалі вялікага веку, нават і да нелюдзімага Сцяпана Аліфера неяк зранку прыблыталася чарнамазае стварэнне ў доўгай, аж да пят, спадніцы. Гаспадар чухаў патыліцу, думаў, меркаваў, чым бы аддзячыць госцю за яе ўдалую варажбу, пацёгся ў камору, а калі вярнуўся, у хаце цыганкі ўжо не было, і разам з ёю знік са шкапчыка куплены надоечы селядзец. За снеданнем гэты тлусты атлантычны селядзец уходаць з гарачай бульбай збіраўся сам Сцяпан Аліфер, але толькі аблізнуўся, праглынуў слінку і, шалёны ад злосці, кінуўся даганяць зладзейку. Блізка за мастком цераз гнілую канаву дарога падымалася ў Капцы, і тут, на аселіцы, ён абачліва спыніўся, далей не пабег, успомніўшы, што барадатыя цыганы носяць за поясам даўжэзныя нажы і кінжалы.

Смешная гісторыя з атлантычным селядцом здарылася гады тры назад, з таго часу ажылі спустошаныя засухай сенажаці, акрыялі ворныя землі, аднак даўні страх не прайшоў: свет поўніцца чуткамі пра новыя бедствы, галадоўку, мор, і трэба чакаць, што Палессе зноўку могуць запаланіць легіёны жабракоў і калек, ашуканцаў і перакупшчыкаў. Пракарміць такую плойму дармаедаў ці хоць што-кольвек людскае падаць у торбу Малое Сяло цяпер не здолела б, бо, не запанеўшы ў калгасе, яно і само села на нішчымніцу і бясхлеб'е.

Адурнелы аб бегатні, Аляксей Хамутовіч вальней уздыхнуў толькі тады, калі статак выгналі на пашу, людзі пачуліся весялей, калі пад платамі і на абмежках выскачыла крапіва, а на аселіцы сярод купаў прабілася маладое шчаўе. Ля канавы, зарослай парыжэлым алешнікам, цёплым надвячоркамі замільгалі хлапечыя шапкі, запырэсцілі дзявочыя хусткі. Пакуль прырода ажывала, гаспадынь па начах мучылі шчамлёткі, чым на раніцу пакарміць сям'ю, але вось забуяла крапіва, падрасло шчаўе, і ў тых жа гаспадынь з'явілася ўпэўненасць, што іхнія дзеці перавяснуюць на падножным зяленіве, дачакаюцца бурачнага бацвіння, першых агуркоў, маладой бульбы.

На палетках ужо ракаталі трактары, і лепшаў настрой у людзей, занятых сяўбой, і тым больш дзіўна было, што ў такія вясёлыя перадвельікодныя дні Сцяпан Аліфер вяртаецца з вартаўніцтва цвярозы, як шкельца, без смярдзючага паху дэнатурату. Думала Марка, дзівілася Тафіля, а разгадка гэтай таямніцы была занадта простая. Камору, дзе стаялі кубельцы з асвежаваным перад Калядамі япруком, Марка цяпер прадбачліва зачыніла на замок, і бездапаможны эмтэсаўскі вартаўнік, носячы пад пахай пустую торбачку, ужо не мог так шчодра частаваць сваіх агаладалых дабрадзеек Шуцянку і Сяргееву. Няма сала і паляндвіцы - няма і дэнатурату. Аднак хітрыя і каварныя сабутэльніцы, не дачакаўшыся

багатых гасцінцаў, адважыліся на рашучы і адчайны крок: паставілі на бухгалтарскі стол кварту, рыбную кансерву і, калі Сцяпан Аліфер нішто сабе захмялеў, нахабна выкланчылі ў яго па свіным кумпяку да свята.

Напярэдадні вербнай нядзелькі паслухмяны Франак Жывуцкі сеў за руль энтэсаўскай «лятучкі», і вось па калюгах і ўхабах яны прабіваюцца ў Малое Сяло. Шуцянка і Сяргеева трасуцца ў песнай будзе, таўкуць бокі аб жалезнае начынне, а багацей, які яшчэ мае нешта на продаж, ганарліва сядзіць у кабіне побач з кіроўцам, паказвае дарогу. На такім выдатным самаходзе ніколі не шыкаваў нават пан Абуховіч, і, набліжаючыся да свайго котлішча, Сцяпан Аліфер з трывогай паглядае на Тафіліну хату: хай бы пабачыла бесталач, у якім гонары і пашане едзе яе сусед! На шчасце, Тафіля корпалася з рыдлёўкай у агародзе, пачуўшы шум, падняла галаву, ды так і замёрла з разяўленым ротам.

- Ах, Божачка! Нявеж гэны халерны Сцяпан выбіўся ў начальнікі?

З ціхім вуркатаннем машына мінула драўляны калодзеж і бліскучы ў сонечных промнях валун, на якім надта ж зручна сяды-тады пасварыцца з Тафіляй, праехала паўз шарэнгу прысадзістых, не старых яшчэ вязаў і спынілася за мураванай варыўнёй, пад нягглай, скасабочанай вярбой. Гэтыя вязы наўсцяж вуліцы Сцяпан Аліфер пасадзіў у далёкай маладосці, ведаючы, што чалавечы век доўгі і спатрэбіцца багата стаптаць лапцяў, а няхітры сялянскі абутак моцны і трывалы якраз з вязавага лыка. Вярба ў закутку двара знайшлася сама, вырашы з сырога дубца, выпадкова заплеценага ў агароджу. Дрэвы яшчэ не распусціліся, толькі набрынялі і пачалі лопацца пупышкі, але навокал ужо стаіць салатжавы водар маладога лісця, з аселицы ветрык гоніць прыемны пах травы, шчаўя, жоўтай лотаці. Па жалезных скобах Шуцянка і Сяргеева спусціліся з будкі на зямлю, стаяць і хапаюць ратамі свежае, празрыстае паветра, якое тут, у ваколіцах Малога Сяла, не патыхае саляркай, бензінам і салідолам.

Грашавітых пакупніц гаспадар з асцярогай павёў у хату, баючыся, што Марка не прыме іх як трэба, забудзе пра ветлівасць і гасціннасць - надоечы ён цэлы вечар угаворваў упартую старую, чырванёў ад злосці, нават грукнуў кулаком па сталае. Вядома ж, неразумна ў галодны час раскідвацца скаромнінай, але, у рэшце рэшт, зірнуўшы на сваё жабрацкае адзенне, на дзіравыя атопкі, Марка згадзілася, таму што за выручаныя грошы можна будзе набраць добрай крамы на кофту і спадніцу, купіць на ранішнюю расу дзяшовенькія сандалеты. Потым яна ўсё ж адумалася, пашкадавала энтэсаўскім галетніцам двух кумпякоў, і калі важныя госці заявіліся на парозе, моўчкі пайшла ў камору, доўга там не бавілася, прынесла і паклала на шапчык свінячы сцягняк і лапатку.

Невыцерпны пах каляндры, кропу і часнаку разліўся па ўсёй хаце, б'е ў расшыраныя ноздры, ад гэтага ачмурэлага паху, далібог, можна звар'яецца, звіхнуцца з розуму. Не паспела Марка паважыць сцягняк на бязмене, як увішная і ўпраўная Сяргеева абяруч сарвала спакуслівы кавал мяса з кручка і бессаромна сунула ў сваю пакоўную цыратовую сумку. Марудлівая Шуцянка спазнілася на некалькі секунд, і ёй дасталася мокрая ад расолу лапатка, танчэйшая за сцягняк і не такая апетытная на выгляд. Ашалелыя ад хцівасці і прагнасці, яны слаба запомнілі, як плацілі грошы, як развітваліся з маўклівай гаспадыняй хаты.

- Дзякуй, цётка, - весела сказала Сяргеева.

- Будзьце здаровы, - сумна буркнула Шуцянка.

Цяпер яны ўжо не ішлі ўпобачкі, як звычайна, цяпер яны былі зацятымі, непрымірымымі ворагамі, і, чуючы сваю віну, Сяргеева трошкі вытыркнулася ўперад, а Шуцянка наўмысна адстала, каб і блізка не бачыць шчаслівы твар нахабніцы. Ці ж прыбудзе на свеце справядлівасці, ці ж дачакаешся ад людзей добра, калі нейкая амаль непісьменная, бязглуздая клапаўшчыца адхапіла сабе лепшы кус, а горшы выпаў ёй, адукаванаму і разумнаму энтэсаўскаму бухгалтару? У сведкі сваёй вялікай крыўды Шуцянка заклікала шарэнгу панурых вязаў, падымала вочы на самотную вярбу, з надзеяй раз-пораз азіралася і на Сцяпана Аліфера, які ніякавата цялепкаў позаду. Ніхто, аднак, не паспачуваў зняважанай жанчыне, і яе крыўда ўраўнавалася з абразай, абраза перарасла ў шаленства, гнеў - у прагу

помсты. Бедны кормнік, заколаты перад Калядамі, напэўна, сам здох бы ў хляве, калі б ведаў, што з-за яго тленнай плоці на гаспадаровым панадворку пачнецца сапраўднае пабоішча.

Не могуць ўжо саўладаць з сабой, Шуцянка раптам прыбавіла кроку, размахнулася даволі важкай скураной сумкай і з усёй сілы хвоснула сухарэбрую Сяргееву па плячах. Тая не чакала вераломнага нападу - спатыкнулася, ледзь што не ўпала, але неяк астоялася на нагах, хапіла сваю сумку ў дзве рукі і самаахвярна, талкова пачала абараняцца. Нядаўнія сяброўкі і сабутэльніцы, яны біліся люта і адчайна, нападзілі адна на адну то моўчкі, то з гучнай лаянкай, якая чуваць была далёка ад Аліферавай сялібы.

- Каб ты ўдавілася! Каб табе сцягняк упопак горла стаў!

- Ой, і напужала! Сама ўдавішся! Самую курч возьме!

Нехта з задзір усё ж прыкмеціў, што біцца гаспадарчымі сумкамі зусім нязручна - перашкаджаюць доўгія вочапкі, пакуль размахнешся, пакуль стукнеш. Амаль адначасова яны апаражнілі свае торбы і, хапіўшыся за рулькі, з новым імпэтам, як булавамі, пачалі лупцавацца свінным сцегняком і лапаткай. Абедзве акрывянелі, выпацкаліся ў расол і сукровіцу, а разбараніць, суняць іх ваяўнічы азарт не было каму. Каржакаваты Сцяпан Аліфер, які калісьці мог скруціць шыю быку, безумоўна, лёгка раскідаў бы нягодніц, але ён упершыню бачыў, як б'юцца жанчыны, і проста не ведаў, што з імі рабіць. Колішні капраль Франак Жывуцкі наогул схаваўся за машынай і, нібы кот, выглядаў з-за буды спалохана і баязліва.

А людзі ўжо спяшаліся на несусветны шум, гвалт і лямант. З агарода выскачыла Тафіля, спынілася каля бярозы і адтуль спрабавала ўгадаць, што за ліха прычынілася на суседавай сялібе. Потым, пачуўшы спажыву для языка, прыджгала Паляжанка, лепшая ў Малым Сяле пляткарка і зводніца, пазнала эмітэсаўскіх, і ёй аж мову заняло. Аднекуль, як з-пад зямлі, вынырнулі неразлучныя пан Вінцусь і пан Бронюсь і таксама сумеліся, не кінуліся ўціхамірваць раз'юшаных жанчын. Тыя ж зусім знемагліся, упарыліся, і вось-вось бойка спынілася б сама па сабе, але ў гэтую хвіліну з абеду акурат вяртаўся каваль Костусь Танец, дужы, што лось, з вялікімі, як шуфлі, рукамі. Ён здзіўлена хмыкнуў, у адзін момант апынуўся паміж Шуцянкай і Сяргеевай, адабраў у іх сцягняк і лапатку, сунуў шляхціцам-валацугам, каб патрымалі, і пачаў сарамаціць дэбашырак:

- Брыдка, ай, як брыдка! Такія салідныя кабеты! Дык з вас жа цяпер і куры будуць смяцца.

- І я тое самае кажу - засмяюць! - смела высунулася ўперад Паляжанка. - Хай ужо мы, патлатыя, а то ж - анцілігенцыя!

- Езус Марыя! - уздыхнуў расхваляваны Сцяпан Аліфер. - Каб даў сякеры, дык без дурных галоў засталіся б.

Да сякер і звычайнай у пасляваенныя гады панажоўшчыны, дзякуй Богу, не дайшло - бойка скончылася мірам і ладам. Заплаканую Шуцянку разгублены Франак Жывуцкі пасадзіў у кабінку побач з сабой, а Сяргееву з расквашаным, апухлым носам удалося гуртам запіхнуць у буду «лятучкі». Костусь Танец вярнуўся, вачыма пашукаў пана Вінцуса і пана Бронюся і ледзь не разрагатаўся, убачыўшы іх пад вярбой за не вельмі сумленным заняткам. Згаладалыя валацугі, мусіць, ужо нават забылі, як выглядае свінное мяса, і цяпер, пакуль суд ды справа, цішком грызлі сцягняк і лапатку, стараючыся адкусіць самыя любівыя кавалкі. За сваё абжорства адзін і другі траха не зарабілі па выспатку. Танец адабраў у іх скароніну і перадаў каму яна належала па праву. Не дужа вясёлы Франак Жывуцкі крутануў корбай матор, ускочыў у кабінку, і эмітэсаўская «лятучка», фыркнуўшы сінім дымком, марудна закальвалася па ўхабістай вясковай вуліцы.

Пад скасабочанай вярбой разявакам ужо не заставалася чаго рабіць; пабачылі бясплатны цырк, і трэба разыходзіцца, тым больш што ў кожнага быў свой інтарэс, свой персанальны клопат. Вясна ўвайшла ў самы росквіт, маладым лісцем узрываўся дрэвы, на ўзлесьсях раскашавалі першацветы - кураслеп, пралескі, сон-трава, і ў такі цудоўны час нават гультай, злезшы з печы, чухаў намуленыя рэбры і задумваўся над сэнсам жыцця, над сваім бядняцкім і марным існаваннем.

Першая пра неўскапаных грады ўспомніла Тафіля, борздзенька вымелася з-пад развесістай бярозы, расчаравана махнуўшы рукой: ат, на што тут глядзець, гэты злыдзень Сцяпан Аліфер калі сам з кім не паб'ецца, то добрых людзей падбухторыць. Затым ад двара да двара, ад хаты да хаты ўздоўж вуліцы пашыбавала незвычайна ўзрушаная Паляжанка. Сёння ёй будзе што распавесці Фядоры Чыркун, Луцэі Падгайскай, Тадорцы Дрозд і ўсім, і ўсім, хто ні напаткаецца па дарозе. Сумна азірнуўшыся на здаравяку каваля, патэпалі кудысьці па звыклых вандроўніцкіх справах пан Вінцусь і пан Бронюсь. Куды згалелыя шляхціцы падаліся цяпер - аднаму Ёсявышняму вядома, і Костусь Танец не стаў задумвацца над гэтай праблемай: раптам затурбаваўся і сам, ледзь не падбегам паджгаў у кузню, дзе ля пахілай сцяны яго чакала вялікая куча паламаных плугоў і радовак, бяззубых барон і спружыновак.

Пад вярбой застаўся адзін Сцяпан Аліфер, пастаяў у глыбокім здранцвенні, пасмыголіў люльку і, штосьці важнае ўспомніўшы, таропка патупаў у хату. Чамусьці, пакуль на панадворку ішло лютае змаганне, Марка не выскачыла на ганак, не вызірнула нават у акно, і дзіўную загадку трэба было высветліць тут жа, неадкладна.

- Марка, го! Марка, го! Ці ведаеш, што энтэсаўскія вычаўплялі каля вярбы?

- Ведаю. Тоўстая напала на тонкую. А ты, псюк стары, не гокай, як на кабылу. Б-бачыце, разгокаўся!

- Гэта я, каб ты пачула, - глухая ж, як цяцера.

- Хай! Я глухая, а ты, лайдак і жлукта, дасць Гасподзь, аслепнеш ад свайго дзінатуру.

- Памаўчы, баба! Хутчэй есці давай. Есці хачу.

- На, душыся пустою капустай. А пра мяса - забудзь. Сам з кубельца выграб, ды і вялікі пост яшчэ не скончыўся.

- Хай Бог панам барануе!

Сцяпан Аліфер сядзеў за нішчымным сталом і, пакрысе супакойваючыся пасля нервовага стрэсу, задаволена думаў, што не такая яна і простая, яго Марка: усё, як высветлілася, ведае, усё бачыла, усё чула. Змучаны доўгім жыццём, прыгорблены часам, ён па-маладому прагавіта, з крэткам і перханнем сёрбаў цёплую капусту з грыбамі і цярпліва чакаў шчодрога Вялікадня, калі перад носам з'явіцца добры шмат сала, скрыль вянгліны, лычык кілбасы, і, безумоўна, лепшай прыўкрасай гэтага боскага ежыва будзе прапацеля паўтарачка, заткнёная кудзеляй. Хіба адно які дурань, седзячы за такім багатым сталом, не пашкадуе, што для разгаўлення, для піцця і абжорства адведзена ўсяго толькі тры кароткія веснавыя дні.

Сцяпан Аліфер, вядома, не загіне, не высахне на трэску і ад поснай капусты з грыбамі, але пасля велікодных святаў, ідучы на старажоўства ў МТС, ён як мог лаяў сваю Марку, якая паспела пачапіць на дзверы каморы вялікі замок. З пустой торбачкай сунуўся быў да Шуцянкi - ніякай увагі, заглянуў на склад да Сяргеевай - уткнулася носам у паперы і быццам нічога не бачыць. І тады, з ужо зусім дрэнным настроем, Сцяпан Аліфер пакльпаў у сваю вартаўнічую будку, сеў на тапчан і глыбока задумаўся над дзіўнымі праявамі жыцця. Выходзіць, зрабі людзям дабро, дык узамен панюхаеш фігу - ні табе дэнатурату, ні звычайнай ласкі. І так балюча і крыўдна стала даверліваму чалавеку, што ён і не пачуў, як праз вузкія дзверы ў будку ледзь праціснуўся грузны Фядотаў - прывітаўся, памацаў у куце стрэльбу, пакратаў на падаконніку набой і нечакана разрагатаўся.

- Сцяпан Васільевіч, дык за што Шуцянка і Сяргеева адна адной панабівалі гузакоў?

- Ашаломкі! То ж свіны сцягняк і лапатку не падзялілі.

- І добра! Хоць сядзяць ціха - не плешчуць языкамі, не бегаюць куды папала. - Дырэктар узяўся за клямку, на парозе спыніўся, паморшчыў лоб. - Так і быць, забяжы, Васільевіч, да мяне - выпішу табе новыя боты.

- Што вы, Сямён Пятровіч! Хадзіў у лапцях - пахаджу і ў гумовіках.

- Усё ж забяжы. Вунь на правай назе твой гумовік ужо есці просіць.

- Нявеж? А я і не бачыў.

Нічога дзіўнага, бадай, няма ў тым, што ён, сумленны энтэсаўскі вартаўнік Сцяпан Аліфер, нясе дахаты новыя кірзавыя боты: як ні круці, Фядотаў выдаў іх за спраўную і адданую службу, а не за тое, што на Сцяпанавым панадворку адна адной спусцілі юшку дзве

доўгавалосыя дурніцы. Боты, звязаныя за вушкі, знарок перакінуты цераз плячо - каб былі на самым відавоку. Ну і зарадзецца Марка, вось ужо ўсцешыцца - ні пяром апісаць і ні ў казцы сказаць, а то, зараза, усё квохча, скрэндзіць, вечна ёй чагосьці не хапае - то грошай, то мыла, то, няхай выбачыць, добрай мужчынскай папругі. А гумовік у мыску і праўда парваўся - праз дзірку на свет белы вылез вялікі палец.

Зямля на дотык яшчэ сырая і халодная, але на Кругляку, за Аліферавым садком, калгаснікі нешта сеюць - ці авёс, ці ячмень. Там каля мяшкоў з насеннем топчацца на чарнагрывым скакуне шалапутны Аляксей Хамутовіч, там на свежай раллі коўзаецца сюды-туды колавы трактар з сеялкай, і здалёку відаць, як над радыятарам трапечацца чырвоны сцяжок. Тут і пытаць не трэба: на выручку землякам, выпягваць іх з галоты, прыехалі славуць эмтэсаўскія трактарысткі Яня і Ніна. І невядома, чаму так радуецца сёння вусаты запыхканы ад спорнай хады селянін: ці сваім новым ботам, ці гэтаму трапяткому чырвонаму сцяжку, ці сляпучаму красавіцкаму сонцу, якое паднялося высока і шчодро аблашчыла гарачымі промнямі спакутаваную, гаротную зямлю.

РАЗДЗЕЛ ТРЭЦІ

1

На шчасце ці на бяду, рана, вельмі рана, яшчэ дзесьці ў сярэдзіне сакавіка прыляцелі шэрыя жураўлі. Сонечным надвячоркам, расколваючы доўгімі дзюбамі зажураны небасхіл, знясілены вырай павольна праплыў над Малым Сялом, нанач апусціўся на Імшэчак за Фядорынай хатай, а раніцай, перадыхнуўшы пад пільнай вартай старога жураўля-ахоўніка, ён стаў на крыло і з радасным курлыканнем памкнуўся на далёкія дзікія балоты, дзе багата раздолля, дзе ні звер, ні чалавек не парушаць спакою цыбрых птахаў. Калі крыклівы шнур прапаў у паднябессі, знік за смугою, за сінім лесам, ці ж адна пустая галава самотна і летуценна-шчасліва ўздыхнула: «Жураўлі прыляцелі - дзеўкі замуж захацелі». Уся віна жураўлёў была ў тым, што прыляцелі занадта рана, і Ядзюня, паглядзеўшы на іх суладны палёт, начыста забыла пра свае няпоўныя восемнаццаць гадоў, адкінула думкі пра неверагоднасці і згрызоты жыцця і, як галавою ў вір, без страху і асцярогі, кінулася па звільістых, крутых сцежках першага кахання.

Маладому вар'яцтву і шаленству спрыяла незвычайна дружная вясна з сонечнымі надвячоркамі, цёплым вечарамі і шчасліва-трывожнымі начамі. І ніхто не папярэдзіў Ядзюню, што ўсё ж трэба асцерагацца гэтай цудоўнай вясны, што нельга залішне давярацца густой і падманлівай цемры і што, у рэшце рэшт, трэба баяцца грымотных начных навальніц, калі ад дажджу няма дзе схавацца, акрамя як пад страхом чужога хлява ці ацалелага цудам Гаўрылавага гумна. У імклівым мільганні часу адна ёсць загана: вечар пераходзіць у ноч, ноч непазбежна змяняецца раніцай, і, хочаш ці не хочаш, трэба хутчэй выбаўляцца з гарачых хлапечых абдымкаў і на скрут галавы ляцець дадому, не забываючы прычым адвечную дзявочую хітрасць: зайсці ў хату ціха, моцна не рыпнуць дзвярыма, каб не разбудзіць у пасцелі празмерна строгу і пільную маці.

- Дзе ты, цурка, зноў валачылася поначы?

- У Лёдзі, мамачка. У Лёдзі дапазна заседзеліся. І Манька там была.

Хопіць хлусіць, хопіць кідаць цень на ясны дзень: ці ж мала якой шалахвостцы за доўгія стагоддзі гэты нявінны веснавы падман вылез бокам, адазваўся пакутлівым болем, слязьмі і праклёнамі. Але, калі быць справядлівым, Ядзюня зусім не па сваёй віне абдурвае маці, не па сваёй волі ашуквае найлепшых сябровак - проста прыйшла дзівосная вясна, прыляцелі шэрыя жураўлі і невядома чаму ў жылах разгарэлася маладая баламутная кроў. Ды вось дзіва: нявыспаная пасля начных блуканняў у ваколіцах вёскі, дзяўчына нехаця ўспорваецца з ложка, марудна валачэцца на ненавісную цагельню, а пад вечар, ледзь толькі дзесьці за канавай запілікае гармонік, яна адразу забывае пра натруджаныя рукі, пра пячучыя мазалі на далонях і апантана ляціць туды, дзе на траве-мураве пачынаюцца вясёлыя скокі з

нястрымным тупатам дзесяткаў ног, з ашалелым дзявочым піскам і задаволеным хлапечым смехам. Пашарпаны, стары гармонік у руках нейкага задрыпанага музыкі творыць цуды: як рукой здыме стому, забярэ ў каго трэба пільнасць, адвядзе занадта зіркатыя вочы ад чужога нявіннага ашуканства.

На воўка памоўка, а Ядзюня цішком ды нішкам. Для прыліку згопае сандалетамі польку ці падыспань, знарок пакружыцца навідавоку ў Лёдзі і Манькі, потым, калі тыя ўжо ачмурэюць ад вар'яцкіх скокаў, неўпрыкмет выцерабіцца з шумлівага гурту, пусціцца ўздоўж ахутаных змрокам вулічных прысад і там, на поплаве, бяздумна кінецца ў абдымкі цёплай красавіцкай ночы. На небе хітра падміргваюць зеленаватыя зоркі, з блізкіх садоў наплывае гаркаваты пах маладога лісця, вішнёвай кары, і ў такую казачна прыгожую ноч, далібог, вельмі ж лёгка страціць цноту і самоту, забыць пра годнасць і гонар, нізка ўпасці перад чымсьці невядомым і таемным. Тое ж, невядомое і таемнае, трошкі нават калматае на расхлістанай грудзіне, будзе цягаць па цёмных завуголлях, па самых някідкіх і бязлюдных завулках, а калі на ўсходзе ўжо заружовіцца світанне, цераз масток на аселіцы павядзе Ядзюню ў Капцы, і там, сярод вільготных ад расы ляшчын, аддасць ёй, захмялелай ад шчасця, апошні пяшчотны пацалунак. І зноў цот у цот дома паўторыцца тое самае, што і ўчора, што і пазаўчора.

- Дзе ты была, цурка? Дзе швэндаешся? Ось як падымуся, як хаплю запырту, так выхвашчу - ні сесці не сядзеш, ні легчы не ляжаш.

- Дзе, дзе? Нідзе я не была! А ты, мама, не абзывай мяне цуркай.

- Бачыш ты, загневалася. Гэта добрае слова, шляхецкае. Дачка, значыць, доня. Пан Абуховіч колісь сваю Малгоську так клікаў.

- Хіба што пан. А то цурка ды цурка, бытта я ў цябе нейкі пацурбалак драўляны.

Неспакойна, трывожна спіць апошнім часам Фядора Чыркун: гляньце вы на яе, рыжая котачка пачынае кіпцюрыкі выпускаць, зубкі паказваць. На бесталкоўшчыну, вядома, заўсёды знойдзецца ўправа - ці дубец, ці папруга, а яшчэ лепш, як тую ачумелую без яец квактуху, памачыць зялепыху галавою ў цэбры з вадой і на колькі дзён пасадзіць у камору пад замок. Але зноў прыходзіць вечар, Ядзюня, вярнуўшыся з цагельні, мыецца, шаруецца, чапурыцца перад люстэркам, а маці глядзіць збоку і нічога не кажа: што ж, старому старое, маладому маладое. Тут жа, быццам знарок, за агародам зацвіў садок - абліліся, як малаком, яблынькі і слівы, ружовым агнём ускінуліся вішні, і такі нясцерпны пах шыбае з садка, што і напраўду забудзеш пра ўсё, кінешся хоць на край свету, абы толькі не сумаваць адзінока ў знямелай, дарэшты абрыдлай хаце.

І гэта тут, наводшыбе Малога Сяла, а што робіцца там, у самой вёсцы, дзе сады цвітуць ледзь не ў кожным двары і стойкі, аскамісты водар нагрэтага ўдзень пладовага цвету ўчэпіста трымаецца над прыціхлай зямлёй, пакуль высока ў небе не заблішчаць першыя зоркі, пакуль дзесьці далёка густы змрок не пакрэсяць зіхоткія вячэрнія зарніцы. Перад дажджом, з маланкамі і громам, сады пахнуць асабліва доўга, устойліва, і Ядзюня ўжо і сама не разумее, як апынулася паміж небам і зямлёй, паміж ачмурэлым пахам яблыневых пялёсткаў і асяпляльнымі водбліскамі майскіх зарніц. І няма ўжо як апусціцца долу, і няма ўжо як вярнуцца назад, таму што ў наваколлі Малога Сяла - на шчасце ці на бяду - вельмі рана адгрымела першая веснавая навальніца, якая з усіх равесніц менавіта Ядзюню выбрала сваёй законнай і зусім невыпадковай ахвярай.

Гарачаму сардэчнаму пачуццю, як звычайна ў навічкоў, не хапала пільнасці і асцярожнасці, бракавала сталай развагі, і калі двое маладых людзей без усялякай асцярогі шасталі начамамі паміж чужых хат і двароў, з зорнай вышыні іх убачыў сам бог кахання Амур і, мусіць, не ўсё ў іхніх паводзінах Амуру спадабалася. Ён з прыкрасцю сачыў, як няўмела цалуецца нейкая маласельская шантрапа, і там жа, на небе, адразу было вырашана: не, з гэтым пустым заняткам трэба канчаць, пакуль вясна поўная шалу, трэба даводзіць справу да канца. Ні Ядзюня, ні яе таямнічы кавалер нават і не заўважылі, як над імі закружыўся крылаты хлопчык з лукам у руках, і два сэрцы, не прыкрытыя ахоўным панцырам ці хоць бы якімі бляшанымі латамі, у адзін момант былі працятны вострымі Амуравымі стрэламі.

Пасланец неба вокамгненна знік, ледзь толькі з-за Горскай начную цемру прашылі сляпучыя пікі маланак і блізка ўжо, над самай аселяй, гулка і працяжна азваўся першагром. Хмара, засланіўшы вышчарблены месяц і мігатлівыя зоркі, насоўвалася так імкліва, што ўцячы ад яе амаль не было шанцу, а каб папрасіцца да каго-небудзь у хату, пра гэта няма нават гаворкі. Закаханыя акурат мінулі Аліфераў садок, па чужых сотках выбіліся на Гаўрылава котлішча, і адзіным паратункам для іх магло стаць гумно, якое раз-пораз выхоплівалі з цемнаты вогненныя ўспышкі бліскавіц. Каля шурпатай сцяны, пад прыкрыццём саламяных прычолкаў, тут яшчэ было суха і зацішна, а навокал ужо ятрылася і шалела першая красавіцкая навальніца. Па старых разорах, абмінаючы гумно, на аселяцу з шумам памчалася дажджавая вада, і там, у алешніку, раптам узбурылася, глуха забурліла перапоўненая да краёў старая канава.

Вецер, здаецца, памяняў напрамак, хмару як быццам пачало заварочваць назад - дождж ужо засякае з бакоў, льецца цурком з прамоклай саламянай страхі. Пасоўваючыся ад слоты ўздоўж сцяны, начныя пустэльнікі апынуліся перад шырокімі, двухстворкавымі варотамі. Бразнула жалеза аб жалеза, дужка замка вылезла з прабоя, адна створка прыадчынілася, і гарачая дужая рука пацягнула Ядзюню ў цёмную прарэху. Яна лёгка паддалася сіле, пушынкай уляцела ў гумно - моц і прыцягальнасць гэтай заграбушчай рукі яна помніла яшчэ з зімы, калі на заснежанай лясной дарозе ўзмылены Вараны зачапіў вазком старога разяваку Сцяпана Аліфера.

- Ой, мне страшна! - закалацілася ад сырасці і ад хвалявання Ядзюня.

- Не бойся, калі я з табою! - мацней сціснуў яе за локаць Аляксей Хамутовіч.

Грувасткая створка дзвярэй, зачыніўшыся за імі, гулка бразнула аб падваротню, і адразу, як толькі знік светла-шэры прарэх, у гумне стала зусім цёмна, адначасова аддаліўся ляскат грому, паслабеў шум дажджу. Аднак па яркіх успышках маланкі, якія высвечваліся праз няшчыльныя пазы ў сценах, было відаць, што навальніца на дварэ па-ранейшаму ятрыцца і лютуе. Чужаземны Амур і наш паганскі Пярун, паразумеўшыся на нябёсах, мабыць, вырашылі канчаткова даканаць закаханую хрысціянскую пару. Хмара як быццам знарок завісла над гумном - і ні туды і ні сюды, глуха бубніць гром, раз-пораз мігцяць бліскавіцы, з саламяных прычолкаў вада льецца ўжо суцэльным патокам.

Дзесьці пад самай страхой, у развілках дубовых сохаў, пачуўшы людзей, неспакойна заварушыліся нейкія жывыя істоты. То маглі быць дзікія галубы, якія праз маленькае акенца ў задняй сцяне схаваліся ў гумне ад непагадзі, а хутчэй за ўсё там, угары, зачапіўшыся кіпцюрыкамі за латы, вісяць вушастыя начніцы - стварэнні ўвогуле пачварныя і агідныя. Ядзюня ўспомніла, як аднойчы на гарышчы сваёй хаты ўпоцьмах хапіла ў рукі соннага кажана і ад жаху тады проста амярцвела. Той, даўні, жах і цяпер завалодаў бы ёю, але нябачныя істоты варушыліся дзесьці высока, у кроквах, і, безумоўна, спалохацца іх магла б хіба што апошняя баязліўка. Праўда, нейкія міралюбівыя начніцы выглядалі зусім бяскрыўдна перад сапраўды ўжо жудаснай пошасцю, якая з піскам і гвалтам кінулася ў бакі з-пад самых ног. Ядзюня, зразумеўшы, адкуль гэты паскудны і мярзотны піск, ажно войкнула на ўсё гумно.

- Мне страшна, Ляксеі! Ой, нешта быццам і лытку паказытала!

- Не пужайся. То жытнікі - палявыя мышы. Цяпер на полі гола, пуста, дык і шукаюць у чалавека спажывы.

Бачыць неба, войкнула Ядзюня і напраўду шчыра - без прытворства і падману. Іншым разам, калі б не шалёная красавіцкая навальніца, калі б не ўзаемнае каварства Амура і Перуна, дзікі страх перад рудымі палявымі мышамі ёй і самой здаўся б вялікім глупствам. І зноў жа Ядзюня тут ні пры чым. Хто ж ведаў, што начамі ў Гаўрылава гумно трэба браць з сабою сярдзітага і галоднага ката, які ў адзін момант пісклявых жытнікаў парваў бы на мэтлухі, пакаўтаў бы іх жыўцом. Ядзюня ажно дрыжала ад боязі і страху, бо яе паласаты і вусаты абаронца застаўся дома, і цяпер уся надзея была толькі на Аляксея Хамутовіча. У хвіліны смяротнай небяспекі часам нават і добра, што побач стаіць такі паглядны і плячысты хлопец з надта ўжо вытанчанымі і далікатнымі манерамі. Ён жа наогул і не стаіць на месцы, ён

проста прыліп да свайго кахання, ён, быццам чыстую паперку, мне і камечыць маладое, пругкае цела, і ў гарачым, перарывістым дыханні адчуваецца вопыт сталага здабытчыка, які ведае, што трэба рабіць, каб рыжая баязліўка яшчэ больш дрыжала і калацілася.

Вядома, гэта бяда, калі ў чымсьці гумне развядзецца процьма ненавісных мышэй, але для Ядзюні надоўга застанецца таямніцай, чаму ў імгненні яе найвышэйшай палахлівасці Аляксей Хамутовіч не выдыхнуў ёй проста ў твар: «Ах, мая красуня, каб ты толькі знала, які я блудлівы і памаўзлівы кот!» Спачатку Ядзюня нават не зразумела, па чыёй віне яе ногі раптам адарваліся ад тупкага глінянага тока і бездапаможна завіслі ў паветры, а калі зразумела і скурай адчула чужую вар'яцкую сілу, то, пераляцеўшы матыльком цераз высокую дашчаную перагародку, апынулася ўжо ў галевым застаронку, на кучы пахучага леташняга жыта. Ёй было брыдка і сорамна, але, няхай бачаць людзі, яна так напалохалася паскудных мышэй, што, бадай нічога не помнячы, цалкам, без аглядак аддалася на разарванне дужым рукам свайго выратоўцы і свайго мучыцеля.

Жыта ў застаронку, не адзін раз прапушчанае цераз арфу, ачышчанае ад спарынні і галаўні, млосна, аж да кружэння ў вачах пахла маладой рошчынай, кіслым цестам, свежаспечаным хлебам. Кладаўшчык Мікалай Гіляр, відаць, рыхтаваўся да нейкіх чарговых збожжапаставак, таму што прадбачліва кінуў у засек з дзесятак пустых мяшкоў, і, ледзь дакрануўшыся да іх, Ядзюня спінай адчула, што гэта надта добрыя - чыстыя і мяккія - ільняныя мяшкі. Яна ўжо не слухала лясання грому над гумном, не бачыла бляску маланак праз шчыліны ў сценах, у яе проста не было нават лішняй секунды на разважанні - ці супраціўляцца навалю, ці скарыцца ёй, аддацца на волю лёсу. І ўжо зусім дзіўна: у гэты самы шчымлівы момант нечакана прашапталіся абрыўкі даўняй, калісьці пачутай ад маці дзявочай прысушкі: «Лягу я, раб божы, памаліўшыся, устану я, благаславіўшыся, пайду я, перахрысціўшыся, пайду з варот у вароты, выйду я ў чыстае поле, у зялёнае жыта. Як сонца краснае зазіяла, прыпякае чорныя гразі, імхі і балоты, так і ты, раб божы - Ляксеі, прыбягай, прысыхай ка мне, рабе божай Ядзюні, вочы ў вочы, а сэрца ў сэрца. Вы ж, ангелы-архангелы, прыляціце, мой страх, мой боль і журбу забярыце».

Як ведаць, ці дасць хоць на кроплю якой карысці няхітрая, блытаная прысушка, але і на самай справе раба божая Ядзюня спачатку малілася, потым прасілася, потым падраненай птушкай затрапяталася ад пакуты і шчасця ды нарэшце змаглася, супакоілася, пакорліва зрадніўшыся з тым, што яшчэ хвіліну назад здавалася недасягальнай дзявочай марай і што цяпер было блізенька-блізка, чулася ў ёй самой, жыло нахабна і свавольна ў яе маладым і здаровым целе.

Ангелы-архангелы ўсё ж, мабыць, прыляталі - забралі ў Ядзюні яе страх, яе боль і журбу, панеслі кудысьці далёка, на глухія лясы, на гнілыя брады, на жураўліныя балоты. І адразу, нібы па боскім хацэнні, не стала ні агіды, ні сораму, а яшчэ трошкі пазней, калі грэшнае, раздзеленае на дваіх каханне ўпівалася асаладай і было ўжо на сёмым небе ад шчасця, здарылася і зусім штосьці неверагоднае: раптам шырока расступіліся сцены гумна, сарвалася з сохаў і паплыла ўдалеч саламяная страхы, і там, дзе толькі што шумеў праліўны дождж, позірку адкрылася бяскрайняе зялёнае поле. Аксамітавая рунь на ім буйнее, падростае проста ўвачавідкі - то як схавацца вароне, то чалавеку да пояса, то і вершнік ужо з галавой патанае ў густой і высокай збажыне. Жыта тут жа закрасавала, цёплы, пяшчотны ветрык абтрос жоўты пылок, асцюкаватыя каласы імгненна схіліліся долу пад цяжарам даспелых зярнят. Сонца, лагода і - векавечны атрыбут жытнёвага поля: валожкі на мяжы, плач перапёлкі, сярэбраны званочак жаўрука. У чароўным маласельскім пейзажы ёсць, аднак, і характэрныя штрых сучасных дзён - чарнагрывы Вараны і на ім малады калгасны старшыня Аляксей Хамутовіч.

Ранняя зарой не сурочыць бы гаспадара зямлі, добраю парой уберагчы б малойцу ад нагавору і злога прыстрэку - ён працуе, ён шчыруе, ён да бяспамяцтва, да самазабыцця клапоціцца, каб з тугіх каласоў дачасна не абсыпалася ядранае зерне, каб пасля першага снапа былі і вясельныя, шчаслівыя дажынкi. Бяскрайняя ніва, сіняя смуга на даляглядзе, укармлены жарабец пасярод жыта - усё гэта было падобна на казку, але нават самая цудоўная казка калі-небудзь канчаецца. Дзіўнае, салодкае мроіва пачало знікаць у дрыготкай

цёмры, жыццё набыло рэальныя абрысы, на сваё месца вярнуліся здзіравыя сцены гумна, следам, плаўна лёгшы на дубовыя сохі, апусцілася з неба саламяная страхы. Ціха, ні шлоаху, ні гуку. Уверсе не шаптаюць крыламі дзікія галубы і пачварныя начніцы, унізе не пішчаць па закутках агідныя палявыя мышы.

- Ой, Ляксеі! Што мне мама скажа? Скалечыць, валасы павыдзірае, - супакойваючыся пасля перажытага, захліпала носам Ядзюня.

- Дурніца! Не прызнаешся, дык скуль яна будзе ведаць?

- Дазнаецца! Заб'е! Абязвечыць!

- Не раві! Лепей пра калгаснае думай. Як, скажам, яравыя пасеяць, - лежачы на льяных мяшках, зусім сур'ёзна параіў Аляксеі Хамутовіч.

- Я ж і думаю. Трактарысткаю хачу стаць. Як Ніна і Яня.

- Ніна і Яня! Ад іх жа за вярсту сальяркай патыхае.

- Ляксеі, ты мяне не кінеш? Не ўцячэш да сваёй Агаты? - павесялела трошкі Ядзюня, вызваляючы босыя ногі з пахучага сыпкага жыта.

- Што яшчэ за Агата?

- Тая самая, ад якой ты скакаў на выездным, калі на Абуховічавай сажалцы затоўк бабра.

- Патрэбна мне старая тоўстая качулка! - буркнуў незадаволена Аляксеі Хамутовіч, мацаючы вакол сябе, каб падняцца.

- Не кінеш? Ты мне праўду скажы.

- Не кіну, не кіну! Уставай, аднак. Час ужо і гонар мець.

Усё ж маркотна і сумна, калі дзівосная казка мае такія невясёлы канец. Трэба падымацца і шукаць упоцёмках туфлі, якія ў час Ядзюнінага палёту цераз дашчаную перагародку зваліліся з ног і ўпалі невядома дзе. Вопытны спакуснік і на гэты раз далікатна падставіў хамаватыя рукі, а недарагія сельпоўскія туфлі, прысыпаныя збожжам, ляжалі ў куце застаронка. Зноў рыпнула створка варот, замок уладна перахліснуў дужкай жалезны прабой, нервова скрыгатнуў ключ.

Дажджавая хмара ўжо не вісіць над гумном, неба прачысцілася, агаліўшы буйныя малінавыя зоркі, і толькі за цёмным лесам гарызонт час ад часу яшчэ ўспорваюць апошнія палахлівыя зарніцы. Вераб'іная ноч бялітасна адступае, за Горскай палоска зары густа і сакавіта акроплена чырвонай расой. Амур і Пярун, зрабіўшы сваю звыклую справу, дзесьці ў крыштальных палатах спяць сном праведнікаў, а тут на грэшнай і сырой зямлі ўпобачкі кладуцца дзве пары слядоў: ад Гаўрылавага гумна да мастка, ад мастка ў Капцы, і там, у мокрым ляшчынніку, разбягаюцца - і аднаму, і другому перад тым, як заняцца будзённымі чалавечымі клопатамі, трэба хоць на момант змружыць стомленыя, здзічэлыя вочы.

- Бывай, Ляксеі!

- Бывай, рыжая!

У навальнічную ноч нічога трагічнага і страшнага, вядома, не адбылося: проста хлопец пакахаў дзяўчыну, проста на раскіслай зямлі засталіся адбіткі іхніх слядоў. Але менавіта пасля гэтай ночы ці адзін дапытлівы чалавек у Малым Сяле сур'ёзна задумаўся над яшчэ адной, здавалася б, невырашальнай таямніцай. Ледзь толькі сонца выкацілася з-за лесу, на прыгуменне, робячы ранішні шпацыр па сваіх уладаннях, прытупаў Гаўрыла Трафімчык. Каля падваротні ён убачыў свежыя сляды і адразу скеміў: побач ішлі сталы бугай у вялізных ботах і маладая козачка ў лёгкіх туфліках. Стары віж пастаяў яшчэ, пачухаў пераноссе і зрабіў нечакана практычную выснову: «Ат, знайшлі дзе хавацца. Гумно спяляць, халернікі!» Потым, трошкі счакаўшы, па зернефураж для свінафермы на фурманцы пад'ехаў разважлівы і паважны кладаўшчык Мікалай Гіляр. Гэты таксама ззорыў непарадак: тыя ж самыя сляды, павернуты бокам замок, разбэрсаныя ў застаронку мяшкі, і хоць ён ведаў, што запасны ключ ад гумна ёсць у старшыні калгаса, відавочнае чужое ўмяшанне ў яго гаспадарскія справы асэнсаваць так і не змог. Нахмурыўшыся, Мікалай Гіляр моўчкі адмераў колькі трэба фуражнага збожжа, ускінуў мяшкі на воз і паехаў, глыбока задуманы і растрывожаны.

Але, бадай што, самая вялікая загадка вераб'інай ночы выпала на долю Фядоры Чыркун. Раніцай, збіраючыся на працу, дачка выставіла на ганак свае адсырэлыя туфлі, каб да вечара

іх добра прасушылі сонца і вецер. Бясконца маўклівая і зажураная, Ядзюня нават не заўважыла, што з дапамогай Аляксея Хамутовіча бессаромна абакрала маласельскі калгас: да мокрых вусцілак прыліпла немалая жменька арцельнага жыта, і, калі маладая гаспадыня сышла з двара, далікатэсную спажыву нейкім чынам абнюхала вечна галодная курыная плойма. Ускочыўшы на ганак, чубаткі пачалі біцца за кожнае з'едзенае зярнятка, і іхняя залішняя прагнасць не спадабалася байцоўскаму пеўню: магутнымі выпяткамі цыбатых ног дваравы валацуга разагнаў свой пражэрлівы гарэм і сам да апошняга каліўца здэўб дармавое збожжа. Гледзячы збоку на курыны вэрхал, Фядора Чыркун міжволі задумалася: яшчэ не сеялі, не жалі, адкуль жа ў туфлі насыпалася столькі жыта? Вечарам пра гэтую таямніцу яна збіралася папытаць у Ядзюні, але дзень пасля начной непагадзі выдаўся цёплы і сонечны - самы час заняцца агародніцтвам. Перад вокнамі хаты, на прыгрэве, Фядора ўскапала дзве грады, пасадзіла цыбулю, пасеяла раннюю салату і радыску, а калі надвячоркам з цагельні вярнулася Ядзюня, то, стомленая ад рыдлёўкі, ужо і забыла, што хацела даведацца ў дачкі. Ядзюня, як заўсёды, прычапурылася перад люстэркам, нешта ўхапіла на зуб і, гнаная маладым інтарэсам, дала драла з хаты.

- Ты ж, цурка, не баўся доўга!

- Добра, мамачка, не буду!

Так ужо здарылася, так ужо захацелася небу, што раба божая Ядзюня з-за свайго баламуцтва і залішняй улюблівасці стала ахвярай першай веснавой навальніцы: і лягла яна, памаліўшыся, і пабегла ў чыстае поле, благаславіўшыся. Там зара-зараніца - дзявочаму шчасцю памачніца. Свяці, месячык, давідна, будзь у Ляксея жонка адна! Чары чарамі, прысушкі прысушкамі, а такое не прысніцца: сляпучы бляск маланак, бурклівыя пераборы грому, злавесны мышыны піск у зацішным Гаўрылавым гумне. Няхай сабе пазней былі іншыя, майскія, навальніцы, яшчэ больш грымлівыя, яшчэ больш лютыя, але ж хіба забудзецца тая першая, красавіцкая? Плакаць захочацца, а слёз няма, журыцца захочацца, а журбы няма. Ды якія тут слёзы, ды якая тут журба, калі наўсцяж, ад краю да краю, шуміць, гамоніць зялёная вясна.

Зацвілі і адцвілі сады. Яблыні, слівы, вішні пусцілі маладую завязь, і не паспелі яшчэ апасці пялёсткі, як новы цуд - у дварах фіялетава шугануў бэз, з цёмнай нетры на сонечныя ўзлескі выбегла беласнежная чаромха. І такія гошыя, пясчотныя, лагодныя вечары - з гудзеннем хрушчоў, з піліканнем гармоніка, з неўтаймоўным дзявочым піскам, з хлапцоўскімі да пакоту смешнымі досціпамі. І зноў уцёкі - у ноч, у цішыню, пад зорнае малінавае неба. Там, у самых нечаканых мясцінах - то ў Капцах сярод ляшчын, то на поплаве сярод алешніку, то на маўклівым прылессі, - ужо не адзін раз паўтаралася дзіўнае, неверагоднае відовішча: палавея жыта за вёскай, васількі і перапёлкі ў жыце, чарнагрывы Вараны на абмежку.

Стомленая ад дзённай працы старая Фядора Чыркун глядзіць, як Ядзюня рымсціцца на свае вечаровыя гулі, і нічога не разумее ў паводзінах дачкі: што «цурцы» трэба, чаму ёй не сядзіцца дома? Ах, помніла б старасць, чаго шукае маладосць! Але Ядзюня тут не вінавата - гэта ж, заблудзіўшыся на звільстых веснавых сцежках, у падслепаватыя акенцы пахілай хаты наводшыбе Малога Сяла пастукалася само каханне, гэта ж на дзікія балоты і глухія імшары рана, вельмі рана прыляцелі шэрыя жураўлі.

2

Бацька Ванькі Зайца калісьці славіўся вялікім дзіваком: нап'ецца ці прыкінецца, што п'яны да покату, і крычыць: «Зося, хавайся! Бальшавікі з Саветамі б'юцца». У памяці людзей яшчэ свежым быў сталінскі паход на Заходнюю Беларусь, і багата хто доўга не мог зразумець, чаму замест адной улады пры паляках стала цяпер ажно дзве: нейкія бальшавікі і нейкія Саветы. Якая паміж імі розніца і як яны дзеляць свой начальніцкі хлеб, маласельцы, знясіленыя вечнай нястачай і непамернымі падаткамі, нават не задумваліся, і толькі адзін балбатлівы Пятрук Заяц не пераставаў плявузгаць абы-што на сваю ж галаву. Напалоханая вар'яцкімі, бязглуздымі жартамі гаспадара, Паляжанка дзе ні хавалася: і ў каморы, і ў

варыўні, і ў густым малінніку за хлявом, але аднойчы «бальшавікі з Саветамі» прыехалі ў Малое Сяло на чорным «варанку», жартаўніка забралі ў Ганцавічы, а потым не вельмі далікатна пераправілі ў далёкую і марозную Сібір.

Справа была перад вайной, стары Заяц паспеў азвацца кароткай вестачкай - дзе жыве, што робіць - і змоўк, мабыць, назаўсёды: ці то памёр у лагеры на Калыме, ці то загінуў на фронце ў штрафным батальёне. Свайго бацьку Ванька ўвогуле памятае добра, хоць сумаваць па ім асабліва не сумуе, а маці дык і зусім здзівіла суседзяў: прылюдна пусціла слязу, дзеля прыліку пабожкала, павохкала і тут жа забыла, што ў яе быў калісьці нікчэмны і балбатлівы Пятрук, - кабета з доўгім, як памяло, языком бегае ад двара да двара, ад сялібы да сялібы, і гора ёй мала. Згрызоты сумлення Паляжанку не мучылі і апраўданнем зводніцы, пэўна ж, служыць той відавочны факт, што і манерамі, і звычкамі, нават шырокім, да вушэй, жабіным ротам Ванька ўдаўся ў бацьку, пабраў у яго ўсе кропелькі, і зараз гэта было б аж занадта - у адной хаце, пад адной страхой кожны дзень бачыць і трываць выбрыкі двух абсалютна аднолькавых шалапутаў, двух неапраўных шахраў і балабонаў.

- Ванька, ты свайго бацьку шкадуеш?

- Чаму ж не - шкадую. Добры быў, кажуць, чалавек.

- Але, добры. Царства яму нябеснае.

Старая Паляжанка з вялікай трывогай і страхам думала, што баламутны сын пойдзе рыхтык бацькавым шляхам, але сталася намнога горш: такіх пракудаў і жартаўнікоў, як яе Ванька, яшчэ і свет не бачыў, і людзі не чулі. Петрука Зайца пры ўсіх яго дзівацтвах не трэба, аднак, дужа ганіць і бэсціць: балбатун, трапло, ды не гультай, весялун, штукар, ды не цюхцяй бязрукі. Жылісты і майстравіты, ён добра зарабляў у панскім маёнтку, а сваім цялярскім умельствам так спадабаўся абшарніку, што аднойчы той зусім танна прадаў яму выдатнага будаўнічага лесу на хату. Так Паляжанка стала блізкай суседкай Тафілі і Сцяпана Аліфера, а яе прасторная, з сенцамі, кухняй і святліцай хата адразу пасля вайны нямала паслужыла для шумных зборышчаў маласельскай шантрапы. Час ад часу, як толькі паспакайнела на свеце, у Паляжанчыным двары весела стракатаў рухавічок кінаперасоўкі, а яшчэ часцей, звычайна ў нядзелю і на прастоўныя святы, калі гнюсіў дождж ці прыціскаў мороз, у яе хаце ледзь не да раніцы скавытаў, захліпаючыся, гармонік і гулка барабаніў бубен. У такія дні блазнюк Ванька хадзіў перад сябрукамі гогалем, ды і матку яго аж распірала ад пыхі і гонару, бо ў каго, скажыце, у Малым Сяле ёсць яшчэ такая вялікая і шумлівая хата!

Ванькавы штукарствы, мабыць, і пачаліся з таго, што пад час вячэрніх кінасеансаў ён цішком адчыняў акно ў меншай палавіне хаты і цераз запечак перапраўляў у святліцу сваіх небагатых хаўруснікаў. Кіншчык, не здагадваючыся пра падман, толькі дзівіўся, чаму глядачоў кожны раз намнога больш, чым прададзеных білетаў, але пра патайны лаз, вядома, не падумаў. Ванька Заяц апантана любіў родную хату, калі на белым экране, пачэпленым у прамежку паміж вокнамі, гарцавалі нейкія разадзетыя і ўкормленыя чэрці, да ачмурэння любіў ён сваё жытло і тады, калі на покуці бясконца рыпаў гармонік і звонка бразгалі медныя талеркі бубна, а размораныя духатой хлопцы і дзяўчаты тупацелі так, што трэсліся кроквы і сцены хадзілі хадунцом. Калі гулякаў у хаце набівалася вялікая процьма, смаркаты гаспадар ціскаўся сярод узмакрэлых стварэнняў у спадніцах і ўпотаі то адной, то другой сыпаў за каўняры сукняў, жакетаў, сачыкаў варсістыя зярняткі шыпшыны. Потым, седзячы на лаўцы каля печы, яму надта цікава было назіраць за паводзінамі сваіх ахвяр.

Вясёлыя паскакухі, адчуўшы на спіне нечуваны сверб і козыт, вопрамеццю вырываліся з круга танцораў, шыліся ў цішэйшыя куткі, але і там, у паўзмроку, не тое што пачухацца - баяліся нават варухнуцца: яшчэ, крыў Божа, падумаюць, што іх, так хораша прыбраных і чысценька памытых, шатруюць вошы. Да раніцы, калі скончацца скокі, было яшчэ далёка, сверб тым часам рабіўся невыносным, і бедныя маласельскія панны цішком ды трушком вымяталіся з хаты, каб дзесьці ў завуголлі вытрусіць з вопраткі пякучае насенне і потым, як бы нічога і не здарылася, вярнуцца пад усёмагутную ўладу ахрыплага гармоніка і раскаціста-грымотнага бубна.

Кідаць свой цікавы і дужа захапляючы занятак баламут Ванька не збіраўся, тым болей што ў ваколіцах Малога Сяла шыпшына расце суцэльнымі параснікамі, і, на бяду дзяўчатам, плады з гэтага калючага і куслівага хмызу не асыпаюцца нават лютай зімою, ярка, сакавіта рдзеючы на фоне снежнай белізны. Аднак гульня з дзявочымі каўнярамі любому падалася б пустой дзіцячай забавай у параўнанні з тым, што адбылося пазней. Чарнявы прыгажун Барыс, ён жа гарманіст, ён жа сын Марціна Палазка, са свайго кутка, дзе выцінаў жаласлівыя «Саратаўскія прыпеўкі», аднойчы згледзеў, як Ванька «паказываў» яго залётніцу Анюту Сэлькаву, і, калі тая борздзенька шмыгнула на двор, слухна падумаў: яму, ці не першаму вясковаму дэбашыру, выгадалася вартая замена. Барыс, трохі счакаўшы, вывеў ахламона ў сенцы, і гарэць бы хлапечым вушам ружовым шыпшынавым цветам, калі б у кішэні гарманіста не зашамацеў папяровы кулёк з тоўчаным чырвоным перцам. Стары дэбашыр дараваў малалетняму шэльме за Анюту, але загадаў зараз жа, неадкладна вярнуцца ў хату і тайком, каб ніхто не бачыў, рассыпаць перац па падлозе. Зусім не цямячы, навошта псаваць надта смакотную прыправу да варанай капусты, буракоў, а іншы раз і да мяса, Ванька ўсё зробіў так, як яму было і загадана, сам жа з асцярогай, хаця б чаго не выйшла, збоку пачаў назіраць, што будзе далей: спадабаецца танцорам вострая «прыправа» да музыкі ці не спадабаецца?

У хаце амаль без прэдыху захліпаўся гармонік, лупіў бубен, звінелі медныя талеркі, а шыракароты бэйбус з жахам і здзіўленнем талопіўся на хлопцаў і дзяўчат, якія вар'яцелі проста ўвачавідкі. Танец за танцам: полька, кадрыля, кракавяк, падыспань, тэмп скокаў усё жвавейшы, усё рухавейшы. Вось ужо і пыл з-пад дзесяткаў ног падняўся да столі - пыл каромыслам, пыл слупом, мацней затрэсліся сцены, званчэй забрынчалі шыбы. Ад пылу ўжо зусім не прадыхнуць: ён залазіў у кожную складку цела, казытаў у ноздрах, нават Ванька чхнуў і раз, і два, і тры. Ён, зусім не наўны падлетак, канечне, здагадаўся, што гэтае вар'яцтва ад чырвонага перцу, і таму разгублена лыпаў вачыма на Барыса Палазка, які ў сваім куце, быццам і не лысы, шалёна перабіраў лады і басы старэнькага гармоніка.

О Божа, як жа спадабалася маладзіцам скакаць у суцэльным бедламе, пыле і дыме ад хлапцоўскіх цыгарак! З тлумнага круга хоць бы на які міг не выбеглі славуцтыя трактарысткі Яня і Ніна. Адна расчырванелая, як памідорына, віхляючы таўсматым азадкам і трасучы рукамі, пачала на пятках вырабляць такія цікавыя выкрутасы, што хлопцы ажно ахнулі ад захаплення. Другая, трошкі танчэйшая станам, умольна круцячы млявымі, бессаромнымі вачыма, ашчаперыла кавалера за шыю, проста павісла на ім - ці то ад шчасця, ці то сапраўды абамлела. Нават ціхая, спакойная, заўсёды ўраўнаважаная Анюта Сэлькава скоса зыркнула на свайго чорнавалосага гарманіста, нервова ўзмахнула касынкай і пайшла, і пайшла па крузе то з падскокам, то з прытопам, ды з частушачкай, ды з прыпевачкай:

Хлопец-зух, хлопец-зух,
Не хадзі да маладух,
А хадзі ты да мяне -
Ночка хутка праміне!

На дзікі піск і жарабцоўскі рогат з вялізнай, як дот, печы, дзе кожны раз хавалася ад надта шумлівай зборні, спусцілася, шырока пазяхаючы, спалоханая і здзіўленая Паляжанка. Яна не ведала, што прычынай гэтай весялосці і незвычайнага паразумення любоўных пачуццяў сталі штукарствы яе сына, і таму сур'ёзна занепакоілася: які яшчэ скрут сышоў на маласельскую зялепуху? З такім імпэтам, з такім запалам, трэба чакаць, вар'яцкія скокі не скончацца і на ўзыходзе сонца. Але ў сваіх разліках устрывожаная Паляжанка неспадзявана памылілася. Першымі з хаты вымеліся змардаваныя ўшчэнт Яня і Ніна - на пару з кавалерамі. Пасля іх дзверы ўжо не зачыняліся: хлопцы пабеглі за дзяўчатамі, дзяўчаты пабеглі за хлопцамі. У вокнах было яшчэ цёмна, у хляве ні разу яшчэ не кукарэкнуў певень, як хата, на здзіўленне гаспадыні, апусцела. Пакрысе асядаў пыл, жыллом авалодвала нязвыклая начная цішыня. Паляжанка, уздыхнуўшы, пакарабулілася на свой дот, Ванька патушыў лампу і, ужо ляжачы ў ложку, глыбока задумаўся: чаму гэтым паскакухам шыпшына не падабаецца, а чырвоны

перац спадабаўся, ды яшчэ як спадабаўся? Ён успомніў, з якім замілаваннем Анюта Сэлькава на выхадзе з хаты сунула руку Барысу ў кішэню галіфэ, і раптам зразумеў усё - зарагатаў так, што рот разявіўся да вушэй.

Назаўтра ж пра вар'яцкія скокі зялёнай шантрапы дзе адно не гаманілі ў Малым Сяле. У гэтую ноч, аказваецца, то тут, то там трашчалі кусты, шамацела трава, пад вербамі, пад бярозамі чуліся спакуслівыя шэпты-перашэпты, ласкавыя словы, пяшчотныя ўздыхі, а ў кожнай вёсцы багата надта цікаўных і дапытлівых вачэй. Ды каб толькі вачэй - языкоў таксама. Не хто іншы, як сам злыдзень Барыс Палазок дзесьці разбалабоніў, якое паскудства ўтварыў Паляжанчын Ванька, і страхі вакол чырвонага перцу, абгаворы і плёткі разгарэліся з новай сілай - хто шчыра абураўся, хто зласліва цешыўся:

- Глядзі, што прыдумаў ашаломак - перцу падсыпаў!

- Ай, ды Ванька, ай, ды маладзец!

Даўся ж у знакі маласельцам гэты чырвоны перац! Назаўтра мацяркi так лупцавалі сваіх шчадралюбных паненак, што і дубцоў было мала - якую справядліва, па заслугах, якую - дзеля навукі, за будучы грэх. Ды дзіва дзіўнае: пасля масавага збівання дзяўчаты пачалі адна за адной выскокваць замуж, і бацькі, рыхтуючы вясельныя сталы, вельмі ж паспешліва ціснулі самагонку, калолі вепручкоў, рэзалі цялят, а, глядзіш, праз нейкі час то ў першай, то ў другой хаце ўжо кугакала малое. Вядомая рэч, на скруху дзявочаму падросту, са сваёй Анютай ажаніўся і вясёлы гарманіст Барыс Палазок, вясковы задзіра, верхавод, і, пакуль у Ванькі Зайца прабіліся першыя вусікі, ён паспеў ужо зрубіць сабе хату на ўскрайку Малога Сяла, абжыўся, завёў дзяцей.

З таго гурту, які сярод ночы вар'яцеў у Паляжанкі, здаецца, без пары, сталымі дзеўкамі засталіся хіба што Няня і Ніна. Памеркаваў Ванька, чым жа яны грэшныя перад Богам, і зрабіў выснову: гэтыя эмтэсаўскія ўдарніцы залішне чахнуць на працы і за вярсту ад іх дыхціць саляркай. Ён цяпер і сам не лепшы за славытых трактарыстак: ходзіць у прамасленым камбінезоне, у цяжкіх кірзавых ботах, а рукі аздоблены закарэлымі, нязмыўнымі мазутнымі плямамі. Марочыць, тлуміць галаву над кнігамі баламут не хацеў, яшчэ ў пятым класе закінуў падручнікі на гарышча: узімку валачыўся па вёсцы без справы, улетку пасвіў быдла, а калі падрас, вывучыўся на трактарыста, хоць сваю заганную звычку - адчыбучыць што-небудзь вясёлае, смешнае - так і на забыў.

- Вырас пад неба, а дурань як трэба, - гледзячы на сынавы штукарствы, уздыхае цішком Паляжанка. - Ну, рыхтык бацька, сцулу яму ў бок!

Як на добры лад, то сёння Ванька Заяц павінен служыць у войску. Нічога кепскага з ім у тым чырвоным войску, напэўна, не здарылася б, ну, папагнуўся б крукам у цесным танку, ну, адсядзеў бы лішні разок на гаўптвахце, але ў справы міністэрства абароны нечакана ўмяшалася маці. Паляжанка аббегла ваенкамат і сабес, абіла парогі ганцавіцкіх дактароў і ўсё ж выпатрабавала аблуднаму сыну адтэрміноўку на два гады - яна і нямоглая, і адзінокая, і такая жабрачка, хоць ляж ды памірай. Сябры-равеснікі з мінулай восені сядзяць на салдацкіх харчах, а Ванька, калі надарыцца боская нядзелька ці нейкі прысвятка, сноўдаецца па вёсцы, як непрыкаяны, і вадзіць хаўрус яму застаецца хіба што з гэтым зялёным ахламонам Збышакам, якога толькі вясной з прычэпшчыкаў пасадзілі на трактар - напарнікам да Ванькі. Паколькі на бязрыб'і і рак рыба, то Збышак дужа паважаў свайго старэйшага таварыша і служыў яму аддана, як плюгавы дварняк плюгаваму гаспадару. Яшчэ з тае позняй восені, калі на палетку ля хаты Фядоры Чыркун яны паламалі трактарныя плугі, ён ведаў, што для Ванькі значыць рыжавалосая Ядзюня, і самахоць, па добрай волі віжаваў за ёю, сачыў за кожным яе крокам, дакладваючы куміру пра ўсе грэшныя і не вельмі грэшныя ўчынкі Фядорынай паненкі.

Можа, іменна па гэтай прычыне Ванька Заяц не адганяў, не адпрэчваў відавочнага падхаліма ад сябе: разам хлопцы блыталіся па вёсцы, разам і ў кіно, і на дзявочыя пагулянкі, а часцяком - чаго ўжо таіцца - бралі нават і па чарцы. На двух такіх здаровых вісусаў адной пляшкі гарэлкі звычайна не хапала, да таго ж лішняга рубля ў кішэнях ніколі не заводзілася, і тады здатны на выдумкі Ванька, як той старажытны алхімік, навучыўся рабіць хмельную цуру. У

міску ён крышыў хлебны мякіш, заліваў самагонкай, размешваў, і, седзячы абাপал стала, два ашаломкі лыжкамі хлябталі праціўную, смярдзючую брыдоту - і ні пітво, і ні ежыва, а Паляжанка, нічога не ведаючы, кожны раз дзівілася, чаму алюмініевая міска тхае живою сівухай. Насёрбаўшыся чартоўскага паскудства, хлопцы хутка п'янелі, хмель па гэтай Ванькавай рэцэптуры трымаўся доўга і ўчэпіста. Першым здаваўся Збышак, - вядома ж, смаркач, блазнюк яшчэ, - то бялеў, то чырванеў ад праглынутай брыдоты, з кожнай хвілінай робячыся ўсё больш і больш балбатлівым.

- Ванька, чуеш? Учора я тваю рыжую бачыў у Капцах.

- Дык што?

- Стаяла ў арэшніку і цалавалася з Хамутовічам.

- Што яшчэ?

- Аднаго дня Хамутовічаў выязны быў прывязаны на панадворку ў Чыркуніхі.

- Не хлусіш?

- От табе крыж на пуза! - хрысціўся захмялелы Бронік.

- Ну, гадаўка, я ж табе пакажу! - гразіўся п'яनावаты Ванька.

Шэрыя жураўлі, якія гэтай вясной на палескія балоты прыляцелі вельмі рана - яшчэ ў сярэдзіне сакавіка, прыбавілі нечуваных турбот і хваляванняў не толькі маласельскім нявестам. Сваёй увагай Амур не абмінуў і Паляжанчыну хату: яго крылатыя пасланцы з лукамі пакружыліся, пакружыліся, ды і працялі вострымі стрэламі Ванькава сэрца, слаба ахаванае старым прамазучаным камбінезонам. І які тут грэх, якая размова, калі хлопцу самы час узяцца за розум, кінуць усе свае дурыкі, у чым зацікаўлена не толькі Паляжанка, але, як бачна, і ўсюдыісны Амур. Гэта ж праўда - Ванька ў мінулыя гады ўжо не адзін раз праводзіў Ядзюню дахаты, нават цалаваўся з ёю ў Капцах, і пра лаўку Марцін Палазок нічога не выдумаў: сапраўды паламалі - гнілая была, трухлявая. Яшчэ і гэтай зімою Ядзюня час ад часу дазваляла ўзяць сябе пад ручку, але пасля першых веснавых навальніц штосьці разладзілася ў іх каханні. Ядзюня чамусьці староніцца Ванькі, уцякае, а сустрэнецца на вуліцы - вочы адверне.

Закаханы трактарыст, як той індык, што сядзеў на калодзежы, думаў і так, і гэтак, а да толку не прыходзіў, плёткам ён не верыў, нават матку не слухаўся, а яму, Збышаку, паверыў: вось адкуль тое ліха - ад самавітага саперніка, ад Аляксея Хамутовіча. Можа, таму і не спіцца ночамі Ваньку Зайцу, можа, часцей, чым трэба, заглядае ён у міску з хмельнай цурай. Сам разумее, што гэта дрэнна, а саўладаць з сабою не пад сілу: баліць душа, сэрца, прабітае Амуравымі стрэламі, паліць рэўнасць. Добра хоць, што ёсць побач Збышак - і суцешыць, і паспагадае, і пры вострай патрэбе рублём ахвяруе. На панадворак з Ванькавай хаты яны вывальваюцца расчырванелыя, брыдуць па вуліцы ледзь што не ўлукаткі, а ўжо бярэцца на вечар: неба на захадзе чырвонае, сонца завісла над самым гарызонтам, і, здаецца, яно не стаіць на месцы - чэкаецца то ўправа, то ўлева, то ўверх, то ўніз, нібы і сапраўды боўтаецца ў празрыстай нябеснай купелі.

- Глядзі ты - сонца купаецца, - спыніўся ўражаны Ванька Заяц.

- Не, хутчэй гэта ў вачах дваіцца, - запярэчыў разважліва Збышак.

Яны, два дурні, налізаўшыся хмельнай цуры, зусім забылі, што заўтра Ян Купала - старажытнае свята землепрацаў, час разгаўлення і росквіту прыроды. Напярэдадні вечарам і раніцай, як вераць у народзе, сонца іграе, быццам купаецца, на небе, хоць мае рацыю і Збышак: ад такога маладзецкага трунку, якім яны сябе пачаставалі, у вачах сапраўды чорцікі заскачуць. Цяпер жа паперадзе Збышака брыдуць, спатыкаючыся, два Ванькі, і гэта надта добра, што ў яго ёсць два такія надзейныя сябры, ды вось няшчасце: як іх, двух нягоднікаў, упаіць, калі і на аднаго пляшкі сівухі звычайна малавата?

Рэчкай, каб сплаўляць па вадзе купальскія вянкi, Малое Сяло ўсявышні абдзяліў, і Ян маласельцы штогод спраўляюць на пакатым беразе пракаветнай сажалкі, зарослай шаблістым аерам, калючым разакон і рыжымі кіяхамі. Сюды захмялелыя дзецюкі патрапілі ў самы час: на беразе сажалкі ўжо тоўпіліся купкамі хлопцы і дзяўчаты, высока, ледзь не да

воблакаў, шугала вогнішча, у якое малалетнія падшыванцы насцягалі ўсялякага хлуду, рыззя, ламачча, пажоўклых бярозак, што засталіся ў дварах ад Сёмухі.

Добрае надвор'е, калі з неба не льецца за каўнер, у такі цудоўны казачны вечар цэніцца моладдзю вышэй за ўсё на свеце. Можна да раніцы вадзіць карагоды, варажыць, скакаць цераз агонь, хоць для Ванькі Зайца ў гэтым старадаўнім абрадзе сёння ёсць вялікая рызыка: вельмі ж лёгка ўпасці ў вогнішча і сасмажыцца, як той баран на пожагу. Прынесці ў ахвяру нейкаму святому Яну сваё маладое цела хлопцу не дужа падабаецца, і ён, незаўважна пахістваючыся, стаіць наводдаль ад трапяткога полымя, тым болей што ў такім разбэшчаным выглядзе зусім непрыстойна паказацца на вочы Ядзюні. Збышаку, дык таму і мора па калена: піжон пакруціўся каля Манькі Тадорчынай, шчыпануў за бачок Лёдзю Гаўрылаву, а то падлабуньваецца ўжо і да Ядзюні. Скончылася гэтае яго піжонства тым, што разлютаваная Ядзюня на стрыжаны пад нулёўку дурнаваты макацёр з размаху насадзіла прыгожы вянок з лугавых і палявых красак.

Смех, жарты, рогат. Моладзі хочацца скакаць, весяліцца, моладзі хочацца шалець, драць песнямі горла, але вокамгненная да засмучэння, кароткая, як зачы хвосцік, купальская ночка: вось неўзабаве малінавым сокам акропіцца ўсход, паблякнуць зоркі, над сажалкай паплыве туман, закрумкаюць у аеры жабы. Апала зіхоткае полымя вогнішча, толькі пасярэдзіне датляваюць рэшткі хлуду, вуголле ўвачавідкі зацягваецца шэрай попельнай плёнкай. Хлопцы і дзяўчаты нехаця разбрыдаюцца па дамах, нехта тэпае ў гордай адзіноце, некага вядуць пад ручку, а часцей - гуртам, купкамі, з рогатам і песнямі. Схамянуўшыся, яшчэ не працверазелы як след, Ванька Заяц дагнаў Ядзюню ўжо на мосціку цераз гнілую канаву - рыжоцце пачула ззаду тупат хромавых ботаў, павярнула на шум галаву.

- Не хадзі, Ванька, за мной! Ты п'яны як гразь.

- Ахалонься, Ядзюня! Усяго ж лыжак дзесяць і сербануў.

- Што, што? Дзесяць лыжак?

- Але, дзесяць.

- Ну і дурань! Хто ж гарэлку лыжкай сёрбае?

Стоп, Ванька, - дагаварыўся! Ледзь не выбалбатаў Фядорынаму рыжаму шчасцю вялікі сакрэт, ледзь не ляпнуў ёй пра міску з хмельнай цурой - вось дурань, дык дурань. Яны ўжо моўчкі падымаліся на Горскую, а наўсцяж палявога прасёлка востра, да ачмурэння, пахла маладым лубінам. У перадсвітальным мроіве расліны яшчэ добра не відаць, але Ванька ведаў, што гэта пахне менавіта жоўты лубін - сам жа сеяў увесну. Прасёлак, як толькі скончыўся калгасны засевак, раздзяліўся на некалькі атожылкаў, і адзін з іх, агінаючы Капцы, павярнуў да Ядзюнінай хаты. Паўз мокры ад расы ляшчыннік ганарліўка ідзе высока задзёршы галаву, на нехлямяжага кавалера нават не гляне, слоўца не мовіць.

І тут п'янаватага Ваньку, як іголка, працяла, сцехануўшы, крамольная думка: «Куй, хлопец, жалеза, пакуль гарачае». Пэўна ж, кожная ляшчына ў Капцах прыме іх, маладых і неаблётаных, прытуліць, павартуе іх млоць і бяспамяцтва, а для гэтага нейкім чынам у кусты трэба завабіць Фядорына ганарлівае стварэнне. Да нечуванага нахабства, здаецца, схіляе і сама прырода: цішыня, лагода, у ляшчынніку пачынаюць цёхкаць салаўі. Ядзюня, мусіць, нутром адчула нешта нядобрае - прыбавіла кроку, потым пабегла, потым паджгала так, што патэнцыяльны гвалтаўнік застаўся далёка пазад.

Ён усё ж паспеў уляцець на Фядорын панадворак, але перад самым носам бразнула клямка, стукнула зашчапка, і ўжо адтуль, з сянец, пачулася сярдзітая дзявочая водпаведзь:

- П'яніца, латруга! Чаго прыпёрся? Хвігу табе з макам, а не Ядзюню!

- Я так і думаў. Хахаль Ляксея Хамутовіч, відаць, даражэйшы.

- Даражэйшы ці не, але не табе раўня.

- Глядзі, каб не плакала як бабрыха.

- Не пужай, бо пужаная!

Чырвоны пасля перапою, а яшчэ больш ад знявагі і сораму, Ванька паплёўся з Ядзюнінага двара. Потым ён аніяк не мог успомніць, як апынуўся каля Імшэчка, у высокім, да пояса, папаратніку. Блытаючыся ў жоўтым арляку і зеленаватым вужоўніку, якімі густа зарос

узлесак, бедачына раптам спатыкнуўся, упаў у расу, а калі падняўся, то ўбачыў каля ног скрутак тонкага драцянога троса. Гэты трос мог згубіць ён сам, калі дзесьці паблізу вясною рабіў тэхдогляд свайму «націку», а мог згубіць і любы іншы, не дужа акуратны трактарыст. Іржавы скрутак дроту цяпер Ванька трымаў у руцэ, і не быў бы ён аблудным сынам аблуднага бацькі, калі б у галаве вокамгненна не з'явіўся д'ябальскі, чыста ідыёцкі план. Ён ужо ведаў, як распарадзіцца, як найлепшым чынам спатрэбіць нечаканую знаходку.

- Паплачаш, рыжоце, па сваім хахалі!

Для Ванькі, зрэшты, як і для многіх маласельцаў, даўно ўжо не было сакрэтам, што на прастоольныя святы ахвотнік папіць і смачна паесці Аляксей Хамутовіч бавіць ночы ў пухнатай Агаты Валасюк, і вось зараз, пакуль яшчэ трымаецца прыцемак, Вараны з чыноўным залётнікам у сядле вакольным шляхам, каб не ўбачылі чужыя вочы, зрабіўшы ад Кудакі добрага кругалю, павінен прамчацца паўз Імшэчак. Па ранейшых конскіх слядах з другога боку ляснога балотца мсцівец лёгка вызначыў, кудой будзе скакаць Вараны, і невысока - каню да калена - перагарадзіў вузкую дарожку сталёвым тросам, туга завязаўшы канцы на камлях маладых хваінак. Ванька Заяц зрабіў сваю чорную справу і, пацэпваючыся ад стылага паветра, рушыў прэч. Услед яму ці то гнеўна, ці то спачувальна штосьці прашапталі старыя хвой: на Купалле, калі верыць легендам, і звер, і птушка, і кожнае дрэва набываюць дар мовы.

А казачная ноч - ноч неверагодных дзівосаў і цудаў - канчалася. У лесе стала зусім светла, над Імшэчкам, па нізках і лагчынах, расплыўся густы малочны туман. Узыходзіла сонца, але з-за высокіх лясін нельга было ўбачыць, як яно купаецца сёння.

3

З трапятаннем вечаровых зарніц на даляглядзе, з ледзь чутным буркатаннем гromу дзесьці за лясамі, за даламі прыходзяць на Палессе прыгожыя летнія ночы. У сінім небе запальваюцца яркія малінавыя зоркі, змаўкае ў бярозавых пералесках пеўчае птаства, вераб'і-забіякі шыюцца ў цёплыя закуткі, і толькі адны вушастыя начніцы, кажаны, нетапыры ў імклівым палёце нястомна свідруюць паветра, настоенае на гаркавым водары чабору і верасу, багуну і ядлоўцу. І тады, у той самы час, калі ў суседнім лесе і на палявых разлогах за Горскай усталюецца чуйная, дрымотная начная цішыня, Ядзюня, якая пасля цяжкай працы на цагельні спіць па-маладому моцна і бесклапотна, апынаецца ў фантастычным тэатры бледных ценяў, бляклых вобразаў, бесцялесных зданяў і прывідаў. Яна то скача вярхом на белым кані, то гордай бусліхай лунае высока ў паднябессі, то ловіць жывую рыбу ў чыстай, а іншы раз і ў каламутнай вадзе.

На сцэне гэтага фантасмагарычнага тэатра дзейнымі асобамі бываюць і людзі, і жывёлы, і агідныя насякомыя, а дэкарацыі самыя неверагодныя і супярэчлівыя: царскія палацы і сялянскія развалюхі, лясная неруш і палавея жыта за вёскай, гіблае балота і мядункавая аселяца наўсцяж маласельскай канавы. У снах дзівосна спалучаюцца свет рэальны і казачны, дзень учарашні і заўтрашні, сны часам паўтараюцца па некалькі разоў за ноч, адны помняцца доўга, іншыя адразу ж забываюцца, як толькі Ядзюня прачнецца. Пасля чараўніча-загадкавых спектакляў, што мроіліся ў галаве аж даўдна, яна сядзіць на пасцелі, разгубленая, пакорлівая лёсу, спрасонку ніяк не могуць ўцяміць, што ж з ёю адбывалася на самай справе ў гэтую цёплую летнюю ноч.

- Мама, чуеш, мама, ты дома? - залазячы ў сукенку, кліча Ядзюня. - Ведаеш, што я сёння прысніла?

- Скуль мне ведаць? - высоўвае з дзвярэй кухні распатланую галаву Фядора Чыркун. - Сама прысніла, сама і разгадвай.

- Паслухай, мама. Быццам лячу я над полем, лячу і лячу, а поле шырокае, бяскрайняе.

- Поле - доля, лятаць - у дарогу збіраць, поле шырокае - дарога далёкая. Чакай, чакай, дачушка, а ў якую ж такую дарогу ты збіраешся?

- Ды нікуды я не збіраюся. Проста гэта сон.

- Цьфу ты! І праўда сон, - бянтэжыцца маці і на поўным сур'ёзе пытаецца: - А вада табе, цурка, часам не прыснілася?

- Не-а, не прыснілася.

- Ну і добра, што не прыснілася. Вада - гэта бяда.

Тлумач даччыных сноў з Фядоры Чыркун увогуле нікудышны, усе яе разгадкі часцей недакладныя і малапраўдзівыя, бо далей рыфмавання паасобных слоў яна не ідзе: вада - бяда, лён - праклён, ручай - адчай, палатно - малатно, калі ж трапіцца сон, які ніяк не лезе ў мілагучны, пявучы склад, тут бедная прадказальніца губляе дар мовы, робіцца зусім бездапаможнай. Але, на шчасце, дзявочыя мроі і летуценні, нават самыя неверагодныя і фантастычныя, не застаюцца без разгадкі, без больш-менш праўдападобнага тлумачэння, пасля якога ў Ядзюні прападаюць усе прычыны засмучацца і бедаваць. У Кругавічах, акурат у трохкутніку паміж МТС, царквою і цагельняй, на ўзбярэжку абрывістага і забалочанага поплаву, што цягнецца аж да Кудакі, пад высокай бярозай живе ўсім знаёмая вяшчунка, па-сапраўднаму таленавітая прадказальніца сноў цётка Прузына, а па-вулічнаму дык яшчэ цікавей - партызанка Зазуля. Невядома, што яна рабіла там, у атрадзе, але з лесу Зазуля вярнулася трошкі як бы ашаломленая, з недарэчнымі, а часам і незразумелымі паводзінамі: пэцкае, як сямнастка, губы і шчокі бурачным сокам, бровы мажа чымсьці чорным, напэўна, сажай, і кожны дзень бегае на пошту па сваю жабрацкую партызанскую пенсію, бо іншага даходу на пражытак не мае.

Нічога кепскага, зрэшты, людзям яна не робіць, хаця іншы раз галёкае і брыдка лаецца на ўсю вёску. Занядбаная і забытая ўладамі і былымі саслужыўцамі прафесіянальная прадказальніца сноў живе ў маленькай, цеснай хатцы, падпёртай з трох бакоў бяргавымі, каб у буру не кульнулася з абрыву, і калі ў гэтай струхлелай ведзьмінай хатцы чаго і не хапае, дык іменна курыных ножаў. Беднасць, галеча, запущенне звонку, ды і ўсярэдзіне не лепш: клышаногі стол, два раскірэчаныя зэдлікі, драўляны ложка з дзіравым радном і мноствам клапіных кропак на білах. Ядзюня гэта ведае, пэўна, таму што, як толькі прысніцца нешта пікантнае, таямнічае альбо дужа трывожнае, яна, бегучы раніцай на цагельню, неўпрыкмет вылучыцца з дзявочай грамады і без стуку ўляціць у заўсёды незачыненую хату знакамітай вяшчункі.

- Гэта ты, Ядзюнька? - вылазіць з берлагу, адкінуўшы радно, заспаная, расхрыстаная Зазуля. - Ну, заходзь, заходзь. Во табе зэдлік. Сядай, дзеўка, і раскажы, што ж табе сёння прыснілася?

- Цётка Прузына, мусіць, нічога цікавага ў тым сне няма, - хвалюецца Ядзюня, цярэбячы пальцамі ражкі хустачкі, у якую завязаны полудзень. - Жыта я жала. Серб востры-востры, а жыта густое, рослае, як чарот.

- Як жа нічога цікавага? Радуйся, дзеўка. Закахалася ты па самыя вушы. Густое, рослае жыта - гэта любоў, каханне, а востры серп кажа, што каханне гарачае, вялікае.

- Ой, выдумаеце, цётка! Ды нікога я не кахаю. Проста сон дурны, і ўсё.

- Эге ж, каб дурны! Па вачах відаць, што некага любіш. І не чырваней, мілая, які ж тут сорам? - суцяшае сваю пастаянную кліентку Зазуля, і галодны яе позірк затрымліваецца на Ядзюніным хатулькі з харчам: - А яечка ты прынесла?

- Ой, цётка Прузына! Даруйце, ледзь не забыла, - бянтэжыцца Ядзюня. - Во прынесла - і яечка, і сала скрылік.

- Будзе што такое, дык і заўтра, дзеўка, да мяне забягай.

- Дзякуй, цётка!

Сны, якія трэба абавязкова разгадаць, сняцца не кожную ноч. І тады, калі начныя відовішчы не дужа ўражлівыя і не трывожаць Ядзюню, старая прадказальніца, зразумела, застаецца без свайго законнага яечка і скрыліка сала. Напэўна ж, сама яна і вінаватая. Часцяком забягаючы да Зазулі, рыжая шалахаватка багата што пераняла з яе вопыту і больш-менш удала сама можа спасцігнуць патайны сэнс начных ці страху, ці казачных летуценняў. Ядзюня ўжо дакладна ведае, што сны бываюць добрыя і дрэнныя, пустыя і прарочыя, якім з іх можна давяраць, а якіх трэба баяцца. Сны збываюцца і не збываюцца. Сцеражыся, шаляніца, сноў,

што паўтараюцца па некалькі разоў за ноч, бойся, дзяўчынка, сноў, якія сняцца пад раніцу і пасля якіх адразу прачынаешся. Старая Зазуля заўсёды пытаецца, пад які дзень тыдня бачыўся сон, і з гэтага робіць адназначную выснову: з чацвярга на пятніцу сны прарочыя, з пятніцы на суботу вельмі сур'ёзныя, і іх трэба адвесці, каб не прычынілася бяда ці ліха.

Прадказальніца, маючы на ўвазе Ядзюнін хатулёк, і шчыра памоліцца за яе перад абразом святой Багародзіцы, і пашэпча на ваду, і зробіць яшчэ нейкія чары, але неверагодныя, часам недарэчныя, часам зусім бязглуздыя спектаклі ў беднай дзявочай галаве не перапыняюцца, бывае, да самай раніцы. Сны праследуюць летуценніцу, засмучаюць, проста замучваюць, і яна пачала ўжо ненавідзець прыгожыя летнія ночы, пазней чым звычайна бавячыся на вячэрніх пагулянках сярод адданных сябровак, якім таксама бачацца маладыя - і чорна-белыя, і каляровыя - сны, ды ўсё ж не такія фантазмагарычныя, як Ядзюні.

На даляглядзе за вёскай, ледзь толькі нахопіцца змрок, сляпуча пабліскваюць зарніцы, дзесьці за лесам, перакочваючыся з хмары на хмару, ціха вуркочуць начныя грамы, аднак ніхто пэўна не ведае, чаму ў зорны і спакойны час да маласельскіх красунь у сны прыходзяць вобразы навакольнай прыроды, цені жывых істот, здані і прывіды чужога, нерэальнага і незямнога жыцця. Партызанка Зазуля вельмі даходліва растлумачыла, што гэта могуць быць адгалоскі матчыных казак і былін, біблейскіх легендаў і казанняў, ды часцей за ўсё гэта звычайны водгук на самой жа прыдуманай свет, на свае ж уласныя пакуты, хваляванні, трывогі. Апошнія ночы, такія ж цёплыя і грымлівыя, Ядзюні ўжо не адзін раз сніліся коні - скакуны, рысакі, сіўкі ўсіх парод і масцей. Грывасты табун разам з жарабяткамі то пасецца на аселіцы каля альховай канавы, то ляціць наўзгалопа па вясковых вуліцах і прасёлках. І вось да ашалелага табуна аднойчы далучыўся, быццам упаў з-за хмар, яшчэ адзін конь - конь вараны. Зноў жа ў сне адбылося ўсё самым дзівосным і фантастычным чынам. Дзесьці там, на нябёсах, Агнец, які ўдастоіўся Божай ласкі, з мудрай і свяшчэннай кнігі зрываў сем пячатак, і калі ён сарваў трэцюю пячатку, Ядзюня быццам пачула голас: «Ідзі, дзяўчынка, і глядзі». Яна пайшла і паглядзела, і з'явіўся перад ёю конь вараны і на ім вершнік, які трымаў поўную хлебную меру ў руцэ. Ад старой Зазулі Ядзюня ведала, што конь у сне прыносіць увогуле надзею і спадзяванне, а яшчэ лепш прысніць белага каня. Паводле той жа славутай прадказальніцы, белы конь - гэта поспех, ехаць на ім вярхом - сямейнае шчасце. У тым грывастым табуне, які ўжо неаднойчы сніўся дзяўчыне, белых коней, здаецца, не было, ды вось на табе - конь вараны! Гарачы, як агонь, імклівы, як вецер, што ён прарочыць - радасць ці засмучэнне? Начны спалох, ранішнюю трывогу і адчай трэба было высветліць тут жа, неадкладна, і, пакуль суд ды справа, пакуль да кругавіцкай вяшчункі далёка дыбаць, Ядзюня, як толькі прахапілася ад мройнага кашмару, адразу пабегла на кухню да маці. Хаця тлумач сноў з яе і нічога не варты, ды важны спогад, суцяшэнне, вымаўленыя ў патрэбны час.

- Мамачка, ты не ведаеш, што значыць - прысніць варанага каня? Белага - я ведаю, а варанага? Але ж, вараны сніўся. І ўсю ноч на ім гарцаваў кавалерыст у латах, адно што замест шаблі залезнай у руцэ ён трымаў саламяную сявеньку. Не помню добра, ці то з пшаніцай, ці то з ячменем.

- Ой, дачушка! Казаць табе ці не казаць? Спраўдзіўся твой сон, дальбог, як у руку даў.

- Што ты, мамачка! - спалохалася Ядзюня, адступаючы ў дзверы святліцы. - Бяда якая?

- Бяда не бяда, але не чуваць і дабра, - расчырванелая ад гарачай печы, уздыхнула горасна Фядора Чыркун. - Нядаўна паўз нашу хату прабягала Папіха-паштальёнка, дык яна і казала, што ў лесе, за Імшэчкам, бытта старшыну калгаснага, Ляксея Хамутовіча, знайшлі зусім абязвечанага.

- Дзіўна ты мовіш, мама. Як абязвечанага?

- Як, як - аніяк! У Ганцавічы на эмтэсаўскай машыне Ляксея памчалі. Нагу зламаў, руку скалечыў, чэрап у кроў расквасіў. То ж нейкі дурань дарожку ў лесе тонкім дротам перацяў, а старшыня наш скакаў, а конь не ўгледзеў гэнага дроту. Спатыкнуўся і - абое вобзем, потырч. Ляксея без памяці да духтароў памчалі.

- А Вараны? А выязны Ляксеёў? - вырвалася нечакана ў Ядзюні.

- Халера яго не возьме, твайго Варанога! Вывіхнуў пярэдняю нагу, храпу скрывяніў, але жыць будзе.

- Шкада ж іх - і Ляксея, і Варанога шкада.

- Шкада! Шкода! - залавала чамусьці Фядора Чыркун. - Не так шкода, як невыгода. - Яна нервова разбіла галавешкі ў печы, паставіла качаргу ў кут і стомлена прысела на табурэтку каля пасуднага шкапчыка. - Дальбог жа, праўду кажу. Вось ажаніўся б з табою Ляксея - добра было б. Зрубілі б вы сабе дом дзе-небудзь побач - добра было б. Нарадзіліся б у вас дзеткі малыя - добра было б. А што цяпер? Невядома яшчэ, ці паправіцца Ляксея, ці вычухаецца, бедачына. А можа, калекаю застанецца? Які тады з яго гаспадар? Уга, як з нядошлым жыць!

- Скажаш, мама! - заружавелася макавым цветам Ядзюня, уцякаючы з кухні ў святліцу. - Замуж я не збіраюся - ні за Ляксея, ні за Ваньку.

- Збярэшся, цурка! Збярэшся, калі свая вош укусіць.

Снедала Ядзюня, як заўсёды, похапкам, на хаду, робячы выгляд, што начное здарэнне яе зусім не тычыцца і не цікавіць. І па дарозе на цагельню, неўпрыкмет далучыўшыся да купкі дзяўчат, яна была занадта вясёлай і смяшлівай, як бы нічога і не адбылося, у самой жа на душы кошкі скрэблі, а перад вачыма неадступна стаяў дурны прарочы сон - грывасты табун, вараны конь збоку і на ім грозны, закаваны ў латы, вершнік. Да партызанкі Зазулі Ядзюня не забягала, бо адпала патрэба: і так жа ўсё ясна як белы дзень. Жахлівая вестка даляцела ў Кругавічы, і нават на цагельні колькі часу толькі і размоў было што пра Аляксея Хамутовіча і яго пакалечанага выязнога.

Беспрытомнага калгаснага старшыню ў акрываўленым верасе раніцай падабралі маласельскія трактарысты, якія, познячыся, нацянькі цераз лес спяшаліся да сваіх «націкаў» і «універсалаў». Папаўдні ў Малое Сяло наляцелі міліцыянты з вучаным сабакам, валачыліся па хатах, распытвалі, мо хто нешта бачыў, мо хто штосьці чуў. Выжал след зламысніка не ўзяў - раніца была дужа роснай, усе пахі да абеду выветрыліся, а людзі, аказваецца, нічога не бачылі, нічога не чулі. Міліцыянты і вучаны сабака паехалі ў Ганцавічы ні з чым, бо дарожку перагарадзіць тросікам маглі і дураслівыя дзеці, што было надта падобна на праўду.

У Ядзюні, калі маці ўвечары расказала пра міліцыянтаў, ёкнула сэрца - то ж гэта ён, злыдзень Ванька Заяц! Бесталач, п'яніца, ашаломак, ён даўно ўжо ведае пра яе з Хамутовічам шашні і во, бач, як адпомсціў саперніку. Баючыся плётак, разумная Ядзюня нікому - ні маці, ні хаўрусніцам - не прызналася, што на Яна дахаты яе праводзіў Паляжанчын Ванька, аднак усе апошнія дні пачувалася блага, непрыкаяна смыкалася па хаце з кута ў кут. На цагельні, возячы цяжкую тачку з глінай, болей маўчала, і на зажураную сяброўку ўсё часцей пачалі кідаць спагадлівыя, шкадобныя позіркi Лёдзя і Манька. Яны, дасціпныя хітрухі, разумелі, якая згрызота мучыць сэрца Ядзюні, гэтак жа і кароткая летняя ночка разумела, чаму ў цеснай хатцы каля лесу варочаецца з боку на бок, не змружвае вачэй да світанку нейкае ўскудлачанае рыжае стварэнне. Тут жа, як на бяду, забалеў дуплаваты зуб - хоць ваўчынай вый, хоць на сценку лезь. Спачатку зуб зусім і не балеў, але Ядзюні вельмі хацелася, каб у яе забалеў зуб, і ён - незразумела нават які - сярод ночы заныў, зашчымеў па-сапраўднаму. Калі б хто спытаў у пакутніцы, то яна і сама здзівілася б незвычайнаму супадзенню: там, у раённай бальніцы, ляжыць перабінтаваны Аляксей Хамутовіч і там жа, у ганцавіцкіх акаянных дактароў, трэба рваць свой хворы зуб.

- Баліць, ой, баліць! - трымаючыся за шчаку, ашаломлена падхапілася з ложка Ядзюня. - Мамачка, дай ты рады.

- Што ж я, донечка, зраблю? Содай прапалашчы, сала несалёнага прыкладзі да зуба.

- Паласкала, прыкладала. Не памагае. Там жа дупло вывалілася - сава схаваецца.

- Цярпі, мо сам па сабе перастане.

- Не, мамачка. Памчуся, мусіць, у Ганцавічы. Вывуць халерніка, дык і балець не будзе.

- Як сабе хочаш. Злётай сабе і ў Ганцавічы, - здагадваючыся, што да чаго, сказала хітрая, як лісіца, Фядора Чыркун. - Ты збірайся, а я тым часам у камору гляну - чаго-небудзь адшчыкну на дарогу.

Невядома, дзе, у якіх патайных закутках і прымудах ашчадная гаспадыня ад самай зімы хавала гэтыя неверагодна апетытныя прысмакі - паўлычыка сухой кілбасы, шматок паляндвіцы, добрае кусяня вянгліны. Хатулёк з далікатэсным спажыткам важка адчуўся ў Ядзюнінай руцэ, і тады ўжо, калі позаду засталіся канцавыя хаты Малога Сяла, рыжавалосая пакутніца схамянулася: ды вунь яно што! Хацела, дурніца, абхітрыць маці, а на самай справе маці, не міргнуўшы вокам, абвяла вакол пальца дачку: так спрытна падсунула перадачу Аляксею Хамутовічу, што Ядзюня нічога і не западозрыла.

За вёскай, ледзь толькі пачаліся сухадолы ўперамежку з балоцістымі лагчынамі, перастаў балец і зуб - не ные, не шчыміць. Да Ганцавіч, калі бегчы нацянькі, і праўда вёрст пятнаццаць ці набярэцца. Тупкая сцежка тчэцца ў алешніку, стрэміцца паўз адзінокія хутары, за вялікім Агарэвіцкім балотам выбягае на ўезджаны гасцінец, а там, за пакручастай рэчкай Цной, ужо недалёка і раённая бальніца. Аднапавярховыя бальнічныя будынкі занялі на ўскрайку мястэчка малады бярозавы гай, і Ядзюня нямала паблукала сярод белакорых дрэў, пакуль знайшла хірургічнае аддзяленне. Будынак, у якім павінен ляжаць Аляксей Хамутовіч, яна лёгка ўгадала, таму што з высокага ганка на дарожку, пасыпаную жоўтым гравіем, нечакана спусцілася мажняя і тоўстая, як качулка, Агата Валасюк. Яна пазнала зямлячку, акінула зняважліва з галавы да ног і не стрымалася, каб не сыкнуць па-гусінаму:

- І ты тут, рыжая с-смаркачка? Не думай нават - не возьме цябе Ляксеі.

- Нічога я не думаю, - збянтэжылася Ядзюня. - Зуб у мяне баліць.

- Зуб зубам, а прыпас у торбе дзеля чаго?

- То мама на дарогу дала.

- Ого! Добраму касцу на тыдзень, - усміхнулася зласліва Агата і паказала кудысьці за бярозы.

- А зубы не тут, а там, у амбулаторыі, лечаць.

Ад сораму можна было згарэць, ад ганьбы можна было праваліцца хоць у прорву, але дзякуй белаю бярэзніку: ён пашкадаваў, ён уратаваў бедную Ядзюню - прыняў у свае абдымкі Агату Валасюк, павёў яе па жоўтай дарожцы, схваў раўнівую пярэстарку ў густой зеляніне дрэў. Ядзюня засумнявалася: ці ісці ў палату да Аляксея, ці вяртацца дамоў. Тут жа зноў даў знаць аб сабе хворы зуб - пачаў тузаць, паколваць у дзясну. Забалеў па-сапраўднаму альбо падалося? Не ведаючы, што рабіць, яна разгублена тупала па драўляным ганку і ўсё ж рашылася - адважна рванула на сябе дзверы хірургічнага аддзялення. Пры ўваходзе на калідоры за маленькім столікам сядзела і нешта страчыла пяром дзяжурная медсястра. У вочы адразу кінулася: якая яна прыгожая, гэтая маладзенькая дзяўчына ў белым, быццам снег, халаціку. Зграбны, акуратны носік, губы, што вішанькі, вочы вялікія, карыя, бровы чорныя і такія ж чорныя, як смоль, валасы на галаве. Ядзюня, уражаная, аж уздыхнула: яе рыжая краса перад гэтай чарнявай красой нічога не вартая, і калі б яна, Ядзюня, была хлопцам, дык зразумела, каму аддала б перавагу. Карыя вочы на момант адарваліся ад папер, прафесійна, па-медыцынску ацанілі нясмелую наведніцу.

- Ты да каго?

- Да Ляксея Хамутовіча. Ён з каня ўпаў.

- Колькі ж вас? - чамусьці залавала чарнявая прыгажуня. - То адна, то другая, то трэцяя.

- Брат ён мне, - схлусіла Ядзюня і сама здзівілася свайму нахабству. - Ага, брат стрыечны.

- Дзіўна. Ён светлы, ты - рыжая. Але не стой - ідзі. У сёмай палаце твой брат стрыечны. Па калідоры налева.

Парог сёмай палаты, цеснай, як каморка, дзе сам-насам з белымі сценамі ляжаў пакалечаны Аляксей Хамутовіч, Ядзюня пераступіла з нейкай унутранай баязлівасцю і трывогай: хаця б не падумаў, што яна стала залішне настырнай, хаця б ён не палічыў яе вялікай нахабніцай і сараматніцай. Маласельскі старшыня ўвесь закручаны ў бінты - і левая рука, і галава, а правая нага, ад гіпсу прама, як стрэльба, з дапамогай металічных грузілаў падвешана да столі. На тумбачцы каля акна бялеюць нейкія пакункі, мабыць, Агаціны дары. Дзе-нідзе абгортка парвалася і з прарэхаў паказалася сушаная шынка, ружовае, з перасцёлам, сала. Ядзюня зірнула і з прыемнасцю зазначыла, што і яе гасцінец будзе выглядаць нягорш. У пакутніцкай сёмай палаце такую шаноўную госцю Аляксей Хамутовіч, мусіць, не чакаў -

відавочна захваляваўся, нервова тузануўся, каб сесці, але ўспомніў, у якім ён бядовым становішчы, і прыняў яе па-свойму проста і сціпла.

- Праходзь, Ядзюнька, праходзь. Во на гэты табурэтак сядай.

- Як жа маешся, Ляксея? Ну і зблажэў! Адны вочы блішчаць.

- Так і маюся, - вінавата ўсміхнуўся Хамутовіч. - Пакалечыўся трохі. Правая хадуля ў трох мейсцох трэснула.

- Ці ж не будзеш кульгаць, Ляксея? - помнячы матчыну трывогу, наіўна спытала Ядзюня і сама ж зразумела, што зрабіла кепска. - Ой, даруй маю дурноту. Не трэба было мне пра гэта пытаць. - Вінавата падышла да ложка, прытулілася да грудзей, потым цмокнула Аляксея ў пухнатыя цёплыя губы. - Даруй, міленькі.

- Папраўлюся, не бядуй. Галава ўжо амаль не баліць, рука заживе, ну і хадуля не павінна ў прыкараць пайсці. Адно, халера, ляжаць доўга.

- Еш добра, дык выздаравееш хутчэй, - цёпла, па-мацярынску параіла Ядзюня, развязваючы хатуль. - Вазьмі от мяснога на поспыт. - І раўніва кінула на тумбачку з папяровымі скруткамі: - Ты, бачу, тут не сумуеш на адзіноце.

- Матка сёння прыходзіла, - буркнуў нехаця Аляксей Хамутовіч і спрытна перавёў гаворку на другое: - Як там мой Вараны - не ведаеш?

- Бачыла, ходзіць на аселіцы. Сыты, упаслены, але кульгае моцна.

- І каму гэта спатрэбілася дарожку перагарадзіць?

- Дзеці, мабыць, сваволілі.

- Каб жа дзеці! Ці не гэты штукар Паляжанчын учвэрыў?

- Скуль мне ведаць? Хіба я хаджу за ім?

- Ну, канечне, ты тут ні пры чым.

Яны размаўлялі доўга і бесталкова, і белыя сцены пакрысе прывыклі да іх ціхіх, трохі журботных галасоў. Яны размаўлялі аб усім і ні аб чым, і ўжо разы два чарнявая прыгажуня ў белым халаціку незадаволеная прачыняла дзверы сёмай палаты, але гэтая яе настырнасць Ядзюню чамусьці не бянтэжыла. Нарэшце рыжая госця, нацешыўшыся спатканнем, пачала збірацца дахаты - як-ніяк было папаўдні, і ў вачах у Аляксея Хамутовіча, здаецца, прамільгнуў ці то смутак, ці то шкадаванне, што не можа правесці каханку. Пра свой хворы зуб Ядзюня забыла, калі выбягала з-пад засені белакорых бяроз, не ўспомніла пра яго і тады, калі нацянькі гоцала праз груды і сухадолы, паўз балотцы і маўклівыя хутарскія сядзібы, і толькі ўжо ў Капцах, на падыходзе да роднай хаты, затурбавалася, ці ж паверыць маці, што ганцавіцкія дактары зрабілі чуд: вылечылі зуб, не вырываючы, і цяпер гэтым зубам Ядзюня можа нават арэхі трускаць.

Пра вандроўку ў Ганцавічы Фядора Чыркун, на здзіўленне, распытвала мала, занятая нейкім сваім клопатам, бязмоўна тупала па гаспадарцы, а вечарам смачней, чым звычайна, пакарміла дачку і, здарожаную, знябытую, пагнала хутчэй спаць. Яна спала моцна, як забітая, і дзіва дзіўнае: у гэтую і ўсе наступныя ночы конскія табуны ёй ужо не сніліся. Зніклі кудысьці рыжыя і чорныя коні, дзесяці там, у нябеснай стайні, прапаў і конь вараны. Затое ў трывожныя дзявочыя сны ці не штоноч пачаў наведвацца вогненны гарласты певень. Прахопіцца Ядзюня ў змроку і думае, прыслухоўваючыся: ці то певень кукарэкаў у сне, ці то ў хляве гарлапаніць на світанні жывы курыны ўхаджор? Раніцай на цагельню Ядзюня брыдзе маўклівая, задуменная, і дзяўчаты сяброўку не чапаюць, таму што ўсё ведаюць і пра яе тайнае падарожжа ў Ганцавічы, і пра начныя спектаклі з вогненным пеўнем на сцэне.

«І што цябе мучыць, дурніца?» - пытаюцца хітрыя Лёдзіны вочы.

«Зайдзі да Зазулі і не пакутуй», - раець разумныя Маньчыны вочы.

«Ну і зайду! Што са мною станецца», - адказваюць зажураныя Ядзюніны вочы.

Партызанка Зазуля, калі Ядзюня рыпнула дзвярыма ўбогай хаткі, ужо ўспаролася са свайго берлагу, нават паспела выпацкаць шчокі бурачным сокам і шчодро ўрабіць у сажу сівыя вышчыпаныя бровы. Вяшчунка з трывогай зыркнула на дзяўчыну, убачыла ў яе рупэ хатулёк з ежывам і адразу супакоілася. Дык жа не стой, маладзічка, у парозе, сядай во на здзілік, выкладвай, што там у цябе, і яна, лепшая прадказальніца ў наваколлі, вызначыць, дзе чорнае,

дзе белае, дакладна скажа, адкуль ідзе ліха. Сніўся, мовіш, певень, ды яшчэ вогненны, гарласты? Ну, то, канечне, не бяда. Певень у сне паказвае на здраду, але ж гэта проста смешна: якая здрада, калі Аляксей Хамутовіч белымі шаўковымі паскамі прывязаны да бальнічнага ложка? Не хмурся, панечка, тваю бяду рукамі развяду. Ого, акрамя пеўня яшчэ і рыба снілася? Тут ужо Зазуля і сама захвалывалася, праніклівым, здзіўленым позіткам уталопілася ў Ядзюню і, прысеўшы насупраць каля стала, наладзіла ёй сапраўдны допыт:

- Якая рыба снілася - жывая ці тухлая?

- Жывая.

- Замуж, дзеўка, пойдзеш. У якой вадзе лавіла - у чыстай ці каламутнай?

- У чыстай.

- Шчасце, дзеўка, мецьмеш. Сама рыбу лавіла ці хто памагаў?

- Здаецца, быў нейкі хлопец з вудай, але хто - не помню.

- Рыбу злавіць - дзіця спавіць, - проста ў твар, без цырымоній і лішніх прадмоў выдыхнула партызанка Зазуля. - Будзе ў цябе, дзеўка, дзіцятка.

- Якое дзіцятка? - ледзь не звалілася з эдліка Ядзюня. - На халеру яно мне!

- Сама нагуляла, сама і расхлёбвай. А яечка ўсё ж давай.

- На, вазьмі! Хоць затхніся ім, старая ведзьма!

Саламаяная страху Зазулінай хаты, здалося, сарвалася з ачэпаў, паднялася над лядашчымі сценамі, адплыла ўбок, і неба раскалолася - сляпуча бліснулі маланкі, глуха, раскаціста азваўся пярун. Ледзь ці не такое ж відовішча мроілася Ядзюні і там, у Гаўрылавым гумне, калі на дварэ ятрылася лютая веснавая навальніца. Да драбніц, да апошняй хвілінкі раптам згадалася тая вар'яцкая, вераб'іная ноч, і, не помнячы сябе, чырвоная ад сораму і ганьбы, заплаканая маладзічка выскачыла на селавую дарогу ўздоўж балотцістага поплаву. За мокрымі ад расы прысадамі з белага туману вытыркваліся прыземістыя будынкі цагельні, высока ў неба стрэміўся чырвоны комін, які праз нейкі момант ачуўся зычным жудасным гудком.

Прыгожымі летнімі начамі маладой закаханай галаве бачыліся ў снах самыя неверагодныя спектаклі - сумныя і трывожныя, вясёлыя і смешныя, але трагедыя яшчэ не было.

4

З былой панскай абозні, дзе цяпер магутны дызель, пахкаючы дымам, круціць дынама-машыну, трактарысты калісьці выпхнулі Абуховічаў дабіты драпчак, і ён, нікому не патрэбны, колькі год бутлеў пад плотам на галевым энтэсаўскім дзядзінцы. Рысорную аднаконную каламажку з мяккім сядзеннем для пана і драўлянай лаўкай для фурмана прыкмеціў сам начальнік палітаддзела Бальшавік і прыняў гэта як дарунак, пасланы самім Усявышнім. Пакуль Аляксей Хамутовіч лечыцца ў бальніцы, раённае начальства даручыла партыйнаму важаку кіраўніцтва маласельскім калгасам - гонар не абы-які, а вёска немалая, двароў на дзвесце, і паспрабуй тут змерай пяшком, хоць і цыбатымі, як у бусла, нагамі ўсе навакольныя палаткі. лепш цішэй, ды далей, лепш марудней, ды спакайней: той жа ветрагон Хамутовіч усяму свету паказаў, як добра і прыемна ляцець потырч з імклівага і гарачага скакуна.

Драпчак адрамантаваў энтэсаўскія ўмельцы: замянілі лёсткавы кузаў, паставілі новыя падножкі і бакавыя шчыткі, на колы нацягнулі жалезныя шыны, і атрымаўся зусім прыстойны, гожа выезд. Цяперашні маласельскі конюх, валавокі Ёсаль, выбраў у калгасным табуне жвавага, але ціхмянага норавам жарэбчыка, навучыў здольнага партыйца карыстацца збруяй, і той, колішні армейскі афіцэр, пачаў даволі беспамылкова адрозніваць дугу ад царасядзёлка, набедрыкі ад сырамятных лейцаў, а пры патрэбе мог нават самастойна засупоніць хамут. Неўтаймоўны драпчак, пафарбаваны ў веснавыя колер, залескатаў на карэннях прыдарожных дрэў, запыліў на палявых прасёлках, затросся, як у ліхаманцы, на выбоістых вуліцах Малога Сяла. Быць бы Аляксею Хамутовічу дома, не валяцца б яму ў

сёмай палаце, падважаным да столі, калі б ён ведаў, як лёгка, гледзячы на свайго кемлівага часовага пераемніка, можна было б вырашыць праблему ўласнай бяспекі.

Шыкам усяго ганаровага выезду стаў галасісты медны званок, які Ёсаль паслужліва прымацаваў пад кантовай дугой: дзінь-дзінь, дзінь-дзінь - едзе Бальшавік! У знак асаблівай павагі да новага кіроўцы Ёсаль хацеў пачапіць на шыю мышастаму жарэбчыку яшчэ і шамкі, але супрацівіўся сам начальнік палітаддзела: ён жа, скажыце на ласку, не пан Абуховіч, каб залішне надакучлівым перазвонам медзі папярэджваць маласельцаў аб сваім набліжэнні.

Селавыя дарогі, якія разбегліся вакол вёскі на першы погляд бязладна, а на самай справе ў вельмі патрэбным для маласельцаў кірунку, ведаюць Бальшавіка ўсялякага: па-добраму лагоднага і непрыстойна сярдзітага, з носам нармальным і з носам чырвоным, як струк мексіканскага перцу. Жыве партыйны важак у энтэсаўскім пасёлку, побач з Франакам Жывуцкім, у чым таксама ёсць свае выгоды і перавагі. Былы польскі капраль угледзіць праз акно прыезд саноўнага суседа, выбежыць на двор, распражэ драпчак, адну ледзь жывую істоту затарабаныць пад рукі ў хату, другую, не менш замучаную і змардаваную, завядзе ў хлеў, кіне ёй нанач добры жмак лугавага мурагу. І на другі дзень Бальшавіку не абы-якая палёгка: прачнецца, а мышасты жарэбчык ужо ў аглоблях і нават вароты расчынены насцеж. Іншы раз дахаты часовы калгасны кіроўца дабіраецца з аказіяй - на спадарожнай энтэсаўскай машыне, і тады раніцай па яго знарок прыязджае на драпчаку лупаты Ёсаль.

З прысвістам, з прыцмокам рухавы фурман кіруе канём, нямоглы пасля перапою Бальшавік моўчкі курчыцца на стылым паветры, і калі што яго цікавіць, дык усяго адна падрабязнасць: ліха ж на яго, як там Вараны - ці хоць паправіцца, ці не будзе кульгаць? Ёсаль моўчкі касавурыцца: хутка сам усё пабачыш. На выездзе з лесу вачам і праўда адкрываецца аселіца з канавай пасярэдзіне, а ўздоўж канава, прыпадаючы мызамі да травы, ужо рассыпаўся ў алешніку спутаны арцельны табун. Збоку, бліжэй да поля, пасецца на дзяцеліне Вараны.

- Бачыш, які ганарысты! - выкульваючыся з каламажкі, буркнуў незадаволена Бальшавік. - Без фігі ні да носа.

- Дзіва што! - азваўся весела Ёсаль. - У самога ж Хамутовіча хадзіў пад сядлом.

Вараны раз-пораз адрываецца ад пашы, чмыша ў ноздры, трасе чорнай грывай, тужліва гледзячы ўдалячынь: мусіць, усё-такі сумуе без свайго ненагляднага гаспадара. У Малым Сяле старшынёўскі выязны заслужыў нямала і касых, і спагадлівых позіркаў: для зласліўцаў ён - дармаед, нахлебнік, для нязлоснікаў - пакутнік, ахвяра сваёй жа неасцярожнасці. На калгасным засеўку Ёсаль ужо выкасіў для скакуна вялікі лапёк канюшыны, складаўшычк Мікалай Гіляр кожны дзень адшкадоўвае яму гарцаў два аўса. Яно і відаць, што перападае каню не толькі шорсткай аселічнай травы: сыты, укармлены, шэрсць ажно блішчыць, ільсніцца.

Бальшавік насцярожана падступіўся да Варанога, спачатку пачухаў каля вушэй, пакудлаціў грыву, потым, прысеўшы на кукішкі, абмацаў хворую нагу. Жарабец не таргануўся, не ўздрыгнуў ад болю, значыць, ідзе на папраўку: калі не зможа скакаць пад сядлом, зашчэміцца ў аглоблі, калі не ў аглоблі, стане вытворнікам, што само па сабе таксама не дужа маркотны занятак, балазе вылегчаць Варанога яшчэ не паспелі.

Падняўшыся, Бальшавік задаволена ўсміхнуўся і са здзіўленнем убачыў побач чародку хлапчукоў з дзіравымі, старымі кошыкамі ў руках. Ён мыляў губамі, каб нешта сказаць, як тут у партыйца перацяло дух, заняло мову. Вараны раптам адкінуў наўзбоч хвост, паднатужыўся, напяўся і ў адзін момант зрабіў на траве вялізную кучу. Хлапчукі з гікам і рогатам кінуліся навывперадкі да кучы, пачалі хапаць, адбіраючы адзін у аднаго, гарачыя конскія яблыкі. Свежае дзярмо за якую секунду апынулася ў кошыках, а на траве засталася толькі мокрая рыжая пляма. Незвычайная, малазразумелая падзея патрабавала неадкладнага тлумачэння, і Бальшавік, няўцямна плюскаючы вачыма, павярнуўся да Ёсалья:

- Што гэта такое?

- Дулькі па-нашаму. Ну, памёт конскі.

- Дзеся чаго?

- Свіней карміць. Размяшаюць памёт у вадзе, дабавяць якога бацвіння агароднага і - кормяць.

- Дык гэта ж праціўна. Чым тое сала будзе пахнуць? - згідзіўся Бальшавік. - Але скажы: чаму хлопцы каля Вараного таўкуцца? Вунь жа ўся аселяца конскімі кучамі ўслана.
- Тыя ж гарушчыя конікі жывуць на адной нішчымнай траве, - зусім талкова растлумачыў Ёсаль, - а дармаед гэны жарэ і авёс, і канюшыну. Значыць, і памёт ад яго сытнейшы.
- Свіней трэба картофелем карміць. Мукою! Вотруб'ем!
- Можа, хто і корміць. А то ж - дзеці галетнікаў, плоць самых-самых беднякоў.
- Лепш трэба старацца на калгасных гонях, тады і галетнікаў не будзе, - павучальна сказаў цыбаты бамбіза і, ужо не гледзячы на Ёсаль, рушыў з аселяцы.
- Ён сеў на мяккае скуранае сядзенне і ці не ўпершыню заўважыў, што кароткі драпчак увагуле не разлічаны на яго даўжэзныя ногі, якія пад драўлянай лаўкай для фурмана ўперліся ў пярэдняю сценку драбін. Вядома, бяда тут невялікая, тым больш, лейцаў хапае яшчэ і з лішкам. Па-маладому весела ўзбрыкнуў у аглоблях мышасты жарэбчык, каламажка закалыхалася з боку на бок па ямчынах і калдобінах. Загойдаўся, затрапятаўся, як жаўранак, медны званок. Дзінь-дзінь - пад дугой, дзінь-дзінь - над дугой. Даўся ж у знакі маласельцам гэты галасісты, без меры нахабны і настырны званок! Ён багата што паспявае абзваніць за дзень: палявыя дарогі і селавыя прасёлкі, Танцаву кузню і Гаўрылава гумно, вясковыя хаты і хутарскія сядзібы. Там, на хутарах, дзе жывуць заможнікі, медны званок, прадбачліва схаваны ў густым алешніку, бывае, падоўгу маўчыць. Нарэшце рыпачь дзверы хаты, гулка бразгаюць весніцы. Дзінь-дзінь, дзінь-дзінь! Перазвон меладычны, прыемны начальніцкаму вуху. Але слухаць надта музычную дугу падабаецца не аднаму толькі Бальшавіку, у якога пасля добрай пачосткі вільготна туманяцца вочы, а глуга зноў падобна на струк даспелага перцу.
- Куды б ні ехаў, куды б ні кіраваўся драпчак, па дарозе яго заўсёды перастрэне вечны бадзяга і вандроўнік, вечны сельсавецкі фінагент Лакідон. З дня ў дзень ён блукае ад вёскі да вёскі, смыкаецца ад хаты да хаты, яго ненавідзяць лютай нянавісцю, ад яго ўцякаюць, як ад пракажонага, яго гады ў рады пояць і частуюць самым лепшым, што знойдзецца ў кладоўцы, аднак яму ніколі не ўдаецца сабраць у тэрмін падаткі, навесці хоць які-небудзь парадак у сваіх фіскальна-агенцкіх справах. Дзе падлізваннем, дзе хітрыкамі, дзе проста гвалтам Лакідон спаганяе з палешукоў іх кроўныя рублі, хаця сам пастаянна ходзіць з галодным бляскам у вачах, з пустым страўнікам і старым, зашмальцованым партфелем, які ўкоптур напакаваны страхавымі абавязацельствамі, квітамі на нядоімкі, аблігацыямі дзяржаўных выйгрышных пазык. Столькі тае бяды, што куртаты пінжачок прадзіравіўся на локцях, к чорту стаптаныя кірзавыя боты - ён, вялікі балака і весялун, ніколі не падаў духам, і за гэты кампанейскі характар яго дужа цэніць і паважае Бальшавік.
- Гэй, Лакідон! Скачы ў брычку ды якую небыліцу выдай. Сумна штосьці стала. О, хлусіць, мянташыць языком ты, браце, майстар!
- Дык я табе, Цярэнцій Максімавіч, напляту сто кашалёў - за бокі хопішся, - задаволена вышчарыўся вясёлы зборшчык падаткаў, прымаючы ад Бальшавіка лейцы і дубец. - Но-о, пайшоў, воўча мяса! - Павярнуўся да гаспадара каламажкі, наморшчыў лоб. - Пра што ж гэта я хацеў? Ага, пра Франака Жывуцкага. Як жонка выкупляла Франака ў немцаў? Расказаць?
- Раскажы, - чамусьці нахмурыўся Бальшавік. - Жывуцкі - мой сусед, хоць пасмяюся калі-небудзь.
- То слухай, Максімавіч. У першы месяц вайны ці, можа, трошкі нават пазней на станцыі ў Ганцавічах спыніўся нямецкі эшалон з польскімі ваеннапалоннымі. І стаяў там ледзь не суткі.
- Ну, стаяў. Далей што?
- Халера іх ведае, мусіць, галодныя былі канвойцы, бо ўсім, хто захоча, тут жа, на станцыі, пачалі прадаваць нявольнікаў за гусей.
- Ну, пачалі.
- Дачулася жонка Жывуцкага, што і яе Франак у тым эшалоне, двух гусакоў пад пахі і - на станцыю.
- Ну, прыбегла. Хлусі больш.

- Не хлушу я. Дальбог, чыстая праўда. Хай от сам Жывуцкі пацвердзіць, - пабажыўся Лакідон. - Словам, знайшла яна патрэбны эшалон, угледзела ў акне вагона свайго Франака і - да нямецкага афіцэра. «Паночку, вунь той у акне - мой муж!» - «Муж? Хто ён - рус, поляк?» - папытаў афіцэр. «Рус, паночку, рус». - «За рус - цвай гус», - паказаў немец два пальцы. «О не, паночку! Поляк ён, поляк!» - зразумела свой промах кабеціна. «Поляк? - гідліва скрывіўся афіцэр. - Айн гус!» - і загадаў салдатам забраць у дурніцы абодвух гусакоў.

- Ну, загадаў. Потым што?

- Сам жа афіцэр і палез у вагон. Спачатку выкінуў Франака, затым вывалак за шкірку яшчэ аднаго ваеннапалоннага. Кажа: «Забірай, фрай! Цвай гус - цвай поляк».

- Плявузгай, Лакідон, ды меру знай, - нават і не падумаў рагатаць насуплены Бальшавік. - Польшча цяпер дружасцвянная нам краіна.

- Цярэнцій Максімавіч, дык жа не я прадаваў польскіх салдат, а фашысты.

- Усё адно пасцеражыся. Не паспееш і пікнуць, як у Сібір загрыміш. Тады, мабыць, і гусінай чарады не хопіць, каб выкупіць балбатуна ў чэкістаў.

- Але ж праўда - не хопіць, - уздыхнуў пакрыўджана Лакідон. - Ды хто і захоча выкупляць такога дурня, як я?

- То-та! Каму патрэбен нікчэмны фінагент?

У дарозе, хай сабе і вельмі блізкай - з Кругавіч у Малое Сяло, Бальшавіку рэдка калі бывае не сумна, бо няма з кім ні слоўцам перакінуцца, ні пасварыцца на горшы выпадак, а мышасты жарэбчык жвава трухае ў аглоблях і начхаць яму на журботу і сум свайго гаспадара. Цяпер жа, пасля ўдалага жарту наконт гусінай чарады і чэкістаў, той увачавідкі павесялеў, па-свойску падміргнуў Лакідону і зусім няўцямна, без намёку пачухаў пераноссе. Фінагент, аднак, зразумеў гэты рух як знаёмы і патрабавальны знак: аслабаніў лейцы, даў каню волю, і на выездзе з лесу конь паўз цёмны ельнік слухмяна павярнуў на Горскую. Там, на Горскай, звычайна менш швэндаецца людзей і там жа, у бядняцкіх хатах не старых яшчэ ўдоў, фінагенту часцей, чым дзе, перападае на губу. Хітры, як змей, у кожнай падуладнай вёсцы ён мае сваіх сакрэтных даносчыкаў і віжоў. Зоркія вочы і чуйныя вушы ёсць у яго і тут, на Горскай. Віжы ці, дакладней, наводчыкі сёння, на шчасце, дома: сядзяць на прызбе, перамаўляюцца, але вось паблізу, у кустах, азваўся галасісты медны званок, і маласельскія шляхціцы палахліва, трывожна падхапіліся на ногі. Яшчэ з тае вясны, калі міліцыя ўзяла іх у добрую мяліцу, пан Вінцусь і пан Бронюсь, здаецца, баяцца нават свайго ўласнага ценю, хаця шляхецкі форс і гонар не забываюць.

Большы. Пан Бронюсь, глянь, сам Бальшавік едзе.

Меншы. Пан Вінцусь, дык жа з ім і галодны Лакідон.

Большы. Хавацца трэба.

Меншы. Позна ды і навошта? Не цяпер, то ў чацвер усе шлункі вытрасе.

Калі сказаць па праўдзе, вытрасаць у шляхціцаў няма асабліва чаго - самі перабіваюцца з хлеба на квас. Гэта пры цару і за польскім часам яны былі далёка не апошнімі гаспадарамі ў Малым Сяле: мелі свае хутаркі, не адну дзесяціну зямлі, трымалі нямала жыўнасці. Але тады, калі чалавеку добра, неспадзявана прыходзіць злыбеда і стараецца з усіх высілкаў, каб чалавеку было дрэнна. Чаму ж не згарэць іхнім хутарам, калі цераз Палессе пракаціўся вогненны смерч вайны? Чаму ж не застацца ім без зямлі, калі яна вельмі была патрэбна заграбушчаму калгаснаму начальству? Без жонак, якія сканалі ў ліхалецце, без дзяцей, якія, стаўшы дарослымі, разбегліся па белым свеце, пан Вінцусь і пан Бронюсь агоралі на двух адну хатку-развалюху і ўжо колькі год жывуць у ёй разам ціха ды мірна, як родныя браты.

Маласельцы заўважылі, што на старасць згалелыя, балотныя шляхціцы зрабіліся пудкімі і баязлівымі, нібы шэрыя лясныя зайцы. З таго самага часу, як міліцыянты добра палічылі ім рэбры, самагонны промысел яны закінулі назаўсёды, але затое, цэлымі днямі шлындаючыся па вёсцы, пэўна ведаюць, у каго завялася яшчэ цёплая сівуха, і нават могуць сказаць, якой яна моцы і з чаго зроблена. Такія дакладныя звесткі маюць несумненную стратэгічную каштоўнасць, і не дзіўна, што сельсавецкі фінагент, завітваючы ў Малое Сяло, найпершым чынам наведвае старэнькую хатку на ўскрайку Горскай.

- Шляхецтву наша вітанне! - спыняючы жарэбчыка, яшчэ здалёк выгукнуў Лакідон і, калі тыя падышлі бліжэй, зусім непрыстойна, па-хамску спытаў: - І куды ж, шаркуны, сабраліся?
 - У Імшэчак пойдзем лазу драць, - сказаў пан Вінцусь.
 - Трэба ж якую капейчыну ўтаўчы на хлеб, - удакладніў пан Бронюсь.
 - Спадзяюся, і нядоімку за хату будзе з чаго выплаціць?
 - Якая тут хата - дзіркі адны, вецер свішча.
 - За гэтае гніллё і падатак грэх браць.
 - Ладна, пачакаю. Вы от, панове, скажыце лепш, дзе тут можна смагу прагнаць? - нахмурыўся Лакідон і выразна пстрыкнуў па гарляку.
 - У Луцэі Падгайскай можа быць, у Тадоркі Дрозд гэж бывае.
 - Пан Вінцусь, а ў Чыркуніхі? Учора Фядора ад Марціна Палазка змеявік несла. Сам бачыў.
 - Пан Бронюсь, ашукаўся ты. Не ўчора, а заўчора.
 - Яно ж і лепей. Самагонка, глядзіш, гатовенькая стаіць.
 - Чыркуніха для начальства, мабыць, і сала не пашкадуе. Смачнае ў яе сала - са шкуркай.
 - Як гэта ёй удалося?
 - Фядорынага кормніка вясною заказытаў Марцін Палазок. Тайком абсмаліў у Імшэчку, каб не злупліваць шкуру, так з ёю і распластаў сала.
 - То ж непарадак! - законна абурыўся фінагент. - Свінячыя шкуры прадпісана здаваць дзяржаве.
 - Не кіпяціся, Лакідон, астынь, - нецярпліва заварушыўся на скураным сядзенні Бальшавік. - Тузай лейцы ды паехалі.
- Забразгалі на камянях колы, забрынчалі атосы, заматляўся пад дугой галасісты медны званок. Хаты Луцэі Падгайскай і Тадоркі Дрозд з маленькімі цьмянымі акенцамі і зялёнымі ад моху стрэхамі стаяць непадалёк, упрытык адна да адной. Але, як кажа Сцяпан Аліфер, хай Бог панам барануе. Звесткі заняпалых шляхціцаў, хоць і не па іх віне, на гэты раз аказаліся не зусім дакладнымі і недастаткова стратэгічнымі. Дома ў Луцэі Падгайскай была толькі бежанка Агрыпіна, кабета, на першы погляд, суровая і непрыступная. Самазваных гасцей яна нават не запрасіла ў хату, буркнула з парога, што гаспадыня панесла ў кузню да Костуся Танца зубіць сярпы, бо не сёння-заўтра трэба жаць збажыну. Дзе Луцэя, там і Тадорка - гэта як піць даць, і вясёлы, балбатлівы фінагент зараз жа панік галавой, зажурыўся, засумаваў не менш за Бальшавіка.
- Жніво жнівом, сярпы сярпамі, аднак ёсць, бадай, і іншая прычына, чаму ў сялянскіх дварах не відаць ніводнай жаночай душы. Па дарозе, яшчэ ў Пчольніку, Лакідона перагнала з пузатай паштальёнскай сумкай чырванашчокая Папіха, дык маласельцы ўжо ведаюць, што нячысцік прыблытаў у вёску настырнага, занадта крыклівага зборшчыка падаткаў. Кудлатыя заразы, вядомая рэч, паўцякалі хто куды, разбегліся па лясах, пахаваліся ў каноплях, у спелым жыце, у густым малінніку за хлявамі. Адзін мышасты жарэбчык, мабыць, не разумее, што дзеецца ў гэтым дурнаватым свеце: цокае ды цокае капытамі, патрэсвае грывай, абьякава фіркае ў ноздры.
- Спыніся, Лакідон, - раптам папрасіў Бальшавік. - Вунь жа цераз поле матка Ляксея Хамутовіча шыбуе. - І калі тая, расчырванелая, запыхканая, падышла бліжэй, спагадліва папытаў: - Адкуль вы, цётка Алена? З якой такой дарогі?
 - У Ганцавічах была. Ляксея свайго праведвала. Франак Жывуцкі ў Кругавічы на эмтэсаўскай «лятучцы» прывёз, а тут нацянькі - цераз лес, паўз Імшэчак.
 - І як там маецца Ляксеі?
 - Анічога, добра маецца. Галава зажыла, гіпс з рукі ўжо знялі, а да восені, кажуць дактары, і на ногі стане.
 - Халера на яго, трэба было б і самому неяк наведацца ў бальніцу, - павінаваціўся Бальшавік.
 - Усё няма калі.
 - І, дальбог, трэба. Ляксеі жа так чакае сваіх, так чакае!
 - Во, у нядзелю і з'езджу. Цётка Алена, сядайце, падвезем.
 - Самі едзьце. Тут жа блізенька. Вунь, за полем, мая хатачка відна.

- Тады руш, Лакідон!

Прасёлачная дарога падымаецца ўсё вышэй і вышэй, мышасты жарэбчык ужо не бяжыць у аглоблях - ідзе мернай, спакойнай ступою. На самым грэбені гары немалы лапiк зямлi занялi Капцы, зарослыя старым, пасiвельым ляшчыннiкам. Тут Бальшавiк загадаў спынiцца, злез з драпчака i, як нейкi хлапчук, гарэзлiва пабраўся на самы высокi курган. Лакідон, быццам прывязаны, пасунуўся следам. З Капцоў добра відаць Малое Сяло - аселiца, пабурэлыя сады, хаты, хлявы, варывенькi i адзiнае на ўсю вёску Гаўрылава гумно. На Кругляку, памiж калгасным дваром i Стаўпiшчамi, ходзiць хвалямi шырокая лава залацiстага, амаль даспелага жыта. Час, аднак, не раннi, сонца спусцiлася ўжо далёка як папаўднi. Густою сiняй смугой заваложаны жыта, сады, алешнiк на аселiцы, уся неабдымная далеч за вёскай.

- Чорт вазьмi, прыгожа тут у вас! - прабурчаў Бальшавiк. - Але ўсё адно мне сумна. - I нечакана прызнаўся: - Я ж страявы афiцэр. Дык не, спiсалi з войска, паслалi ў гэтую дзiч i глуш.

- Парцiя, яна ведае, што робiць.

- Яно ж так. Толькi якi з мяне важак, якi я знаўца ў вашых сялянскiх справах?

- Не гаруй, Цярэнцiй Максiмавiч, - паспачуваў бедаку Лакідон. - Вось заедзем да Фядоры Чыркун, i на сэрцы адразу павесялее. Фядора, мiж iншым, вiнаватая мне цэлую кучу нядоiмак.

- Глядзi сам. Гаркоту, аднак ж, у пляшцы не ўтопiш.

Калi б яны ведалi, што вось зараз, акурат у гэтыя хвiлiны, у Фядорынай хаце пачынаецца разборка, сварка, нечуваная калатнеча, дык, вядома, павярнулi б назад, паехалi б шукаць якога-небудзь iншага здабычлiвага месца. У жыццi, на жаль, часта здараецца iменна так, а не iнакш. Сваiх неслухмяных дзяцей час ад часу даводзiцца вучыць розуму - калi ласкавым, даверлiвым словам, калi дубцом, калi дзягай. Добра, каб не позна - тады ўжо i само неба не паможа, хоць упадзi на каленi ды малiся ўсе ночы i днi напралёт. Тое ж, што Фядора Чыркун пачула ў вясковай краме, калi хадзiла па соль i запалкi, было як гром з яснага неба, як маланка сярод зiмы. У Фядоры абвялi вушы, яна траха не самлела, ледзь-ледзь астоялася на нагах. Не помнячы сябе, выскачыла з крамы - далей ад зласлiвых i цiкаўных вачэй, як бегла праз вёску, як узбiралася на Горскую - таксама запамнiла слаба. Ушчэнт зганьбаваная, прынiжаная i зняважаная, яна бурай уляцела ў хату, бразнула дзвярыма так, што ў вокнах забрынчалi шыбы, ходырам захадзiлi сцены.

- Дзе ты, цурка? Прыйшла з работы?

- Дома я, мамачка, дома, - улавiўшы нутром бяду, пашылася за печку спалоханая да смерцi Ядзюня.

- Сучка бяхвостая, чула, што плявузгае па ўсiм Малым Сяле зяўластая Паляжанка? Бытта пуза ў цябе ўжо на нос палезла? Кажы: праўда цi не, бо як бач абязвечу!

- Не ведаю. Здаецца, праўда.

- З кiм, калi? Прызнавайся, гулёна, дык я таго хахаля твайго секачом засяку, нажом зарэжу.

- Ляксеi Хамутовiч мяне пачапаў. У Гаўрылавым гумне, як навальнiца была.

- О Божачка! Час ад часу не лягчэй, - проста звалiлася, упала на табурэтку Фядора. - Аднак не думай, што я табе шкуру не спушчу. Дзе ж якая вяроўка, дзе ж якi дубец жызiсты?

- Мамачка, не бiся - больш не буду! - загаласiла, заенчыла Ядзюня.

I ўсё ж ёсць на свеце вышэйшая воля, боскае наканаванне. Пашанцавала неразумнаму рыжоццю, яшчэ i як пашанцавала: ацалела далiкатная скура, наўскасяк па спiне не разбеглiся крываваыя пiсагi i ахвярных слёз да таго ж вылiлася менш, чым iх мелася быць пасля матчынага справядлiвага пакарання. У шчаслiвую хвiлiну Фядора Чыркун зiрнула ў акно i з жахам убачыла, што каля збуцвельх шулаў, якiя толькi i засталiся ад былых варот, спынiлася начальнiцкая каламажка. На фоне шулаў i нязваных госцi раптам падалiся нейкiмi драўлянымi - шост i пацурбалак. Шост застаўся ў драпчаку, а пацурбалак выпаў на траву i, прыцiскаючы партфель да боку, пакацiўся ў хату. «Нядоiмкi прыехаў сыскаваць», - падумала Фядора i вопрамеццю, з вохканнем i кленiчамi, кiнулася насустрач - гулка бразнула клямка,

нема піскнулі завесы. Пацурбалак ужо на ганку - ледзь паспеў адхапіць руку, каб не стукнула дзвярыма.

- Дарма ты прыджгаў, сцягач! Няма ў мяне грошай і не скоро будуць.

- Думаеш, я па нядоімкі? Дык зусім і не, - адступіўся ўбок Лакідон. - Бачыш, начальнік палітаддзела ў брычцы? Галава ў яго баліць - на сонцы так напякло.

- От бо хлус! Але добра, ёсць у мяне кропля, - Фядора Чыркун матлянулася ў камору, вынесла і, як у прорву, боўтнула ў бяздонную кішэню дыяганалевага галіфэ паўтарачку, заткнёную кудзеляй. - Пастой трохі. Яшчэ скаромнага адшчыкну і хлеба дам, а корч цыбулі ты ўжо сам вырві.

- Са шкуркай скаромнае?

- Дзівак! Якое ж сала без шкуркі?

- І добранька, такое сала і я люблю.

Нахабнага вымагальніка Фядора Чыркун не праводзіла - стаяла на паламаным драўляным ганку і чакала, калі няпрошаныя госці паедуць. Дзінь-дзінь пад дугой, дзінь-дзінь над дугой. У Фядоры раптам ёкнула сэрца, аддалося болям у грудзях. Яна пазнала гэты рыпучы, бразгатлівы драпчак, бо калісьці ў маладосці не адзін раз тайком сядзела ў ім, тулячыся да магутнага пляча пана Абуховіча. Драпчак, вядома, паднавілі, асвятлылі зялёнай фарбай, але знешні выгляд яго той самы і да здзіўлення такі самы меладычна-журлівы перазвон медзі пад дугой. Яшчэ ж яна згадала шчадралюбнасць рыжаватага абшарніка, яго багатыя дары - квяцістыя сарафаны, кофты, сукні, і з вачэй у змардаванай кабеты выступілі слязінкі, і ёй адразу перахацелася караць сваю свавольніцу Ядзюню. Мабыць, і праўду кажуць: яблык ад яблыні недалёка падае. Хай ужо будзе, як будзе, як набяжыць - неяк жа ўтрасецца, перамелецца, згладзіцца пакрысе і даччына, і матчына ганьба. Думаючы так, Фядора Чыркун чуйна прыслухоўвалася да гукаў і шолахаў, якія даляталі з лесу, і ёй яшчэ доўга здавалася, што каля Імшэчка, куды завярнуў драпчак, ляскочуць на каранях колы і раз-пораз адзываецца галасісты медны званок.

5

За нейкі тыдзень перад яблычным Спасам белыя буслы пачалі збірацца ў чароды, рыхтуючыся да адлёту ў вырай. Ганарлівыя птахі, пакінуўшы свае разгатыя буслянкі на вільчаках сялянскіх хат, ці не з усіх навакольных вёсак сабраліся ў Імшэчку, і адтуль, з бярэзнікавага россыпу і лазняковай кудры, цэлымі днямі чуўся іх журлівы, расстайна-самотны клёкат. Калі буслы, і старыя, і маладыя, гуртуюцца ў глухіх, малалюдных мясцінах, тут ужо і пытаць не трэба: восень блізка. Спас - лета шась! Барвамі змарнелай прыгажосці ахінулася прырода - сыпанулі жаўталістам бярозкі, першая прозалаць выступіла на клёнах, з узлеску на ўзбег поля засмучана выткнуліся статныя рабінкі, абапнутыя, як цыганкі, густымі плахтамі ярка-чырвоных гронак.

Перад самым Спасам па начах вельмі ж часта і гулка шпокалі аб зямлю пераспелыя малінаўкі, і на свята старыя людзі ўпершыню ў гэтым годзе паспыталі водарных, як мёдам налітых, яблык і сакаўных груш-спасавак, папярэдне, яшчэ з раніцы, асвятліўшы садавіну ў Кругавіцкай царкве. Пасля такога боскага пачастунку ці, дакладней, боскага прычашчэння, багата каму з палешукоў, якія непахісна і ахвярна шануюць усе народныя павер'і і прымхі, напэўна, згадалася даўняя, дзедаўская прымаўка: «Стары Іспас - сівенькі дзядок, на восець садзіў, жыта малаціў». Бо і праўда: доўгая, на некалькі пралётаў, калгасная адрына ўкоптур, ледзь не да крокваў, забіта пухнатымі жытнімі снапамі, ачмурэлы пах маладога жыта, намалочанага камбайнам, віецца з Гаўрылавага гумна, вольна і лёгка, збыўшы свой жнівёньскі клопат, дыхае стомленая палеская зямля. О гэты багаты і жаданы яблычны Спас! Ворнай зямлі ў Малым Сяле ўвогуле скупавата, і тая ўроскід: невялікімі акраўкамі, шматкамі, абрэзкамі яна шчэміцца паміж сухадолаў, гразкіх балацявін, пясчаных пагоркаў. Хіба толькі адзін Кругляк, які адціснуў сялянскія хаты на няўдобіцу і пустэчу, можна лічыць прыстойным палявым абшарам, дзе хапае разгарнення і трактару, і камбайну. Аднак

чарназёміцы кот наплакаў, усё супесі, мылец ды падзол, што ні палетак - камяніца, суцэльная крушня, асабліва на шнурах, прылеглых да Горскай. Дзіўна нават: як такая знясіленая, змардаваная зямля яшчэ нешта здатная радзіць? Да яе, сваёй карміцелькі і сваёй жа мучыцелькі, у розныя гады Малое Сяло адносіцца па-рознаму. Калі стараполіца напружыцца з апошніх высілкаў і нечакана ўзбучыцца нябачаным ураджаем, людзі глядзяць на яе з павагай, многа жартуюць і смяюцца, бо з калгасных застаронкаў і ім перападзе нейкае жабрацкае каліва. Калі ж раптам недарод, колас пусты і бульба з арэх, тут ужо не да жартаў. Маласельцы ходзяць прыгнечаныя, без настрою, на зямлю незаслужана касавурацца, хаця, чуючы нейкую сваю віну, тады нават заўзятыя, шчырыя сейбіты лічаць сябе вялікімі гультаямі і абібокамі.

Гэтым жа летам само неба па-добраму спрыяла калгаснікам: спёка, сухавеі не выпетралі нашчэнт пясчаную глебу, дажджы, зліва не згналі рослую збажыну, непагадзь, пляга не дужа заміналі гарачаму жніву. Залацістым вераснем, адразу пасля Багача, калі поле спрэс апусцела, каля арцельнай адрыны, каўтаючы адзін за адным важкія жытнёвыя снапы, на ўсю вёску азвалася энтэзаўская малатарня. Нема выць і трабашчаць усім сваім жалезным нутром цераз шырокі прыводны пас малатарню прымушае старэнькі «універсал». Малацільны агрэгат кожную раніцу ажыўляюць славуць маласельскія трактарысткі Яня і Ніна. У прамасленых камбінезонах, з чырвонымі касынками, завязанымі на патыліцы, стаханаўкі нешта шпрыцуюць, штосьці падкручваюць, адначасова пільна і насцярожана сочаць, каб які няўдаліца не зваліўся з малатарні і не зламаў сабе шыю. Збоку паглядзець, дык не Бог, не Сталін, не дурнаватае калгаснае начальства, а яны, і толькі яны - Яня і Ніна так рупна клапацяцца пра дабрабыт аднавяскоўцаў, пра іх не дужа галодны зімовы стол.

Малому Сялу, магчыма, пашанцавала яшчэ і таму, што Бальшавік, якога ў ліку амаль шасціста партработнікаў прыслалі ў Заходнюю Беларусь, як пісалі, для арганізацыі і ўмацавання калгаснага ладу, у справы хлебаробаў асабліва не ўмешваўся - ён не ўмеў нічога талковага ім параіць, у яго балела галава хіба што за палітаддзелаўскую газету ды за чырвоныя сцяжкі на радыятарах трактароў. Рэй на полі і на ферме вялі старыя, прабеглыя людзі, тыя ж брыгадзіры і звеннявыя, тыя ж улікоўцы і пісцы, а іх на той час у вёсцы развялася ўжо цэлая пloidма. Сам жа Бальшавік не мог дачакацца, калі зноў пачне кіраваць гаспадаркай законны маласельскі старшыня Аляксей Хамутовіч. Перад вераснем таго і праўда выпісалі з бальніцы, але цесны, як сутачкі, старшынёўскі кабінет больш так і не ўбачыў свайго былога гаспадара. Колькі дзён Аляксей Хамутовіч быў дома, зрэдку, моцна накульгваючы, тупаў па матчыным панадворку і неўзабаве з'ехаў на вучобу ў партыйна-савецкую школу не то ў Віцебск, не то ў Магілёў, куды яго паслала раённае начальства, маючы, відаць, на ўвазе, што, падвучыўшыся, малады ветрагон не будзе так балюча падаць з каня.

Замена Бальшавіку знайшлася там жа, у Ганцавічах. Старшынёй калгаса ў Малое Сяло прыджгаў інструктар райкома партыі Глеб, фігура каларытная і адметная ўжо толькі сваім сталінскім адзеннем. Чалавек сярэдняга веку, ён хадзіў у моцных ялавых ботах, дыяганалевых брыджах і злёным фрэнчы з накладнымі кішэнямі, напнуўшы на лысую галаву белы палатняны картуз. З усёй небагатай спадчыны, што засталася ад ранейшых кіроўцаў, Глеб найбольш упадабаў рысорны драпчак, але, паездзіўшы на ім дзень ці два, распарадзіўся Ёсцю зняць з дугі медны званок, бо, на здзіўленне, і сам валодаў зычным і басавітым, быццам у дварняка, голасам.

- Чуеш, Луцэя, як лысы Глеб забрахаў? Яха на ўсю вёску разлягаецца.

- І чаго ты, Тадорка, хвалюешся? Хай сабе брэша, абы не кусаўся.

Ужо даўно Малое Сяло абыякава, без імпэту і без лішніх абгавораў успрымае ўсе, нават самыя прыемныя і ўсцешныя, перамены ў сваім невясёлым жыцці. Перастаў мазоліць вочы даўжэзны Бальшавік, дык і добра. Паехаў з вёскі Аляксей Хамутовіч - туды яму і дарога. Прыслаў Бог гэтую лысую і крыклівую назолу - неяк жа перажывецца. Але часам і тут, у палескай глыбінцы, здараюцца падзеі, якія засцяць і засланяюць сабой іншыя падзеі, таксама не менш важныя і надзённыя, ды ўсё ж без яркіх адзнак і прыкмет міжнароднага характару.

За тыдзень перад Пакровамі нечакана-негадана да Сцяпана Аліфера прыехала з Польшчы дачка Стэфа, праўда, адна - без свайго Язэпа і без дзяцей. Уга! Малое Сяло колькі дзён толькі і гаманіла аб тым, якія багатыя прэзенты вольная палячка прывезла сваім родным і блізкім.

Трошкі ганарлівая ад жыцця ў замежжы Стэфа падаравала бацьку добрую кроплю польскага спірытуса, і Сцяпан Аліфер падзівіўся не так моцнаму, хоць блох трукі, напою, як самой дужа мудрагелістай пляшцы з гумовым эластычным коркам, прымацаваным да рыльца драцяным спружыністым клямарам. Стары дзівак раз-пораз пстрыкаў коркам, паказваў дзівосную рэч суседзям, а пасля зусім па-гаспадарску спатрэбіў нябачаную пасудзіну пад звычайную самагонку. Стэфчына маці ў той жа вечар, як частавала жаданую і далёкую госцю, ускінула на плечы новую сукню, абапнулася квяцістай кашміроўкай, на ногі ўздзела нейкія замежныя фасоністыя шкрэбалы, і ўсё, і не пазнаць ужо лядачую Марку - нявеста, дый годзе! Толькі адна Папіха, кажуць, не задаволілася сестрынымі дарункамі: па-першае, мала іх, па-другое, саржавая кофта, як высветлілася раніцай, паношаная, мытая-перамытая. Разумная Альжбета, аднак, губы не надзьмула, бо, далібог жа, дараванаму каню ў зубы не глядзяць, тым болей і аддзячыць Стэфе няма чым - у хаце пуста і гола, як летам у новым калгасным свірне.

Вочы ў Папіхі, калі сказаць па праўдзе, загарэліся хіба толькі на вялізную загранічную валізку з бліскучым замочкам, якую сястра прадбачліва запхнула пад драўляны ложак. Аказваецца, нават паездку да бацькоў Стэфа павярнула на сваю ж карысць. Хаця і яе, бедачыну, трэба было б пашкадаваць: то ж, пэўна, рукі паўрывала, ад самай Зялёнай Гуры, дзе жыве, цягнучы на сабе столькі нялёгкага грузу. Але ўжо назаўтра, калі замежная госця выспалася і добра адпачыла, у хаце Сцяпана Аліфера пачаўся бойкі гандаль. Першымі, зразумела, прыбеглі блізкія суседкі, з не абы-якім гонарам Стэфа шморгнула перад імі бліскучым замочкам-маланкай, і суседкі ажно ахнулі ад здзіўлення. Ах, Божа ты мой! Якой адно квяцістай матэрыі няма ў гэтай пакоўнай валізцы: паркаль, сацін, штапель, шоўк, саржа, крэпдэшы! Усё не наша, адразу ж бачна: тэкстыль у пальцах нібы льецца, а фарбы, а калёры, а ўзоры! Тыя ж ружы, тыя ж валошкі, ну, проста жывыя - быццам толькі што з поля, з сонца, з расы. Тут ужо, кабетка, не стой крукам, вымай свае кроўныя рублі, а ты, Стэфка, калі ласка, рэж тры метры саржы, ды не спяшайся - роўненька, роўненька рэж!

Хто першы, той і лепшы: ім і ружы, і валошкі, і іншыя прыгожыя пустацветы. Але і познім пташачкам - з Горскай, з хутароў - таксама сёе-тое перапала: каму штапелью, каму паркалю. Толькі глыбокім надвяхоркам пацішэла ў Аліферавай хаце, перасталі ляпаць дзверы. Стэфа, расчырванелая пасля ўдалага торгу, наліла ў цэбар цёплай вады, зрабіла лугу, каб узяцца за мыццё, сама ж прысела каля акна, на віднае, і пачала адпорваць гузікі з брудных кофтаў і сукенак. Сцяпан Аліфер глядзеў, глядзеў на дачку, чмыхаў у ноздры, раз'юшана пахкаў люлькай, і, кажуць, у той вечар паміж імі, як паміж чужаземнымі, адбылася амаль што дыпламатычная размова.

Бацька дачцэ. Стэфка, а на халеру ты гузікі зразаеш? Нітак кожны раз не набярэшся, каб зноў ушыць.

Дачка бацьку. Ойцец, то ж гузікі з паперу, размокнуць у вадзе. Яны адно зверху хварбай памуляваны. А ніткі і голку я ўзяла з сабою.

Бацька дачцэ. О Езус Марыя! Бачыш, гузікі з паперу! У нас яны і то касцяныя. Але ж, дачушка, мабыць, і ў вашай Польскай не вельмі соладка жывецца?

Дачка бацьку. Ойцец, пшыедзь - сам зобачыш. Мы з Язэпам актар сваёй зямлі маем. Е ў нас і шынка, і менца валовэ, і кэлбаса суха. Ядзім ад пуза з муштардай. Тут я, калі помніш, батрачкай была, а там я - пані. Я пані, а Язэп мой - пан.

Бацька сам сабе. Хай Бог панам барануе. - І яшчэ цішэй: - Хоць бы на поспыт прывезла тае муштарды.

Лёгка ўявіць, як весела і святочна будзе выглядаць Малое Сяло, калі на другое лета кабеты альбо іх дочкі-нявесты прыбярэцца ў яркія строі з выдатных польскіх тканін. Добрай крамы сабе на абноўкі паспелі ўхапіць і Тадорка Дрозд, і Луцэя Падгайскай, адна толькі Фядора Чыркун не асмелілася ісці ў хату да Сцяпана Аліфера, хоць і мела ў вузельчыку на ладны кус

штапелю ці крэпдэшыну. Стрымала боязь: яшчэ падумаюць зводніцы, што прыбегла распытваць пра пана Абуховіча. Але калі падумаць талкова, дык навошта ён, рыжавалосы, старой, нямоглай, спрацаванай кабеціне, а што было - тое з вадою сплыло, быллём парасло, у яры закацілася.

І ўсё ж яны спаткаліся, Фядора і Стэфа, спаткаліся твар у твар каля самай царкоўнай брамы. Былі Пакровы, людзі ў царкву прыйшлі з усіх навакольных вёсак, і, калі скончылася богаслужэнне, Фядора Чыркун ледзь выпхнулася з густога натоўпу. Тут, каля брамы, і адчула на сабе чыйсьці праніклівы, цікаўны позірк. Падняла вочы: Папіха! Пухнатая, чырвоная ад стылага ветру. Але ж не, Папіха высокая, мажняя, а гэтая, што з праніклівым позіркам, меншая ростам і апранута зусім не па-нашаму: футравае паўпаліто, вязаная ваўняная кашміроўка, скураныя жоўтыя боцікі. Ну, канечне, Стэфа Невяроўская - сталінская вывязёнка, польская грамадзянка, удачлівая гандлярка. Кінуліся насустрач, абняліся, пацалаваліся. Не гара з гарою - чалавек з чалавекам.

- Гэта ты, Стэфка?

- Так, то я.

- Як пані здрова?

- Дзянькуе, добжа.

- У пані велька радзінэ?

- Я, монж, два сыны і една цурка, - ажывілася, выпіраючы слёзы, Стэфа Невяроўская.

- То ж і ў мяне една цурка, - уздыхнула, усё яшчэ ўсхліпваючы, Фядора Чыркун.

Пасля такой доўгай і страшнай разлукі дзве былыя сяброўкі сустрэліся і, здаецца, не ведаюць, пра што гаварыць. Напэўна, яны і не разумеюць адна адну - усё-такі дзве розныя дзяржавы, два розныя ўклады жыцця. Стэфа, мусіць, начыста забыла родную, матчыну мову, а Фядора змагла ўспомніць не больш трох дзесяткаў польскіх слоў, з якімі ў прыстойную размову, вядома, не палезеш. Далей ад царквы кабеты шлёпаліся па гразкім завулку моўчкі, кожная ўнураная ў свае невясёлыя думы. Справа плот і злева плот, справа, за плотам, вішнёвы сад, спартыўны пляц, будынкі сярэдняй школы, злева - шэры спаховы поплаў з гнілым ручаём, які дзесьці там, за лесам, упадае ў Кудыху. Перад поплавам вытыркнуўся на прастрань цёмны грывасты алешнік, а ў прагалах паміж дрэвамі раптам выбліснула матавая, як алавая, роўнядзь Абуховічавай сажалкі.

Цяпер зразумела, чаму маўчаць Стэфа і Фядора. Вунь жа за сажалкай панскі маёнтак, у якім прайшло іхняе дзявоцтва, дзе праяцелі лепшыя маладыя гады, і сёння, напэўна ж, кожнай ёсць што згадаць - хай сабе хорошае, хай сабе сумнае. Жылы дом абшарніка ў атачэнні каржакаватых бяроз і дулаватых берастаў, густых параснікаў бэзу і акацыі носіць на сабе прыкметы запусцення, адзнакі старасці - як бы паніжэў, улез у зямлю, пачаў загінаць, сцены з круглага бяравення зацягнуліся сухім зеленцаватым лішайнікам. На здзіўленне, ацалелі, стаяць там, дзе і стаялі, панскі флігель, малітоўня, абозня, жывёльныя збудовы, хоць адтуль, рэжучы слых, далятае несупынны грукат жалеза, гул дызеля, лопат трактарных рухавікоў.

- Стэфа, вунь твая хатачка была, - паказала на флігель Фядора Чыркун. - Цяперачы там дзірэктар эмтаесу Хвядотаў са сваёй хеўрай атабарыўся. Але я ўсё помню: і цябе, галубка, і Язэпа твайго. Помню, як вас і сям'ю Абуховіча салдаты забіралі. Зіма, кудаса, маразіна. Не помню адно, каму я сваю цёплую світку на сані кінула - ці табе, ці пані Тэрэзе?

- Балі мне глова. Дзісь ест зімна, - як прастагнала Стэфа Невяроўская.

- Канечне, баліць. І не ад холаду. Успомніла, галубка, той ліхотны дзень, вось галава і пайшла кругам, - паспачувала Фядора і раптам спахапілася: - Што ж гэта я плявузгаю? Давай лепш у эмтаесаўскую краму заглянем. Мо купім якую трасцу.

- Гдзе ту крама?

- Ды вунь жа яна. У прыбудоўцы, дзе колісь панская чэлядзь жыла.

За апошні час у эмтэсаўскай краме, па сутнасці, мала што перайначылася: той жа драўляны, у хлебных крошках, прылавак, тыя ж аблупленыя лічыльнікі, тая ж па-птушынаму дзюбятая вага з цэлым вывадкам большых, меншых і самых маленькіх гір. Тавараў таксама не пабольшала. На паліцах ляжаць запыленыя скруткі корту, гадамі ржавеюць нікому не

патрэбныя скабяныя вырабы - вілы, матычкі, замкі, нажы, пячное прычындалле, адна на адной грувасцяцца скрынкі з макаронамі, пернікамі, цукеркамі, халвой. Асобна, бліжэй да прылаўка, стаіць сітро; лаўровым лістам, перцам і морам востра патыхае традыцыйная для вясковых крам таго часу пукатая бочка-селядзёўка. Не змянілася сама крамшчыца - такая ж нахабная, такая ж сытая і ўетая, з хітрушчымі вачыма і з абвіслым, як торба, кіндзюхом. У краме пуста, ні душы, мабыць, таму, што дзень сёння не хлебны, і, чакаючы хоць якога залядашчага пакупніка, Лізавета Каятанаўна, здаецца, нават задрамала, прыстроіўшыся на зэдліку пры акне. Яе разбудзіў бразгат клямкі, рып дзвярэй, і яна ўмомант апынулася каля прылаўка, спрасонку не разумеючы, чаго патрабуюць ад эмтэасаўскай крамы гэтыя дзве балотныя цытры з чырвонымі ад холаду насамі і з такімі ж, трэба думаць, не дужа пашаноўнымі кашалькамі. Але вялікім было здзіўленне і абурэнне крамшчыцы, калі на свае вушы пачула запыт, які даўно ўжо не чула ад сваіх, нават самых настырных і нахабных, пакупнікоў.

- Прощэ чтэры бохэнкі цемнэго хлеба, - не ведаючы мясцовых парадкаў, папрасіла Стэфа Невяроўская.

- Які хлеб? Няма хлеба. Ні цямнэго, ні бялэго, - узвілася ледзь не да столі Лізавета Каятанаўна.

- Прощэ шэсьць булэчэк.

- Няма булчак. Сваім гады ў рады прывожу, - налілася чырванню Лізавета Каятанаўна.

- Прощэ пеньць штук вэндzonych сыледзі.

- Сыледзі ёсца, але не вэнджаныя. У бочцы - з расолам, з лёкам, - уздыхнула весялей Лізавета Каятанаўна.

- Пеньць штук.

На твары Лізаветы Каятанаўны пагарда, нянавісьць, гнеў: гэта ж трэба - хлеба папрасіла! Каб табе, цытра балотная, вочы павылазілі, калі засляпіла, калі не бачыш, што хлеба ніц няма, каб табе, авечка прыблудная, язык апух, як ты пасмела пра булчкі спытаць. Няма булчак, а прывязу, то ўсё адно не дам. Селядцы - вось гэтых бяры хоць цэлую бочку. Насупіўшы цёмныя бровы, крамшчыца папоркалася ў пукатой селядзёўцы, узважыла ржавых «пеньць штук», загарнула ў тоўстую паперу, назвала цану. З патайных нетраў футравага паўпаліто Стэфа Невяроўская выцягнула кашалёк, і ад здзіву вочы ў Лізаветы Каятанаўны палезлі на лоб, пагарда, нянавісьць, гнеў адразу прапалі з твару. Такіх вялікіх, разбухлых кашалькоў яна даўным-даўно не бачыла ў мясцовай галечы. І ўсё ж, захоўваючы свой уласны гонар, крамшчыца без аніводнага слова пералічыла грошы, рэшту далікатна паклала на прылавак.

- Чы палічыла пані пенёндзэ добжа? - спытала Стэфа Невяроўская.

- Добра, добра я палічыла!

- Прощэ палічыць ешчо рас.

- Ды не памылілася я! Пяць рублёў сорок капеек.

- Згадза се.

- Дайце рады! Што ж вы за людзі? - зноў налілася гневам Лізавета Каятанаўна, і дзве маланкі з яе вачэй, здаецца, навывёт пранізалі надакучлівых пакупніц. - Адна сучка абзывалася «бляднай», а гэная навогул нейкай «гадзінай» дражніцца.

- Не думай, Лізка, благога, - умяшалася ў сварку Фядора Чыркун, якая да гэтага часу стаяла моўчкі. - Проста Стэфа сказала: правільна. Правільна ты, Лізка, палічыла.

- Іш ты, чужаземка мне знайшлася! А ці ж то не дачка Сцяпана Аліфера, які цэлымі днямі па эмтэасаўскім пляцы крулюе? Чула, бытта з Польшчы заявілася.

- Але, яна - Сцяпанав дачка.

- Бачыш ты, пані такая! Не паспела пшыкнуць у той Польшчы, а ўжо родную мову забыла. Прощэ хлеба цямнэго, прощэ сыледзі вэндzonych! - пайшла ў наступ раззлаваная крамшчыца.

- Ану ж, полька, успомні хоць адно наша слоўца. Ну, пахвалі мяне, ну, пагань мяне!

- За што ж цябе хваліць, ступа? - нечакана нават для Фядоры Чыркун сказала чыста па-беларуску Стэфа Невяроўская і, ужо адыходзячыся да дзвярэй, секанула, як гарохам: - Хай

табе на тоўсты зад сорака скул уваб'ецца! Хай табе бэбах лопне! Хай у тваю краму пярун лясне!

Ушчэнт зняважаная і зганьбаваная, з разяўленым ад здзіўлення ротам Лізавета Каятанаўна чэравам абвісла на прылавак, а Фядора і Стэфа наўзахапкі кінуліся да выхаду, бо абедзве адначасова і правільна падумалі, што скамянелая крамшчыца вось-вось ажыве, хопіць з прылаўка кілаграмовую гіру і папусціць наўздагон. Але менавіта яна, растлусцелая кругавіцкая Юнона, сама пра тое не здагадваючыся, вярнула напышлівую чужаземку з аднаго гаспадарства ў другое, апусціла з неба на зямлю, прычым на зямлю родную, бацькоўскую, дзе адразу павінны ўспомніцца і чароўная паляшукская песня, і лагодная матчына калыханка.

Напэўна, гэта быў нервовы стрэс, незвычайнае душэўнае ўзрушэнне, бо як толькі Стэфа Невяроўская па-сапраўднаму шчыра вымавіла першыя беларускія словы, у яе тут жа прапала крыўда на свой пакалечаны лёс, на сталінскія парадкі, хоць на нейкі час забылася лютая зіма саракавога года і жабрацкае, галоднае жыццё ў казахстанскай ссылцы. Яна таму і размаўляла па-польску, бо падсвядома ненавідзела бальшавіцкае Палессе, якое так несправядліва абышлося з яе сям'ёю. Цяпер да Стэфы паступова, незаўважна вярталася замілаванне гэтым краем, памятным з дзяцінства, вярталася любоў да землякоў, і Фядора Чыркун, сапучы побач, толькі радавалася такому неспадзяванаму боскаму цуду. Пакуль яны міналі эміграцыйную сядзібу, змушаная вандроўніца і вялікая пакутніца яшчэ блытала польскія і беларускія словы, а калі ўбеглі ў Пчольнік, пад голыя кроны векавых дубоў, усё чужаземнае начыста выветрылася з яе памяці - засталася сваё, роднае, кроўнае.

- Але ж і добра я ёй сказала, - засмяялася ўголос Стэфа Невяроўская.

- Ага, добра ты ёй сказала, - азвалася ў тон сяброўцы Фядора Чыркун.

- Ажно сківіца ў паскудніцы абвісла.

- Ага, абвісла.

- У нас, у Зялёнай Гуры, і то такой важнай барыні не ўбачыш.

- Ага, не ўбачыш, - ахвотна пацвердзіла Фядора Чыркун, хоць сама за сваё жыццё нідзе далей за Ганцавічы не была. - Аднак скажы, галубка, як ты ў Зялёнай Гуры апынулася?

- Мой жа Язэп чыстакроўны паляк, - уздыхнула Стэфа Невяроўская. - Дужа пакрыўдзіўся ён на Саветаў, што раскулачылі бязвінна, у палаплёных портках. Ну, быў панскім аб'ездчыкам. Быў, але шкоды нікому не чыніў. Хлеба хапала як сабе. Там, у тых раскосых людзей, скарынкі жабравалі, конскія маслакі варылі. Пасля вайны, як стала льга, мы і выехалі ў Польшку.

- І пан Абуховіч?

- І пан Абуховіч. З дачкой Малгоўскай. Пані Тэрэза яшчэ ў Казахстане ад голаду сканала.

- Як жа ён там жыве?

- Адзін жыве. Малгоўска яго ўжо дзесьці ў Варшаве вучыцца. Абуховіч да нас у госці часта заходзіць.

На стылым парывістым ветры размаўляць было цяжка - перасыхалі, смяглі губы, і далей кабеты тэпалі моўчкі. Стылы пакроўскі вецер дзьме, здаецца, з поўначы, і гэта значыць: зіма грывне суровая, снежная і марозная. За дубовай градой, як толькі пачаўся густы мяшаны лес, усталяваўся адносны зацішак, але ўжо не было ахвоты што-небудзь успамінаць - хацелася цішыні, цяпла. Мяшаны лес: хвойнік, ельнік, бярэзнік, ядловец - цягнецца ўвогуле нядоўга, колькі хвілін шпаркай хады, і лясная дарога выбягае на селавы прастор, раздвойваецца павароткай на Горскую. Тут трэба развітвацца - Фядорына хата, пэўна, суме без сваёй гаспадыні, а хата Сцяпана Аліфера, вядома ж, маркоціцца па доўгачаканай замежнай госці. Сяброўкі спыніліся, каб сказаць адна адной дужа патрэбныя, самыя шчырыя і ветлівыя словы. Але што ім было казаць? Ні Фядора Чыркун, ні Стэфа Невяроўская пра гэта нават і не думалі: прыязныя, сардэчныя словы выпелі даўно, яны ёсць, яны самі просяцца з языка. Хай ужо да позняга вечара памаркоціцца хата Сцяпана Аліфера, затое Фядорынай хаце да вечара ўдвая будзе весялей.

- Стэфка, пайшлі да мяне ў госці. Хоць паляшудцкіх смакоў паспытаеш. У нас жа заведзена так: на Пакровы сваякоў і блізкіх забіраюць з царквы да сябе ў хату. Помніш?
- Помню, чаму ж не помніць.
- Я пеўня вялікага засмажыла. Не думай, што лядайка певень быў. Добра курак таптаў, не каплун які-небудзь.
- Я і не думаю. Пайшлі, Фядора, да цябе ў госці. Якраз пры мне і прэзент пана Абуховіча тваёй дачушцы.
- Які прэзент?
- Вясельны залаты пярсцёнак.
- О Божачка!
- Я хітрая! Схавала пярсцёнак у такое мейсца, што і на мытні не здагадаліся.
- Ага, ты хітрая, - уздыхнула Фядора Чыркун, - але навошта вясельны залаты пярсцёнак маёй Ядзюні.
- Чаму ж навошта? - здзівілася Стэфа Невяроўская. - Будзе выходзіць замуж, то як знойдзеш.
- Ужо выйшла. У палажэнні яна, дзіця чакае.
- Спакусіў нейкі гіцаль?
- Алену Хамутовіч ведаеш? Дык то яе сыноч, Ляксеі. За калгаснага старшыню быў у Малым Сяле. Сапсаваў дзеўку, а сам кудысьці на вучобу ўцёк.
- Пярсцёнак, Фядора, аднак, вазьмі. Ану ж спатрэбіцца.
- Так і быць - вазьму. Ад дарунка грэх адмаўляцца.

Госці ўдаліся на рэдкасць: пад чарачку добра пайшоў і смажаны певень, і кіслы агурочак з сопкай бульбай, і тлусты асяледзец, нешкадобліва ахвяраваны Стэфай Невяроўскай дзеля святочнай пакроўскай вячэры. Адно што сумнавата было ў Фядорынай хаце. Растаўсцелая, з перадродавымі плямамі на твары, Ядзюня толькі паказалася ў дзвярах, павіталася і зноў надоўга схавалася ў святліцы. Пра залаты пярсцёнак яна нічога не ведала, бо Фядора Чыркун загарнула Абуховічаў падарунак у паперу і схавала пад бэлькай - няхай паляжыць у зацішку да лепшых часоў. Прыйшлі Пакровы, ды дзеўцы галаву чапцом не пакрылі. Плача цішжом Ядзюня, ходзіць з чырвонымі вачыма, і не трэба ёй ведаць пра вясельны пярсцёнак: яшчэ больш разжаліцца бедачына, яшчэ больш развярэдзіць душу і сэрца.

Позна вечарам, калі зямлю агарнуў густы асенні змрок, гаспадыня правяла госцю ледзь не да самай хаты Сцяпана Аліфера, на развітанне пажадаўшы даўняй сяброўцы моцнага здароўя і шчаслівай дарогі. Стэфа Невяроўская паехала за Буг, у Зялёную Гуру, а Фядора Чыркун колькі дзён усё яшчэ праводзіла яе: выходзіла ў Капцы, доўга стаяла сярод ляшчынніку і старасвецкіх курганоў, сумнымі, пустымі вачыма ўглядалася ўдалячынь. Пасля Пакроваў амаль увесь час дзьмулі халодныя, сіберныя вятры, і блізкая зіма палохала кабету не толькі завеямі і маразамі, але і сваёй невядомасцю.

РАЗДЗЕЛ ЧАЦВЕРТЫ

1

Снегу за ноч выпала як не па самыя забарсні. Пачаліся піліпаўскія заговіны, калядныя запусы, дык і не дзіўна, што Бог прывёў зіму на зямлю. Яшчэ ранішнім прыцемкам, збіраючыся ў Кругавічы, каб адтуль энтэсаўскай машынай ці з якой іншай аказіяй патрапіць у Ганцавічы, Сцяпан Аліфер абуў новыя скрыпучыя лапці з вязавага лыка - нагам цэлы дзень будзе і лёгка, і цёпла. Кірзавыя боты, ашчаджаючы іх на веснавое разводдзе, на гразь і плюхоту, гаспадар паставіў сушыцца за печку, і цяпер па хаце шыбае застарэлы кіславаты пах дзёгцю. Рып-рып за акном, рып-рып. Услед за Сцяпанам Марка выйшла на панадворак, зажмурылася ад нязвыклай белізны, усміхнулася зіме, золкаму снегападу. Пушысты і мяккі, як вата, першы снег смачна храбусціць пад нагамі, быццам праз сіта, паціху сеецца скрозь голыя кроны прысядзібных дрэў.

Гаспадыня прайшлася ў хлеў, паглядзела, як там жыўнасць: карова, дзве мерыносавыя авечкі, падсвінак, куры, затым начэрапала ў калодзежы вады і, спакойная, вярнулася ў хату. Пасля таго як у Польшчы знайшлася Стэфа з сям'ёй, ды асабліва пасля таго як дачка тыдні два пагасціла ў бацькоў, сівенькая Марка акрыяла душой і цела, перастала кволіцца здароўем, нават паружавела з твару. Далёкая Зялёная Гура не забывае пра Малое Сяло, шле і шле яму па пошце нізкія, зямныя паклоны - паклоны сваякам і блізкім, паклоны Фядоры Чыркун і яе бядовай, неразважлівай Ядзюні.

«Трэба будзе неяк пайсці на Горскую ды і перадаць людзям тыя Стэфчыны літанні, - падумала Марка, чапляючы вядро з вадою на драцяны кручок каля печы. - Нешта ж Фядоры нідзе і не відаць».

Снег не пераставаў цэлы дзень - то сыпаўся сухі, дробны, то падаў густы, лапцяваты, злеплены ў ажурныя, узорныя выцінанкі. Здавалася, марозны ветрык бясконца камечыць і камечыць вялізныя белыя прасцірадлы, развешаныя на суках маркотных вязаў, на гнуткіх галінах старой вярбы, на абвіслым веці Тафілінай бярозы. Увачавідкі пачало змяркацца, і калі б не гэты маўклівы і вясёлы снегапад, на дварэ ўжо было б па-асенняму цёмна і змрочна. За дзень хата выстыла, шыбы запацелі - нанач, мабыць, возьмецца добры марозік. Марка знайшла на прыпечку запалкі, прысела на яловы цурбак, каб запаліць у грубцы, але бярэзнік у стаяку распарыўся, увапрэў і зараз толькі шыпіць, хутаецца шызым дымком, з тоўстых плашак сочыцца вільгаць, капае на вугалі. Сырыя, нядаўна з лесу, дровы гарэць не хочуць: кволы агеньчык ледзьве цепліцца на самым сподзе - вось-вось патухне. Нервовая Марка злуецца, прыгаворваючы, што так адно мужык па жонцы плача, і пахвілінна соўгае ў жар гарэнкія, як тарпатына, смалякі, падкладвае шматкі бяросты, якая курчыцца ад зыру, скручваецца ў колцы, імгненна хапаецца агнём і, не прынёсшы ніякай карысці, згарае ў адзін момант.

«Нікчэмны ў мяне гаспадар. На зіму сухіх дроў не назапасіў, - падумала Марка, абдзіраючы бяросту з сырога кругляка. - І навогул дзяцінец пачаў стары псюк».

Смешна сказаць, але Сцяпан Аліфер падыбаў у Ганцавічы судзіцца. Перад высокім зямным судом ён павінен апраўдацца сам і апраўдаць свайго мала як не суседа кульгавага Якава Пеўніка. Не падабаюцца Марцы дзівацтвы старога, ой, як не падабаюцца! Хай бы лепш украў у калгасе авечку ці парася, хай бы залез у калгасны свіран - тады хоць не так сорамна было б. Судзяцца Аліфер і Якаў Пеўнік за хуліганства і дэбош. Падумаць толькі: адзін, лічы, век пражыў і другі не маладзён, а што адчыбучылі - пабіліся, як неразумныя дзеці. Сорамна ўсё ж - судзяцца кавенька і кульбака. На свой разважлівы і сталы розум Марка правільна мяркуе, што вінаваты тут абодва, як той казаў - абое рабое. Адзін гарачы, быццам кіпецень, і да другога блізка не падыходзь - апячэшы. Пасля бойкі Сцяпан Аліфер колькі часу спаважна хадзіў па вёсцы, высока задзіраў галаву, а як толькі атрымаў позову, адразу замаркоціўся, зніякавеў, бо невядома яшчэ, чый бок прыме народны суд. Стары хуліган і дэбашыр з такім паганым настроем і падаўся ў Ганцавічы - трэба ж будзе апраўдвацца і за сябе, і за гэтага кульгавага недалэнгу.

«Хоць бы не заслалі дурня ў астрог, - падумала Марка, усё яшчэ седзячы на яловым цурбаку. - Адных мясных пасылак рыштантаў не набярэшы».

А ўсё пачалося з таго, што пасля Пакроваў, адразу як паехала Стэфа, Сцяпан Аліфер, не папярэдзіўшы нават Марку, пакінуў вартаўнічую службу ў эмітэсе і перайшоў у калгас. Лысы Глеб, калі звабліваў легкавера на арцельны хлеб, абяцаў залатыя горы, а паставіў усяго толькі калгасным паплаўнічым - на летні сезон, хаця і на зіму даў сякі-такі кормны занятак: узяў да сябе фурманам, бо валавокага Ёсяля новы старшыня чамусьці неўзлюбіў. Шуцянка і Сяргеева на гэты час памірыліся, і ўсе трое ўжо не адзін раз употай прычашчаліся казённым дэнатуратам. Неразлучныя прыяцелькі на развітанне шчодро пачаставалі былога эмітэсаўскага вартаўніка, а Сяргеева, расчуліўшыся, добрую кроплю падсіненай атруты дала і з сабою. Дахаты, беражна падтрымліваючы ў кішэні світкі польскую пляшачку з мудрагелістым коркам, Сцяпан Аліфер ішоў цераз лес не тое каб хістаючыся, але чэпка і не трымаўся на нагах. Ішоў, пахаў люлькай, далёка ўперад закідваў кавеньку, і кожны

сустрэчны лёгка мог бы падумаць, што не стары нясе арэхавую дзеравячыну, а дзеравячына сама вядзе старога дадому.

На чарговым заломе дарогі, ужо на выхадзе з лесу, ён успомніў, як аднойчы зімою тут яго збіў старшынёўскі Вараны, і ён, нямоглы чалавек, скапыліўся ў снег, зарыўся вусамі ў глыбокі сумёт. Узнікла даўняя крыўда, аднекуль з'явілася злосць, Сцяпан Аліфер ажно ашалеў ад гневу, ён, далібог, каб сустрэўся, цяпер абязвечыў бы Аляксея Хамутовіча, аддубасіў бы яго да крыві вось гэтай замашной арэхавай кавенькай. Ветрагона, аднак, побач не было і быць не магло, затое на заломе дарогі паказаўся колішні маласельскі солтыс Ясь Мальчэўскі, на якога Сцяпан Аліфер таксама меў незабытую асабістую крыўду.

- Помніш, сукін сын, як ты прадаў мяне палякам за каліўца мультану, што самасейкаю вырасла на прызбе? - як толькі Ясь Мальчэўскі павітаўся, накінуўся на яго ўз'юраны, падвыпіты дэбашыр. - Тады мне давялося патраціць тры дні, каб заплаціць у Баранавічах штраф.

- Помню, Сцяпан. Але ж прабач - улада была такая.

- Ведаю, таму і прабачаю. Аднак, сукін сын, давай бароцца - хто каго лясне ў гэную гразь.

- З табою бароцца? Мне, худому і лядашчаму? - спалохаўся, збялеў Ясь Мальчэўскі. - Дык ты ж яшчэ і быка паваліш.

- Але, павалю, - зарагатаў задаволена Сцяпан Аліфер. І нечакана прапанаваў: - Не хочаш дужацца, тады паспрабуем інакш. - Грукнуў кулаком сабе ў грудзі: - Звініць! - Грукнуў у грудзі Ясю Мальчэўскаму: - Трупціць! - І зноў стары шэльма гучна зарагатаў, ажно жоўтыя вусы затрэсліся: - Чуеш, Ясь? Трупціць! Го-го-го!

- Што ж ты хочаш, пад восемдзсят бярэцца. Састарэў, аслаб. Хутка, мабыць, і ў хвойнік павалакуць.

- Невядома яшчэ, хто першы памрэ - ці ты, ці я? - спяхмурнеў раптам Сцяпан Аліфер. - А калі на тое пайшло, то чаму, сукін сын, не просішся, каб ляжаць побач са мною?

- Як гэта - побач з табою? - не зразумеў Ясь Мальчэўскі.

- Ну, каб магілкі нашы былі адна ля другой. І мне прыемна, і табе ганарова. Я ж, ведаеш, у Малым Сяле чалавек пашаноўны, бачны кожнаму. Ужо багата хто прасіўся - і Марцін Палазок, і Ёсаль, і нават Костусь Танец. Бачыш, якая паважаная кампанія збіраецца. Усе здарыўцы, не зласліўцы, і гультаёў няма. Праўда, калі Ёсалья не лічыць.

- Дык і мяне, Яся Мальчэўскага, прымай у сваю кампанію.

- Прымаю! Кладзіся побач смела, - высакародна дазволіў Сцяпан Аліфер. - Кладзіся, замінаць дужа не будзеш.

Аднак прыемная гэта справа - рабіць людзям дабро! Сцяпан Аліфер паспагадаў, сучешыў, абнадзеіў былога польскага солтыса і далей пашкандыбаў без аніякай злосці і гневу, забыўшы ўсе свае крыўды і звадкі. Па дарозе, у змрочным алешніку ля гнілой канавы, пстрыкнуў спружыністым коркам, сербануў трошкі з цудадзейнай пляшачкі. І, сапраўды, цуд здарыўся: стары шэльма не запомніў, як ішоў, але нацянькі цераз аселяцу, праз чужыя агароды, узберажкам гразкай вясковай вуліцы яго, мабыць, усё-такі вяла паслухмяная арэхавая кавенька. Каля Тафілінай бярозы кавенька зусім стамілася, знемаглася. Быў ужо вечар, нахапіўся ранні асенні змрок, на небе ярка зазіхацелі зоркі, выплыў з-за хмурыны белы месяц. Па нейкай сваёй патрэбе Тафіля выбегла на двор, у месячным святле ўбачыла каля бярозы знаёмую постаць. Падбегла і жахнулася: п'яны сусед як бэля. Яна схапіла небараку пад пахі, сям-так перацягнула цераз вуліцу і, часта сапучы, увапхнула ў яго ж родную хату.

- Забірай, Марка, свайго валацугу. Ледзь маю бярозу не паваліў, прыпёршыся плячом да камя.

- Ат, нічога з імі не станецца - ні з гэным латругам, ні з тваёй крывой бярозай.

Назаўтра ў Сцяпана Аліфера балела з пахмелля галава, ванітавала, выварочвала ўсе вантробы, але, на шчасце, ён успомніў пра сваю суконную світку і пра патайную кішэню ў ёй. Так вядзецца спакон веку: жонкі лаюцца, вучаць розуму, а няўдзячныя мужы «матаюць» на вус ды цішком пахмяляюцца. Ён таксама ўпотай лыкнуў рэшткі дэнатурату, запіў вадою і,

каб не чуць Марчыных кленічаў і дакораў, выскачыў на вуліцу. Ён нікога не баяўся, нікога не саромеўся, таму што ўжо цалкам быў пад уладай самага вялікага ў сусвеце броваршчыка і віначэрпа - бога Бахуса; стаяў ля калодзежа, глядзеў на вярбу і ажно калаціўся ад раптоўнай, неўтаймоўнай злосці. Паўз вярбу акурат сунуліся Паляжанчын Ванька і яго неразлучны сябар ахламоністы Збышак. На Ваньку ў Сцяпана Аліфера даўно гарэў зуб - то ж, нягоднік, так збэсціў, так абняславіў старога чалавека! Так абняславіў калісьці, што Малое Сяло да сённяшняга дня пацяшаецца з гэтай яго вялікай ганьбы.

Смяшлівая, здатная да жартаў вёска не забыла, што падлеткам, акрамя многіх іншых сваіх заганных звычак, Ванька Заяц меў яшчэ і выдатныя здольнасці курашчупа. Бывала, успорацца з самага ранку і да абеду віжуче каля Тафілінай бярозы, чакаючы, калі ў крапіве за суседчынай хатай закудахча курыца. Нясушка з гнязда - злодзей да гнязда. Схапіў даніну, азірнуўся і адным лётам у краму, да Валодзі Белага, а там, глядзіш, на губу абарвецца ці пачак папярост, ці кулёк падушчак, ды часцей - і тое, і другое.

Аднаго разу Тафіля, як на бяду, была дома і таксама зацікавілася пераможным кудактаннем курыцы за сцяной, але, дзякуй Богу, вушлы курашчуп пачуў, як у хаце бразнулі дзверы, і са сваім яшчэ гарачым набыткам імгненна ўзвіўся на густую, развесістую бярозу. Заклапочаная суседка, можа, з паўгадзіны разгортвала кіем крапіву, бадзяк, чартапалох - курыцына гняздо, мусіць, усё-такі знайшла, бо раптам знерухомела, застыла ў нямым здзіўленні. З тым жа неўразумелым выразам на твары яна закінула кій у пустазелле і павярнулася ісці, але пайшла не на свой знакамiты валун, а спынілася акурат пад бярозай, стомлена прытулілася спінай да камля. Тут з вядром па ваду выперся Сцяпан Аліфер - убачыў суседку пад бярозай, весялей запыхкаў люлькай і борзда папраставаў цераз вуліцу.

- Чаго, Тафілька, зажурылася?

- Ведаеш, Сцяпанка, курыца ў крапіве кудактала, кудактала! Выбегла я хутчэй з хаты, гняздо знайшла, яшчэ цёплае, а яйца няма. Дзіва, ды і годзе.

- Глядзі, аднака ж, каб тхор які не панадзіўся.

- Што ты, сусед! Тхары яец не ядуць. Яны саміх курак спажываюць.

У той ясны, сонечны дзень па незразумелай прычыне, мабыць, таму, што не сядзелі на сваіх славурых камянях цераз вуліцу, Тафіля і Сцяпан Аліфер не сварыліся, размаўлялі ціха, міралюбна і, захапіўшыся ўсяленскімі праблемамі, забылі пра час і пра ўсё існае на свеце. Бяроза кроністая, густалістая, зверху, дзе на самай макаўцы затаіўся курашчуп Ванька, балбатуноў не было відаць, аднак па іх ажыўленых галасах адчувалася, што разыходзіцца яны і не думаюць. Тут жа даўно няўсцерп, у нізе жывата рэзь, колікі, і, не могучы болей трымаць пакуты, верхалаз выхапіў свой пісунок, з аблёгкай ува ўсім цэле пачаў мачыць зялёнае абвіслае вецце. З галінкі на галінку, з лісціка на лісцік кроплі пакаціліся, як па прыступках, пакуль, губляючыся на шляху, рэшткі злівы не скаціліся на ніжні ярус разложыстай кроны.

- Пайшлі хіба, Тафілька, па хатах, - затурбаваўся раптам Сцяпан Аліфер. - Здаецца, дождж пачынаецца.

- Што ты, які дождж! Сонца во як скварыць, і на небе ні хмаркі.

- Дык жа на галаву і на рукі закапала.

- Здурэў, дальбог, здурэў! - зарагатала Тафіля. - Табе, Сцяпанка, хоць цурболь у вочы, а ты скажаш - дождж ідзе.

Гісторыя Малога Сяла не захавала ніякіх звестак аб тым, ці доўга хадзілі ў ворагах Тафіля і Сцяпан Аліфер пасля «дажджу» з яснага неба, але дакладна вядома, што праз гады, калі аднаму з пацярпелых абрыдла ўжо слухаць пастаянныя кепікі і насмешкі, у гісторыю Малога Сяла была ўпісана яшчэ адна не менш яркая і прывабная старонка. За экзекуцыю, учыненую над сабой, вінаваты сам Ванька Заяц - хай бы нікому і не расказваў, што і як адбылося на той бярозе. Зусім ахмялелы і ачмурэлы ад гневу, Сцяпан Аліфер пачакаў, калі наблізіцца два бэйбусы, ні слова не кажучы, хапіў Ваньку за каршэнь, ушчаміў, бы палена, між калень і, як аднойчы ў энтэсаўскай майстэрні, давай вучыць пустадомка дабру і справядлівасці. Кухталь

у бок, грымак паўз плеч, ды болей за ўсё дасталося худому, нібы фічка, азадку: пляскач за плескачом, пляскач за плескачом.

- Гэта за тое, што ў Тафілі яйцы краў! Гэта за тое, што з бярозы мне на голаў мачыўся! Гэта за тое, што Варанога скалечыў! Гэта за тое, што хлеб у самагонку крышыш!

Сцяпан Аліфер дужы, учэпісты, што корч, Ванька Заяц вёрткі, слізкі, як уюн. Круць бокам, верць другім, паднатужыўся, тузануўся і ўсё ж вылузаўся з жалезнай пасткі. Спалоханы, пераляканы нашчэнт, ён вопрамеццю, без аглядкі цурыў па тупкай сцезцы, наўсцяж гразкай вуліцы. Уцякаць ад разлютаванага мучыцеля яму добра-такі падсабляў ахламоністы Збышак: шпарка-шпарка перабіраў нагамі, раз-пораз азіраўся, нешта крычаў - ці то пагражаў захмялеламу экзекутару, ці то дражніўся з ім. Ужо абыякава Сцяпан Аліфер паглядзеў услед уцекачам, шырока пазяхнуў і, вярнуўшыся ў хату, адразу забурыўся ў ложка.

Змардаваны, знябыты, спаў ён моцным сном малойцы, які зрабіў людзям безліч карысных спраў, ён спаў і не чуў, што, схіліўшыся над ім, заклапочаная Марка шаптала чарадзейныя, магічныя словы: «Хмель і віно, адступіся ад Сцяпана, раба божага, у цёмны лес, на гнілое балота, паляці буйным ветрыкам, у яр круты пакаціся. Хмель і віно, прывяжыся да ліхога чалавека, які ліха думае. Хмель і віно, адвяжыся ад Сцяпана, добрага чалавека, які ліха не думае. У імя Ацца і Сына і Святога Духа. Амін». Ці то сапраўды дапамагла Марчына замова ад перапою, ці то, праспаўшыся, Сцяпан Аліфер сам адумаўся, прыйшоў да розуму, але колькі тыдняў на чарку ён нават і не глядзеў. Мацуйся, чалавеча: гэта ж такая добрая, талковая, сардэчная замова! І па-паляшучку дужы, каржакаваты чалавек мацаваўся, трываў, нервовы зрыў у яго прайшоў, і, нягледзячы на познюю восень, дома ён амаль не стыкаўся - з драбавіком на плячы цэлымі днямі валачыўся па калгасных палетках, дзе цяпер, шчыра кажучы, і пільнаваць не было чаго.

Поле даўно апусцела: усё жжата, убрана, звезена на калгасны двор. Эмтэсаўскія «універсалы» і «націкі» паднялі зябліва і марудна, каб не разваліцца па дарозе, пасунуліся ў рамонтную майстэрню, дзе ім за зіму добра падлецаць зношаныя жалезныя вантробы. У ваколіцах Малога Сяла і тут, і там густа зелянелі толькі лапіны азімага жыта. Зарунелыя палеткі Сцяпан Аліфер абыходзіў па некалькі разоў на дзень, даўшыся ў знакі навакольным хутаранцам і асабліва кульгаваму Якаву Пеўніку, свайму не такому ўжо і далёкаму суседу. Першы раз паплаўнічы сурова пакараў ягонага гусака, які з гогатам вадзіў цэлую пloidу белых, нібы снег, гусей у маладое жыта. Да чаго ж прыгажун быў той стары адважны гусак - шыракаккрылы, дзюбаты, з чырвонай кукардай на галаве! Сцяпан Аліфер страляў з драбавіка так блізка, што сярдзітага гусака ўшчэнт разнёс ваўчыны зарад шроту. Дарма Франак Жывуцкі аднойчы дакараў: не пі, стары, казённага дэнатурату, бо станеш сляпы, нібы крот. Аднак папаў, ды яшчэ як папаў! Гусак на мэтлухі, на друзачкі - нават сабраць на патраўку не было чаго.

За гусака Якаў Пеўнік дараваў: нікому не жаліўся, не хадзіў са скаргай да лысага Глеба, а ўвесь сыр-бор разгарэўся з-за звычайнай чалавечай дурноты. Дзесьці ў сярэдзіне лістапада, калі ў агародах высякалі капусту, Сцяпан Аліфер запарваў на зялёнай руні Пеўнікавага бычка-выпустка - ці нейкім чынам той вылузаўся з хлява сам, ці яго знарок у шкоду загналі гаспадары. Смешна было б, каб і тут ляснуў драбавік. Паплаўнічы зрабіў разумней: завёў рыжага шкодніка на свой панадворак і замкнуў у старым свінушніку. Праз акно Якаў бачыў, як Сцяпан Аліфер лавіў бычка, як вёў яго паўз хату, бачыў і, схваўшыся за папяровай фіранкай, калаціўся ад злосці. Ужо які раз паплаўнічы бесцырымонна турбаваў ціхае жыццё хутаранца, і такое нахабства, вядома, нельга было дараваць.

- Гэць! Ты мне бычка, лазаты чорт, у зубах прывядзеш, - захінаючы фіранку, зласліва прашаптаў Якаў Пеўнік.

Ён падпільнаваў, калі Сцяпан Аліфер пойдзе з дому, падкраўся з кустоў да свінушніка, вылузаў прабой з трухлявага шула і забраў рыжага бычка. Залыгаўшы на рожках вяровачку, павёў яго на суседні хутар да сваякоў і толькі паспеў вярнуцца дахаты, як на вуліцы заляскала коламі старшынёўская брычка. З яе злезлі лысы Глеб, ненавісны Сцяпан Аліфер і сельсавецкі ўчастковы Піля Еслікаў. Упраўны паплаўнічы, аказваецца, паспеў ужо

замальдаваць начальству, што неразумная жывёліна ўшчэнт здратавала і сталачыла калгасны засевак.

- А мы да цябе, Якаў, вось чаго, - забег паперад старшыні Сцяпан Аліфер. - Надоечы я твайго бычка ў жыццё застаў. Прычыніў у свінушніку, а цяпер глянуў - няма. Нехта забраў і нават замок вылупіў.

- А пры чым тут я? - здзівіўся Якаў. - Я ж бо і думаю, дзе гэта цяля прапала?

- Якраз і пры чым. Хто, як не ты, мог забраць выпуску?

- Калі падазраеце мяне, то шукайце.

Рыжага бычка, вядома, не знайшлі: аблазілі ўсе закуткі, усе пабудовы і, збянтэжаныя, выйшлі на двор. Пра суседні хутар, як і разлічваў гаспадар, ніхто і не падумаў.

- От бачыце: нічога ў мяне няма, - пасміхаючыся, сказаў Якаў Пеўнік. - Я ў суд буду падаваць. Калі бычок не знойдзецца, то мне заплаціць той, з чыйго хлява ён прапаў.

- А хвігу не хочаш? Гэта ж табе не за Польскай - на два бокі аладкі мазаць ды самалёты з неба спорваць.

Якаў Пеўнік не любіў, калі пры ім пачыналі гаварыць пра самалёты. Яшчэ задоўга да вайны, як толькі над палескімі балотамі ўпершыню паявіліся польскія аэрапланы, ён аднойчы захацеў збіць дзіўную жалезную птушку. Узяў даўжэзную тычку, залез на хлёў і цэлага паўдня хадзіў па вільчыку страхі, чакаючы, калі праляціць аэраплан. Але неба было абманлівае, самалёты ляталі намнога вышэй, чым здавалася з зямлі. Якаў Пеўнік аэраплана не спароў, а людзей насмяшыў: сам упаў з хлява, зламаў нагу і з таго часу пачаў кульгаць.

- Збыткуеш, Сцяпан? Дык я ж цябе - кульбакай, кульбакай!

- А я - кавенькай, кавенькай! Зрэжу на горкі яблык.

Сцяпан Аліфер збалеў ад гневу, і ў яго руцэ нечакана апынуўся заржаўлены замок, які колькі часу назад, вырываючы прабой, Якаў мацаў сваімі рукамі. Два ворагі, пырскаючыся слінай, кінуліся адзін на аднаго. Паплаўнічаму не далі разгарнуцца: хапілі за плечы і, раз'юшанага, ледзь адцягнулі ад Пеўніка, але, перш чым лысы Глеб і Еслікаў гэта зрабілі, замок вострай дужкай паспеў глыбока драпнуць гаспадара хутара па шчацэ.

- Гэць! Цяпер я тым больш буду скардзіцца, - размазваючы кроў, надзіва спакойным голасам сказаў ён. - І за бычка, і за цялесныя пабоі.

Начальства склала акт і паехала, а Якаў Пеўнік цёр падрапаную шчаку, хоць яна балела не вельмі, і пачынаў ужо разумець, што зрабіў вялікае глупства. З яго задумы ўсё адно нічога не выйшла. Нехта, аказваецца, чуў, нехта бачыў, як ён забіраў з чужога свінушніка свайго выпуску, як па дарозе хаваўся ў кустах, і давялося шчыра прызнацца, расказаць следству ўсю праўду. Аднак паплаўнічаму заможнік не дараваў: зняў у фельчара пабоі, сабраў сведак і падаў на дэбашыра ў суд. Калі прыйшла пазва, Марка перажывала больш за свайго бесталковага гаспадара, а потым пакрысе супакоілася і нават сёння, збіраючы Сцяпана ў мястэчка, гаравала не надта: што Бог дасць, тое і будзе. Хаця, зрэшты, гэта трохі і не так. Пашкадавала Марка старэчу: калі ён, прыгнечаны і сутулены, бразгаўся ў сенцах клямкай, яна прашапталася яму ў спіну замову, каб у судзе быў поспех:

- На вужу еду, гадзюкай паганяю, святой Матцы пакланяюся. Мая хата, мая печ замаўляю суддзям рэч. Праўда за табою, а суд за мною.

Павінна дапамагчы, таму што Марка ўмее заговорваць зубны боль, лячыць ад суроку, выліваць воск ад пераляку, шаптаць на вадзі ад жывата і наогул чарадзейнымі словамі можа пазбавіць ад мноства падобных немачаў. Але ўжо вечар, а бесталачы ўсё няма і няма - забавіўся дзесьці ў дарозе. У хаце зусім сцімнела, трэба распальваць на камінку лучыну, бо газы ў лямпе не засталася ні кроплі: гультай Валодзя Белы і не падумае завезці яе ў краму. Сцяпан Аліфер, праўда, запхнуў у торбу пусты медны глян, аднак ці купіць ён газы? Хоць бы сам вярнуўся жывы і здаровы. Беразняк у стаяку тым часам разгарэўся, хапіўся з усіх бакоў чырвонымі полымнымі завіткамі. Вохкаючы, Марка паднялася з яловага цурбака, палезла на печ па смалістыя цёскі. Агонь на камінку ўзяўся дружна, у хаце адразу пасвятлела, на сценах затрымцелі палахлівыя, дрыготкія цені, на покуці высвеціўся абраз Боскай Маці. Марка стала на калені, памалілася, адбіла зямныя і паясныя паклоны. І не паспела яна падняцца на

ногі, як пад вокнамі зарыпеў снег, бразнула клямка, шырока расхлябесціліся дзверы - заявіўся распусны, захмялелы гаспадар.

- Марка, го! Марка, го!

- Не гокай, як на жарабіцу.

- Марка, я табе газы прывёз. І пеўніка прапіў. Назусім прапіў, трасца яго матары!

- А Божачка! За што ты яго, скалечанага, прабіў? - недачула Марка. - І чым жа, рыштанта, ты яго прабіў?

- Цяцера глухая! Не пра таго думаеш, - цваразеючы, тупнуў нагой усердаваны Сцяпан Аліфер. - Я свайго, дамашняга, пеўніка прапіў. А з Якавам мы памірыліся ў судзе.

Збялелая на мел, Марка нарэшце даўмелася, што тут да чаго. Адыходзячы ў Ганцавічы, Сцяпан, аказваецца, употай прыхапіў з седала адзінага пеўня і прадаў за гарэлку. Ушалопала і тут жа пачала чырванець: скажыце на ласку, якая ж яна гаспадыня, калі сярод белага дня, кормячы жыўнасць, не прыкмеціла ў куратніку прапажы? Іншым разам Марка расплакалася б, аблаяла б пустазвона, як бобіка, але сёння толькі радасна ўспляснула рукамі, выцерла ражком хусткі змакрэлыя вочы.

- Бог з ім, з тым пеўнікам. Другога выгадую. Усё адно ён да курэй нягожы быў - стары. Абы з Якавам добра абышлося. Нездарма ж я цэлы дзень судныя замовы шаптала.

- Замовы твае! - скептычна ўхмыльнуўся Сцяпан Аліфер. - З суда мяне лысы Глеб выцерабіў. Знарок прыпёрся ў Ганцавічы на вырубку.

- Вось бачыш - пачуў Бог мае словы.

- Ат, маракуй як хочаш. Там, у мястэчку, я гэнага сукінага сына Ляксея Хамутовіча сустрэў. Сноўдаўся пад ручку з нейкаю чарнушкай.

- І праўда, сукін сын. Бедная Фядора! Ядзюня ж яе хутка рассыплецца.

- Ну, хопіць! Ты б, Марка, чаго на стол пашукала. Зараз Якаў Пеўнік прыкульгае. Будзем міравую піць.

- Не клапаціся, Сцяпанка. Багаты стол зраблю. Вунь і ў печы гарачанькае стаіць, і ў камору скокну.

Добра ж, аднак, калі ў сям'і лад і парадак! Павесялелая Марка забразгала вілкамі ў печы, Сцяпан Аліфер заправіў і запаліў лямпу, медны гляк вынес у сенцы. Здарожаны і стомлены, ён прысеў на яловым цурбаку каля грубка і пачаў пераабувацца: раскруціў аборы, скінуў лапці, зняў мокрыя анучы, а на босыя ногі ўздзеў падсохлыя за дзень кірзавыя боты. У хаце востра, да ачмурэння запахла потам, газай, дзёгцем. Рассоўваючы цемру па кутках, лямпа гарыць роўна, не куродыміць, толькі чуваць, як у шклянным камінку весела шыпіць і патрэскае knot. Снегапад на дварэ перастаў, і, відаць, нанач падмарозіла: за вокнамі чыесці рыпучыя крокі - рып-рып, рып-рып. Бліжэй, бліжэй. Вось ужо нехта сапе на ганку, вобмацкам шукае слясак клямкі. Ну, зразумела: піць міравую ў дзверы шкробаецца няўдачлівы збівальшчык польскіх аэрапланаў, кульгавы заможнік Якаў Пеўнік.

2

На ўзбярэжку поля, акурата паміж лесам і Капцамі, у сырой, яшчэ добра не падсохлай глебе свежа чарнеюць глыбокія конскія сляды. Хто тут праскакаў наўскапыта, можна толькі здагадвацца. Старыя людзі, напэўна, казалі б, што досвіткам, аглядаючы веснавую ніву, па полі сноўдаўся на белым кані сялянскі апякун, бог сонца і ўрадлівасці Ярыла, хлопец надзвычай сур'ёзны і вельмі прыгожы. Але калі глядзець на рэчы больш разважліва і рэальна, то загадкавым вершнікам мог быць і нехта з мясцовых вісусаў, дапусцім, той жа Аляксей Хамутовіч. Ходзяць чуткі, што ён ужо некалькі дзён тайком жыве ў роднай маці, нідзе не паказваецца, а на світанні, калі людзі яшчэ спяць, выводзіць з калгаснай стайні каня і па былой старшынёўскай звычцы вярхом робіць колькі кругоў вакол Малога Сяла.

Конскія сляды паблізу сваёй хаты Фядора Чыркун асачыла, ідучы з Імшэчка, дзе рвала парасятам малады лапушысты бабоўнік. Хто-хто, а яна пераканана: конь пад вершнікам быў зусім не белай масці. Якраз на досвітку ў калысцы заварочалася, заплакала малое, і Фядора,

шкадуючы змардаваную Ядзюню, падхапілася з ложка, на бягу адхінула фіранку, зыркнула ў акно і паспела выхапіць з ранішняга туману імклівы палёт развеенай чорнай грывы. Тут і думаць не трэба - Вараны! На добрых харчах за зіму старшынёўскі выязны, кажуць, акрыяў канчаткова, ад кульгавасці не засталася нават знаку, і быццам бы на статнага, прыгожага жарабца ўжо кінуў вока лысы Глеб. А да чаго ж, людцы, суровая, галодная была зіма - з бясконцымі заваямі, з акаяннымі маразамі! У Стаўпішчах, куды з калгаснай фермы зноў цягалі падліну, яшчэ і цяпер, веснавым часам, па начах жудасна выюць сытыя, адкормленыя, ачмурэлыя ад шчасця ваўкі.

Малое Сяло, напэўна, спакон веку славілася тым, што ўсе чуткі, і прыдуманая нейкім жартаўніком дзеля забавы, і праўдзівыя на самай справе, у момант вока пацвярджаліся - калі не на першы, то на другі дзень. Цікаўныя, дапытлівыя позіркі суседак змусілі Алёну Хамутовіч прызнацца: але ж, кабеткі, дома ён, мой Ляксея, а што на людзі вачэй не паказвае, то клопат у яго вялікі. Учора цялятка зарэзаў, сёння ў варывеньцы самагонку цісне - бачыце, дымок уецца з-пад стрэшкі? Хто яго ведае, можа, яшчэ і япручка давадзецца пусціць пад нож, хаця які там япручок - згаладаўся за зімку, адны косткі ды шкура.

Па сваім панадворку Алёна Хамутовіч лётае то радасная, то сумная: гэта ж не жартачкі - вяселле на носе! Сорамна, калі потым абгавораць: бедная Алёна, да таго бедная, што нават сыну прыстойны шлюб не справіла, бо ніхто не аб'еўся ў яе хаце, ніхто п'яны не валяўся покатам. Тут жа адзін Фядотаў, гэтая, прабачце, свіная ражка, увалье ў свой валляк гарнец гарэлкі ды гадавалае цяля ўходае. А Бальшавік з лысым Глебам, а Лакідон з Франакам Жывуцкім - дачыста, халернікі, аголяць сталы, і яшчэ мала будзе. Дарма што вобжары, аб'едзь несусветная, а ўсё ж ганарова, прыемна гаспадыні: не простыя госці збяруцца - інтэлігентныя, граматыныя, усе з камуністаў ды з бальшавікоў. Можа, таму Алёна ні слоўцам не запярэчыла сыну, калі сваё вяселле, каб дагадзіць тутэйшаму начальству, ён знарок прымеркаваў на першамайскае свята. Не прызнае малады ні Вялікадня, ні Сёмухі, то хай ужо будзе па-ягонаму, даруй, Божа, грэшніку.

Цікаўныя, дапытлівыя суседкі, пачуўшы Алёніну споведзь, маланкава разляцеліся па Малым Сяле - вось навіна, дык навіна! Аляксея Хамутовіч паразумнеў, бо наважыўся жаніцца. І не бяды, што, засумаваўшы ў сваёй партыйнай вучэльні па Вараным, ён аднаго разу вывеў акрэплага жарабца з канюшні і на досвітку галопаў праскакаў у ваколіцах Малога Сяла. Зараз нябось не праскача: ветрагона самога як бач закілізе маладая і таму наравістая жонка. Колькі дзён засаб бліжэйшыя суседкі дакучалі Алёне Хамутовіч талковымі і зусім бесталковымі парадамі, з далёкай прыкідкай набіваючыся ў памагатых каля гарачай, полымнай печы. Пераборлівыя, няўедныя вясельнікі яшчэ і як ацанілі б іх кухарскія здольнасці: нічога ж смачнейшага - ні дрыготкага цялячага студню, ні падрумяненых свіных катлет, ні самага радавога, прасцецкага вінегрэту - госці ніколі не елі і есці не будуць. Аднак разумная і празорлівая гаспадыня не захацела мець справу з такім мноствам добраахвотных памочніц, маючы на ўвазе перш за ўсё іх вялікія, разбітыя нішчымнай бульбай кіндзюхі, чужых парад і павучанняў яна таксама не прыняла - сама з галавой.

Па даўняй, мабыць, яшчэ дзедаўскай завядзёнцы напярэдадні вяселля маласельцы раздзяліліся на два лагеры: адны за нешта хвалілі і ўзвялічвалі жаніха, другія лаялі і бэсцілі яго за тое самае. Абодва непрымірымыя лагеры знайшлі паразуменне толькі ў тым, што час для свайго законнага шлюбу Аляксея Хамутовіч выбраў надзвычай удала. Пасля красавіцкіх дажджоў, якія гнюсілі без грымот, але часта і густа, нарэшце ўсталявалася цёплае, сонечнае надвор'е. За нейкія суткі падсохлі калюжныя на дарогах, над канавай зазелянеў руды алешнік, клейкімі лісцікамі абсыпаліся бярозы, пахучым бела-ружовым цветам вось-вось гатовы ўскінуцца яблыні, грушы, слівы. Якраз у такія цёплыя і сонечныя майскія дні на Заходнім Палессі спрадвеку зацвітаюць сады.

Календары, зразумела, не хлусяць: калі май, дык май, калі свята, дык свята, і ў гэтым Фядора Чыркун лішні раз упэўнілася, убачыўшы на сцэжцы каля сваёй хаты шуструю чародку школьнікаў-малалетак, якія з баравін вакол Імшэчка неслі па ахапцы бухматай павойнай дзеразы. Зялёнай дзеразой па нядаўняй традыцыі дзеці ўпрыгожаць самы вялікі школьны

клас і вечарам пакажуць бацькам святочны канцэрт: паспяваюць песенькі, раскажуць вершыкі, разыграюць смешную п'еску пра амерыканскіх шпіёнаў альбо пра калгасных зладзеяў. Папаўдні, калі Ядзюня прыспала крыклівае малое і, знябытая бяссоннымі начама, задрамала ля калыскі сама, Фядора збегала ў краму да Валодзі Белага, купіла фунт кускавога цукру і пару асяледцаў для дачкі - корміць грудзмі, дык трэба ж трывалы падмацунак, для сябе задарма выпрасіла ў крамшчыка пляшку густога лёку з амаль пустой ужо бочкі-селядзёўкі - развесці вадой, дык яшчэ і як уменціцца з гарачай бульбай, словам, напхала жабрацкімі пакупкамі зрэбную торбачку і толькі цяпер, вяртаючыся дахаты, у вобліку Малога Сяла заўважыла прыўзняты і святочны настрой.

Над праўленнем калгаса, на рагу пачатковай школы і нават на сельскай краме трапяталіся ад свежага ветрыку чырвоныя сцягі. На школе, апроч таго, яшчэ ідучы ў краму, яна прачытала па складах знаёмы рэвалюцыйны лозунг: «Няхай жыве 34-я гадавіна Вялікага Кастрычніка!» Зараз жа на тым самым месцы, пад гонтавым дахам, вісеў ужо іншы, абсалютна зладзённы лозунг: «Няхай жыве Першае мая!», фіялетавай фарбай напісаны на доўгім, як шпалеры, аркушы. Фядора нават пастаяла, дзівячыся такім імгненным пераменам бальшавіцкіх свят, нічога, аднак, не ўцяміла, не зразумела, хаця тлумачыўся гэты канфуз вельмі проста. Настаўнікі, не маючы лішкаў тоўстай і моцнай паперы, прыдатнай для плакатаў, адзін і той жа аркуш выкарыстоўвалі па некалькі разоў: з левага боку быў напісаны веснавы, першамайскі, лозунг, з правага - асенні, кастрычніцкі, пры неабходнасці на ім замянялася толькі адна лічба. Малапісьменныя, далёкія ад палітыкі бэйбусы-пераросткі, якім дырэктар загадаў павесіць першамайскі лозунг, пераблыталі святы, і мінулагодні рэвалюцыйны заклік красаваўся на школе траха як не паўдня, пакуль нейкі вясковы грамацей не ззорыў бязглуздную памылку.

Потым казалі, што ўсю наступную ноч пачатковая школа дрыжэла і трэслася ад страху немінучай сталінскай кары. Аднак абышлося добра, без ахвяр, раённае энкавэдэ ў вёску не заявілася, бо Малое Сяло перастала б паважаць сябе, калі б у ім, як уюны ў гразкай канаве, кішма кішэлі даносчыкі і правакатары. Шчасліваму лёсу тутэйшага настаўніцтва, магчыма, паспрыяла і тое, што маласельцы жылі чаканнем заўтрашняга вяселля і вельмі многіх дармавая чарка і скварка цікавілі куды больш, чым сур'ёзны педагогічны пралік у палітычным выхаванні пасляваенных тупагальных пераросткаў.

Фядора Чыркун, на сённяшні дзень дык вымусовая пустэльніца і дамаседка, яшчэ з даўняга Ядзюнінага аповеду здагадвалася, каго бярэ ў жонкі гэты аблудны мнагалюб і ашуканец, а бліжэйшыя суседкі Алены Хамутовіч ці не ў самыя апошнія дні схамянуліся: у рэшце рэшт, хто ж яна, тая нянаская царэўна, з-за якой ходырам захадзіла Малое Сяло? Можа, і не варта яна такой усеагульнай увагі, можа, хапіла б для яе на пачостку і аднаго цяляці, а то ж чуваць было, як надоечы ў суседчыным хлёўчыку на світанку нема квікнуў і адразу прыціх лычаваты япручок. Цяпер у вялікай, нібы стадола, печы багата чаго варыцца, парыцца, смажыцца, і кухаркі, запрошаныя з самых давераных родзічаў, не паспяваюць выносіць гатовыя стравы ў халодную варыўню. Дык хто ж, урэшце, яна, тая спешчаная царэўна, тая, выбачайце, карабая балотная жаба? Гэта хто як думае пра Аленіну нявестку, а сама Алена спачатку маўчала, аднеквалася, але ўсё роўна зразумела, што шыла ў мяшку не схаваш, і выдыхнула ганарліва: «Ганцаўчанка яна. З духтароў!»

Ну, вядома ж, Ядзюня як у ваду глядзела, бо падчас свайго візіту ў раённую бальніцу добра запомніла насцярожаны позірк і з'едлівыя пытанні чарнявай медсястры, яе частыя заглядванні ў сёмую палату, дзе ляжаў пакалечаны Аляксей Хамутовіч. Бачыш ты, знюхаліся, злюбіліся, хоць што тут казаць - прыгожая будзе пара. На здзіўленне, у Ядзюні няма ні зайздрасці, ні злосці - засталася толькі крыўда. Сама вінавата: даверылася, дурніца, прайдзісвету, круцялю, да таго ж намнога старэйшаму за сябе. Няма злосці, няма зайздрасці, ды дзесьці ў закутках душы ўжо ўздываецца, варушыцца, колецца, нібы стрэмка, маладая дзявочая рэўнасць. Ядзюні гэтае пачуццё яшчэ малавядомае, яно палохае, трывожыць, Ядзюні патрэбны цяпер як ніколі ласка, спагада, сталая парада, і нябога, пакалыхваючы калыску сына, раз-пораз паглядвае ў акно - вось-вось ад суседак павінна вярнуцца маці.

На дварэ ўвачавідкі пачынае вечарэць, сонца ўсё ніжэй і ніжэй схіляецца над Малым Сялом, а тут, на Горскай, у хаце Луцэі Падгайскай, ніяк не скончыцца вялікая жаночая рада. Насупленая гаспадыня сядзіць на покуці за сталом, побач каля акна на шырокай драўлянай лаве маўкліва горбяцца Тадорка Дрозд і Фядора Чыркун, а крыху зводдаль, прыткнуўшыся на нізкім ложку, зацята чухае пераноссе бежанка Агрыпіна. Думаюць кабеты, моршчаць ілбы, цяжка ўздыхаюць ад бяссілля. Хоць лопні, хоць трэсні, хоць кроў з носа, ім трэба разладзіць заўтрашняе вяселле. І спосабаў, як гэта зрабіць, даволі шмат, ды толькі ўсе яны наўрад ці гуманныя і чалавечныя.

Прапанова Луцэі Падгайскай канкрэтная, але занадта суровая - перабіць маладой ногі дубовай даўбешкай. Рашэнне Тадоркі Дрозд яшчэ больш жорсткае і таксама малаверагоднае - высмаліць жаніху вочы кіслатой. Думка ж Фядоры Чыркун, як асобы пацярпелай, зусім рэальная, нават з пэўнымі адзнакамі гуманнасці - трэба ацёмначы злавіць Аленінага шкурніка і лавеласа, паваліць на зямлю, зашчаміць паскуднае яго начынне ў ляшчоткі і вылегчаць, як смярдзючага кноразы. Высокая рада цалкам ухваляе і падтрымлівае Фядору Чыркун, высокая рада належным чынам цэніць мудрасць збедаванай сяброўкі і суседкі, ды вось жа нявыкрутка: хто здзейсніць гэты акт крэўнай помсты, гэтую законную акцыю справядлівай боскай адплаты? Шукаючы выканаўцу больш ці менш літасцівага прыгавору, насупілася Луцэя, глыбока задумалася Тадорка, трэ пальцамі густыя бровы Фядора, і нечакана іхнія блуклівыя позіркі спыняюцца на бежанцы Агрыпіне. А што? Баба яна здаровая, шырокая і мажняя ў касці, дужая, як лоша.

- Не хачу і не буду! Гэта ж самасуд, гэта ж астрог, гэта ж чорт знаець што! - здагадаўшыся, аб чым амаль адначасова падумалі тры старыя змоўшчыцы, падхапілася з ложка растрывожаная, знійкавелая бежанка Агрыпіна. - Я ж вам не віцінар, я ж і крыві баюсь. І як, урэшце, тое паскудства ў рукі ўзяць?

- Так і возьмеш. Хіба не брала ніколі? - усміхнулася Тадорка Дрозд. - А гідзішся - рукавіцы дамо. І нажа.

- Не трэба рукавіц! Не трэба нажа! У нас, на Браншчыне, свадзьбы чарамі расстройвалі. Чарамі і замовамі.

- Якога ж ліха, кабетка, ты маўчала дасюль? - ледзь не залавала Фядора Чыркун. - Мы сядзім тут, галовы тлумім, а ёй усё адно.

- Дык не стой бязмоўна, кажы хутчэй, што гэта за чары? - папрасіла з дакорам Луцэя Падгайская. - Колькі год жывеш у мяне, а ні разу не прызналася пра сваё чарадзеіства.

- Патрэбы не было, і ўсё ж, мілая, так проста. Нехта з вас няхай возьмець па пасме валасоў у старога ўдаўца, у немаладой удавы ды яшчэ ў бабы гуляшчай. Пасля няхай атарвець анучку ад плацця бабы бяздзетнай, пасля ўгорнець валасы ў анучку энту, пасля аднясець на балота, кінець у багну на ўсю ноч. На вутра, яшчэ да сонца, вузел трэба забраць, а як свадзьба будзе, нехта з вас няхай той вузел пад ногі маладой бросіць і скажэць пры гэтым: «Табе замужам не бываць, табе дзетачак не раджаць». Вот і ўсе чары. Быць не можа, каб не іспорцілася свадзьба.

- І праўда, гэта ж вельмі проста, - здзівілася Луцэя.

- Хоць бы ўдаліся чары? - засумнявалася Тадорка.

- Ну што вы. Яшчэ да вайны ў сябе, на Браншчыне, я такім образом, можаць, свадзеб дзесяць расстроіла, - засмяялася ганарліва Агрыпіна.

- Твае б словы ды Богу ў вушы, - уздыхнула Фядора.

Дзіўную магічную сілу маюць іншы раз звычайныя сухія лічбы. Не адно, а цэлых дзесяць вяселляў, якія бежанка Агрыпіна некалі разладзіла дзесьці там, на сваёй далёкай Браншчыне, канчаткова пераканалі старых змоўшчыц, што іхнія крываваыя і бесчалавечныя спосабы помсты абсалютна нічога не варты перад людскай мудрасцю, перад усемагутным чарадзеіствам. Не патрэбны, аказваецца, ні дубовая даўбешка, ні кіслата, ні ляшчоткі з вострым нажом, і, паколькі з такімі лёгкімі чарамі саўладаць можа нават дзіця, выканаць прысуд вялікай рады ўзялася сама Фядора Чыркун. Ёй наогул пашанцавала: палова рэчаў, неабходных для вядзьмарства, знайшлася тут жа, у суседчынай хаце. Без усялякай шкадобы

добры шматок тканіны ад сваёй паношанай сукні адхапіла бяздзетная Луцэя, пасму русявых валасоў з лямцаватай галавы бязлітасна вырвала бежанка Агрыпіна. Клопату засталася амаль столькі, колькі яго ўжо і збыта: пакуль яшчэ відна, трэба знайсці старога ўдаўца і гулёну-бабу.

З удаўцом, дык з гэтым прасцей: блізка каля Фядоры жыве Марцін Палазок, а яго густой чупрыны, бадай, хопіць, каб разладзіць у Малым Сяле не менш за тысячу вяселляў. Аднак жа ўедлівы і зіркаты злыдзень уцяміць, адразу расшалопае, што такі вялікі кудзер ягоных валасоў нахабная суседка вымагае з вельмі благім намерам. Фядора падумала, падумала і, здаецца, вынайшла просты і надзейны спосаб, як ашукаць гэтага адзінокага хітруна. Ад Луцэі яна выскачыла, трошкі пахістваючыся, пасярод дарогі яе ўжо моцна пагойдвала, і яна ішла ўлукаткі, а калі бразгалася клямкай Палазковай хаты, была і зусім п'яная, што гразь. Дзверы пакінула расхлябешчаныя насцеж, з парога, вясёлая і бесклапотная, адразу кінулася да здзіўленага гаспадара, які сядзеў на столку і журлівымі вачыма сузіраў праз акно чырвонае вечаровае неба.

- Марцін, ці помніш наша дзяцінства?

- Але навошта ты пра яго пытаеш?

- Не забыў, як барсук дзяцей гладзіць?

- Хто яго ведае, мо і забыў.

- Дык давай напмню, трасца тваёй матары!

- Ахалонься, кабетка! Зараз усе валасы павыскубаеш. От бо! Трэба ж так напіцца.

- Крыўдзіш, Марцін! Калі я п'яная, то пайду. Сядзі тут адзін, як труцень.

Тое, што Фядора пагладзіла яго валасы па-барсучынаму груба, упоперак іх росту, ад ілба да макушкі, Марцін Палазок зразумеў як дзікі неразумны жарт. Яму турзянула і раз, і другі, яму скубянула і забалела, аж выступілі слёзы з вачэй, але ён не пакрыўдзіўся, бо чаго лепшага чакаць ад п'янага чалавека. І зноў-такі Марцінаву здагадку пацвердзілі далейшыя непрыстойныя паводзіны суседкі: на выхадзе яна не развіталася, як заведзена, дзверы пакінула расчыненымі, на ганку, акурат перад акном, дзе сядзеў Палазок, яшчэ пахісталася дзеля прыліку, а калі апынулася за рогам хаты, то па-свінску зарагатала ўголас. Ведаў бы той падмануты, абрабаваны злыдзень, які вялікі касмык валасоў яна зачарапіла ў ягонай маладзецкай чупрыне, дык, без сумнення, пагнаўся б за нахабніцай няйкакш як з жалезнай качаргой. Фядора зарагатала і тут жа папярхнулася гэтым сваім гідкім і даўкім смехам. Сонца ўжо заходзіць, рассыпае ў наваколлі апошні залацісты бляск, а да цемнаты трэба яшчэ знайсці гуляшчую, разбэшчаную бабу. Іншым вёскам дужа шанцуе: гулёнаў, распусніц там колькі хочаш, і старых, і маладых, чаго, на жаль, не скажаш пра Малое Сяло.

Зусім працверазелая, у поўным розуме пасля змушанага прытворства, Фядора Чыркун перабірала ў памяці ўсіх сваіх заўдавелых сябровак, незамужніх маладзіц і не прыгадвала нікога, хто б адкрыта, на вачах у сталых людзей, не баючыся плётак і абгавораў, улягаў за смуроднымі мужчынскімі штанамі. Ужо блізка каля роднай хаты яна раптам схмянулася: дык жа гулёна, распусніца побач, навідавоку - сунецца па тупкай сцежцы, змардаваная, зажураная, усё яшчэ трымаючы ў пальцах касмык жорсткіх, як дрот, чужых валасоў. У адзін момант згадалася ўсё: гарачая, неўтаймоўная ласка Абуховіча, яго багатыя дарункі, тайныя прагулянкі ў лес на панскім драпчаку. Як тут інакш скажаш - разбэшчанасць, распуста, хай сабе і даўняя, аднак Фядора Чыркун падзякавала Богу, што ў патрэбны час даў памяць, стомленая кабета адразу павесялела, ўзрадавалася нечаканаму шанцунку, і, ужо адчыняючы дзверы хаты, яна справядліва падумала: дзе ж яшчэ скубці тыя чарадзейныя валасы, як не на сваёй аблуднай галаве?

Гэтую грэшную і далікатную справу колішняя блудніца рабіла, стоячы перад цёмным люстэркам на сцяне, хаваючыся ад Ядзюні і маленькага крыклівага ўнучка. У прыцемках яна, здаецца, надзейна стаілася ад родных і дарагіх істот, заслانیлася ад іх спінай, але раптам, крыху адступіўшыся ўбок, заўважыла на пабляклым люстэркавым серабры чыйсьці сумны, дакорлівы і такі знаёмы позірк. Фядора адхіснулася, рашуча павярнула галаву і адразу зразумела, што з павялічанага фотаздымка ў прасценку паміж вокнамі глядзеў у

люстэрка яе муж, былы панскі батрак Лявон Чыркун. Багата гадоў ён ціха і маўкліва прысутнічаў у хаце, не пазнаючы ні жонкі, ні Ядзюні, нічога не ведаючы пра гарластага Ваську ў ліповай калысцы, і вось дзіўна: у самы шчымлівы, непажаданы момант даў аб сабе знак. Мёртвы, забіты на фронце невядома дзе, Лявон, мабыць, толькі цяпер аб усім здагадаўся, і таму ў яго вачах столькі суму, крыўды, дакору. Фядора адчула, як ад сораму і ганьбы наліваецца чырванню твар, як па гарачых шчоках коцяцца запозненыя слязінкі, не стрымалася - горка ўсхліпнула, цяжка ўздыхнула і вопрамеццю, не помнячы сябе, выскачыла з хаты.

Хваляванне, нервовая ўзрушанасць, адчуванне жорсткай і непапраўнай віны перад Лявонам не праходзілі доўга. Да надыходу глухой, поўнай цемры кабета паспела збегаць у Імшэчак, пакінула там на прыкметным месцы вядзьмарскі акравачак з чужымі і сваімі валасамі, назаўтра, яшчэ досвіткам, забрала чары з балотца, але ўвесь час, куды б ні ішла, пра што б ні думала, увавччу стаяў Лявонаў сумны і дакорлівы позірк, які, на радасць альбо на бяду, учора неспадзеўкі адбіўся ў цёмным люстэрку на сцяне. Ці раным-рана даіла кароўку, ці карміла пасля вісклявае свінства і няўедную курыную плойму, Фядора Чыркун думала пра сваё няўдалае, гаротнае жыццё, пра ўсе згрызоты, якія сыплюцца на яе галаву, быццам з дзіравага мяшка, а трохі супакоілася позняй раніцай, калі сонца паднялося высака і пачало ўжо добра саграваць узбучаную веснавую зямлю.

У водведкі да Ядзюні, як звычайна ў вольныя дні, прыбеглі яе лепшыя сяброўкі Манька Тадорчына і Лёдзя Гаўрылава - пагушкаць, пакамячыць, паказытаць Ваську-таўстуна і тым самым хоць крыху падбадзёрыць зажураную, сплаканую рыжавалосую пакутніцу. Фядора Чыркун узрадавалася гасцям, затупала ля іх, а калі дачка на момант адлучылася з хаты, яна, усё ж саромеючыся, папрасіла дзяўчат узяць акравачак з чарамі, неўпрыкмет кінуць яго пад ногі маладой, навучыла, якія трэба адначасова сказаць кленічы.

- Цётка Фядора, усё зробім, як вы просіце, - сказала Манька. - Хто ж рады гэнаму дурному вяселлю?

- Але, не сумнявайцеся за нас, - пацвердзіла Лёдзя. - Мы і кленічы запамнілі слова ў слова.

На Горскай, у Фядорынай хаце, дзяўчаты прабавіліся доўга, гушкалі і шкуматалі пацешнае, пухнаценькае немаўля і, зранку прыстойна, па-святочнаму апранутыя, не спяшаліся пабачыць маладога і маладую, таму што вяселлі ў Малым Сяле звычайна пачынаюцца апаўдні. Веснавы ці летні дзень доўгі, можна да вечара сто разоў напіцца і праспацца, а гэта не сказаць каб выгадна было гаспадыням. На панадворку Алены Хамутовіч, куды якраз пасля абеду зазірнулі Манька і Лёдзя, ужо тоўпіліся самыя цікаўныя маласельцы. Хлопцы і дзяўчаты з рогатам, з жартамі тусаваліся паблізу ганка, людзі старэйшага веку, такія, як Папіха і Паляжанка, нішкам ціснуліся да спаракленага, зялёнага ад моху плота. На жэрдках, на праслах з рэдкімі штыкецінамі павіслі дапытлівыя, неўгамонныя хлапчукі, крыху зводдаль, каля варыўні, чуючы з яе ачмурэлы мясны пах, паважна расселіся на шулах галодныя, аблезлыя каты. Манька і Лёдзя з ходу далучыліся ў кампанію сваіх равеснікаў, скрозь густы натоўп прашыліся да самага ганка. Нягледзячы на яшчэ даволі ранні час, Аленіна хата адзываецца званам шклянак, гоманам, усё больш гучнымі выкрыкамі: «Горка!» Вяселле, для каго сапраўды горкае, для каго і надта ўжо салодкае, пачалося.

З хаты ў варыўню і назад раз-пораз снуюць узмакрэлыя кухаркі і распарадчыцы сталоў, носячы гаршкі, міскі, талеркі з ежывам, кашалі, укоптур наладаваныя пляшкамі сівахі. Час ад часу з дзвярэй хапіць свежага паветра высоўваецца расчыраванелы, потны сват Костусь Танец, перавязаны цераз плячо даўжэзным вышываным ручніком. У хаце, відаць, нешта адбылося, гоман, выкрыкі там на момант прыціхлі, а на ганак нечакана выйшла сама гаспадыня пад ручку з нейкім казачным, беласнежным стварэннем. Белая сукенка, белы накрухмалены вэлом, белыя туфлі-лодачкі, толькі вянок зялёны на чарнявых валасах. Божа, то ж яна - нянаская царэўна, балотная жаба, прыгажуня-жонка Аляксея Хамутовіча! Свякроў і нявестка пра нешта пашапталіся, скасавурыліся на людны панадворак і наважыліся вяртацца ў хату, не заўважаючы, што белыя туфлі-лодачкі топчуць вядзьмарскі акравачак, нявінную на выгляд анучку з усёмагутнымі чарамі.

- Табе замужам не бываць, - прашаптала першы радок кленічаў Манька Тадорчына.

- Табе дзетак не раджаць! - прашаптала другі радок кленічаў Лёдзя Гаўрылава.

Шэрую анучку з чарадзеянымі валасамі ўдаўца, удавы і бабы гуляшчай у момант вока растапталі, ушчэнт разнеслі і размялі па ганку элегантныя туфлікі маладой, нязграбныя сандалеты-шкрэбалы кухарак, грубыя, велізарныя, як калодкі, сватавы боты. Стоячы ўжо далёка ў гурце аднагодкаў, Манька і Лёдзя з трывогай і хваляваннем чакалі шчымлівай, радаснай хвіліны, калі нялюбае ім вяселле пачне разладжвацца. На ганак вось-вось выскачыць збялелая, спалатнелая царэўна-жаба, следам вылеціць дзярках, гузыром уваткнецца ёй у плечы, потым з вілкамі ў руках выбежыць раз'ятраная Алена Хамутовіч, і нежывая ад страху нязваная прыблуда пад дзікі рогат жаніха і шафераў, свата і сваці, прошаных гасцей і старонніх разявакаў напасткі цераз балоты і сухадолы цурыць без аглядкі ў свае Ганцавічы. Манька і Лёдзя крадком страляюць вачыма па расчыненых вокнах, чуйна ловяць кожны гук і вокрык, што далятаюць адтуль. Ну, слава Богу, пачынаецца!

У хаце раптам сціхлі вясельныя песні, усчаўся неверагодны шум, забразгалі лаўкі, столкі, табурэткі, і на двор першымі вываліліся захмялелыя, шчаслівыя, як чэрці, музыкі - баян, скрыпка, бубен. Манька глянула на Лёдзя, Лёдзя глянула на Маньку: дык што ж гэта такое, чаму не дзейнічаюць чары? На лаўцы пад старой раскідзістай яблыняй галасістым гукарадам ускінуўся перламутравы баян, заплакала, запілікала пашарпаная скрыпка, забухаў, забразгаў меднымі талеркамі сярдзіты бубен. І адразу на покліч грымотнай музыкі з хаты, як бульба з каша, пасыпаліся маладыя вясельныя чыны: шаферы і шаферкі, баяры і баяркі, за імі паважна і самавіта пачалі выходзіць прошаныя госці: свае, тутэйшыя, і прыезджыя, ганцавіцкія. Людзі расступіліся, далі шырокі круг, і прыгнулася, зашамацела пад дзесяткамі ног марная яшчэ трава-мурава пасярод панадворка.

Разявакаў, асабліва кабет, выбрыкі і выкрунтасы дураслівай шантрапы і зялепухі пакуль што цікавяць мала. Людзі быццам і стаяць тварам да вясёлых скокаў, а вочы самі касавурацца на дзверы: калі ж адтуль выйдучь сват і сваця з багатымі пачастункамі? І яны, нарэшце, выйшлі. Два балёны з гарэлкай, рэшата з хлебам, вялікая міса з дробна парэзанымі скрылікамі варанага мяса, кілбасы, сала, абмінаючы моладзь, кіруюцца да сталых, паважаных суседзяў і суседак. Пачосткай кіруе сама Алена Хамутовіч. Кіўне галавой, і Костусь Танец налівае каму адну, каму дзве чаркі - колькі кіўкоў, столькі і чарак. Паляжанцы адзін ківок, Папісе ажно тры. Вяртаючыся ў хату з яшчэ не пустым балёнам, сват ужо сваёй уладай наліў вясёлай кабеціне і чацвёртую шклянку. Папіха зажавала выпітае хлебам з кілбасой, пачырванела, асмялела і ў знак аддзякі за каралеўскі пачастунак зацягнула знакамітую паляшукскую песню:

Каля рачэнькі, там, каля броду,

Крынічэнька б'е.

Там сабралася бедна басота

І гарэлку п'е.

Пілі гарэлку, пілі вішнёўку,

А цяпер - віно.

А хто з вас, хлопцы, будзе смяцца -

Будзем біць таго.

Ой, прыйшоў дзядзька, дзядзька багаты,

Насміхаецца.

- А за што ж гэта бедна басота

Напіваецца?

У прыемны, мілагучны Папішын голас свой траскучы і пісклявы галасок спрабуе ўплесці Паляжанка, але язык у яе не распешчаны песнямі, яму больш даспадобы бязглуздае плявузганне, а ў выніку - адна-адзіная чарка па пачостку. Як той казаў, добры пачын, аднак не пытай пачым. Пачуўшы запей пра «бедну басоту», многія палічылі для сябе ганебным

маўчаць, і вось ужо ў розных канцах двара песенны пачын падвойваецца і патройваецца, прычым у дружным хоры высільваюцца і вясельнікі, і староннія разывакі. А тыя бедакі, каму мядзведзь на вуха наступіў, раптам успомнілі: дзе ж, цікава, інтэлігенты і грамадзі, камуністы і бальшавікі, пра якіх перад вяселлем кожнаму сустрачнаму і папярэчнаму хвалілася Алена Хамутовіч?

Пытанне па людскіх шэрагах дайшло да самых дзвярэй і такім жа шляхам вярнулася з адказам: тут яны, шаноўныя, сядзяць за сталамі і жаруць, як з галоднага краю. Бедная Алена! Нездарма жалілася: вобжары, аб'едзь несусветная. Тым часам нехта дапытлівы зазірнуў у акно, і ў натоўпе загуляла новая пагудка: няпраўда, хлусня гэта! Начальнікі не п'юць і не жаруць - скачуць і выдыгоўваюцца самі сабе на кухні. Дакладней, скача адзін Бальшавік, а яму пляскаюць у ладкі Фядотаў, лысы Глеб, Лакідон, Франак Жывуцкі ды яшчэ хтосьці з раёна. Ці то захмялелі вельмі і саромеюцца выйсці на двор, ці то не з рукі ім, ушанаваным высокімі пасадамі, таўчыся побач з просталюдзінамі.

Хмель усё-такі ўзяў верх над сорамам, зноў жа непрыстойна на вялікае першамайскае свята, як прусакам, хавацца па закутках, і чыноўныя госці неўзабаве па адным выпаўзлі з хаты на сонечны прыгрэў, на свежае паветра. Следам за начальствам сваю беласнежную ганарлівую кралю, трымаючы яе пад руку, вывеў і разадзеты з іголачкі Аляксей Хамутовіч. У гаманкім натоўпе ён адразу пазнаў Маньку і Лёдзю, калі праходзіў міма, нават запаволіў крок, хацеў, мусіць, нешта сказаць, але дзяўчаты запырэдзілі ашуканца.

- Ядзюня віншуе з вяселлем і жадае вялікага шчасця, - гледзячы на ненавісную маладую, выдыхнула Манька Тадорчына.

- Дзякуй, дзякуй.

- І Агата Валасюк з Кругавіч тэж віншуе, - з'едліва дадала Лёдзя Гаўрылава.

- Дзякуй, дзякуй.

Гнеў жаніха быў вялікі, але запознены. Шальмаваты і трохкі захмялелы жаніх не адразу расшалопаў, што дзве смаркатыя блазнючкі з яго проста здзекуюцца і збыткуюць. Ён зразумеў гэта, калі, нахмурыўшы бровы, на яго суро́ва, спады́лба паглядзела нявеста. Раз'юраны Аляксей Хамутовіч плюнуў ад прыкрасці, пацягнуў сваю кралю за сабой, зноў надоўга схваўся ў хаце - ёсць што тлумачыць маладой жонцы, ёсць у чым каяцца. Манька і Лёдзя цераз сілу ўсміхнуліся: не падзейнічалі чары, дык хоць такім чынам адпомсцілі бессаромнаму нягодніку і падманшчыку. Толькі вось чаму не ўдалося вядзьмарства? Мо не так што зрабілі, мо не тыя сказалі кленічы? Трэба было б пабегчы на Горскую, павінаваціцца за сваё няўмельства. Але на Горскай, чуючы ўвесь надвечорак грамавую музыку з сямлібы Хамутовічаў, тры змоўшчыцы - Луцзя Падгайская, Тадорка Дрозд, Фядора Чыркун - ужо самі здагадаліся пра няўдачу і цяпер гатовы былі жыўцом праглынуць бежанку Агрыпіну за яе нікчэмнае, вартае жалю чарадзеіства. Баян і скрыпка тут, на Горскай, чуваць увогуле слаба, а грозны гул бубна рэхам разлягаецца ў Капцах і нават далей - за Фядорынай хатай, у Імшэчку.

Нічога не чуе, нічога не ведае адна толькі Ядзюня. Сядзячы на ложку, яна лёгенька пагойдвае сынаву калыску, амаль бязгучна напывае яму матчыну калыханку, і ніякай пакуты на твары, і ніводнай слязінкі ў вачах. Яшчэ ўдзень Фядора Чыркун дастала з-пад бэлькі залаты пярсцёнак, паказала дачцэ, думала, паглядзіць, суцешыцца, і, можа, адляжа ў яе на сэрцы. Ядзюня паглядзела, сунула на палец, зняла, як непатрэбную рэч, і моўчкі паклала на стол. Нейкім чынам, ці не шэльма кот пастараўся, чужаземны дарунак скаціўся на падлогу і, нікім не заўважаны, застаўся ляжаць пасярод хаты. Пад вечар у вокны пырснулі сонечныя промні, асвятлілі ўсе закуткі, і ад бліскучага пярсцёнка на пабеленай столі зайчыкам адбіўся таямнічы залаціста-яркі абадок.

Здаецца, ці не на трэцім годзе вайны аднойчы сярод завірушнай ночы Луцэю Падгайскую разбудзіў незразумелы шкробат у шыбу. Гаспадыня спалохана прыслухалася. То, канечне ж,

не паліцаі і не партызаны: і першыя, і другія дужа не цырымоняцца, грукаюць ботамі і прыкладамі стрэльбаў у дзверы, тузаюць клямку дзвярэй так, што сцены дрыжаць. Магло быць, гэта рыпіць і трэцца аб шкло намёрзлымі галінкамі раскідзісты клён, які рос каля самай хаты. Шкробат неўзабаве паўтарыўся, потым нехта слабка пастукаў у крыжавіну акна. Луцэя запаліла свечку, накінула кабат на плечы, выйшла ў сенцы і зняла зашчапку. У дзверы, бухаючы, як у бочку, проста на карачках запаўзла ўшчэнт знясіленая і змардаваная жанчына - выкачаная ў снег, мокрая з галавы да ног. Гаспадыня сцягнула з яе парваныя транты, дала пераапануцца, падсадзіла на цёплую печ, ухутала дзвюма дзяружкамі, а зверху прыкрыла яшчэ і суконнай бравэркай. Пасля распаліла ў грубцы, нагрэла ліповага чаю - вып'е бядачка гарачанькага, адразу пацягне на поты, і прастуду як рукой здыме.

- Бранская я. Ужэ год, як у бежанцах, - калі трохі акрыяла, пачала расказваць неспадзяваная начлежніца. - Нас, нявольнікаў, везлі ў Немеччыну, а парцізаны напалі на эшалон. Мы і пабеглі, куды очы глядзяць.

- Чула я, чула, - уздыхнула Луцэя. - Немцы цяпер шалеюць, як сабакі, няхай іх курч возьме! Сон усё ж ліп да няшчаснай, яшчэ не старой кабеціны, змружваў павекі, і яна, стомленая, спакутаная, хутка заснула. Усю ноч бушавала завіруха, не сціхла яна і назаўтра. Бежанка наважылася ісці, але Луцэя не пусціла. Як жа ісці: халепа, свету белага не відаць. Прыблудная госця так і засталася жыць у падслепаватай, старэнькай хатцы, што прытуліла ў жахлівую марозную ноч, сагрэла гарачым ліповым чаем. Месца на дзве душы хапала. Луцэін Мікалай памёр яшчэ да вайны, за тымі Саветамі, дзяцей у іх не было, і Луцэя шчыра ўзрадавалася, што цяпер ёй будзе перад кім паплакаць, паспавядацца, суцешыць збалелае ад прыкрай адзіноты сэрца. З таго часу, калі бежанка Агрыпіна, так яна назвала сябе, пасялілася ў непрыкметнай палескай вёсцы, ужо не адзін раз у навакольных лясах белым кіпетнем аблівалася чаромха і не адзін раз, самотна курлычучы над Імшэчкам, веславалі ў вырай жураўлі. Дзве гаротныя кабеты, якіх, бадай, невыпадкава звёў крыўдлівы і нешчаслівы лёс, на здзіўленне сварлівым суседзям, жылі дружна, дзяліліся апошнім, што мелі, і гэта было адначасова і добрым прыкладам, і незразумелай загадкай для ўсяго Малога Сяла.

Хата, якая ў ліхалецце дала Агрыпіне надзейны прытулак, стаіць на схіле гары пад раскошнымі, кудлатымі клёнамі. Дрэвы пасадзіў Луцэін Мікалай, калі быў яшчэ маладым, і з таго часу яны разрасліся, акінуліся густымі пышнымі кронамі. Штогод увесну, ніяк не могучы прывыкнуць да палескіх краявідаў, бежанка дзівіцца: хіба зялёныя клёны бываюць такімі прыгожымі? І яна ходзіць каля іх, п'янеючы ад ачмурэлага паху маладой лістоты, - непрыкаяная, прыгнечаная. Але болей за ўсё бежанка любіць асеннія - барвовыя - клёны. Пасля начных прымаразкаў на пажухлую траву сыплецца залаціста-чырвонае, з цёмнымі прожылкамі, лісце, у ветраныя дні разлітаючыся па ўсім панадворку. Агрыпіна бярэ граблі і чыста падграбае пляц, а лісце носіць у хлёў - на подсціл жывёле ці ўхутвае ім капец з бульбай. Калі работы больш няма, падоўгу стаіць у канцы двара і, абaperшыся на граблі, моўчкі глядзіць удалячынь. Над канавай, у нізіне, кудзеліцца вечаровы туман, за вёскай, над сухадоламі і хмызоўем, вісіць нізкае сонца, спапяляючы край нябёсаў нязвыкла халодным чырвоным агнём. Агрыпіна стаіць і глядзіць удалячынь - апушчаная, нязграбная, з нейкім нечалавечым смуткам у вачах.

- Хадзі, работнічак, вячэраць. Хадзі, бо картопля астыне.

- Іду, іду. Вось толькі граблі кіну пад паветку.

На свеце ўсё проста і дзіўна паўтараецца: зялёныя клёны - барвовыя клёны, зялёнае лісце - барвовае лісце. Паўтараецца лямцаваты туман над канавай, паўтараецца чароўны заход сонца ўдалечыні за вёскай, паўтараецца, урэшце, нават гэтая боская сялянская вячэра. На сталі ў саганку дыміцца гарачаю парай бульба, у месцы з коптурам накладзена салёных агуркоў, стаіць у гарлачыку расол, прыпраўлены кропам і дробна пакрышаным часнаком. Дзве пасівельныя кабеты, змучаныя і змардаваныя жыццём, вячэраюць моўчкі, быццам яны даўным-даўно пра ўсё перагаварылі і ў іх ужо няма ні сіл, ні жадання яшчэ нешта ўспомніць. Але які гэта разумнік сказаў, што не паўтараюцца адны і тыя ж чалавечыя думы, што з цягам часу

слабее боль, забываецца смутак? Агрыпіна раптам шпурлянула ўпопускі агурочны агрызак, прыпала галавой да стала і ўся аж затрэслася ад плачу.

- Што з табою? - захвалывалася Луцэя. - Супакойся, не падрывавай сэрца.

- Не магу болей! - Агрыпіна падняла галаву, ражком хусткі выцерла заплаканыя вочы. - Ubачыла, як заходзіць сонца, і душа зашчымела ад жалю. У нас, пад Бранскам, акурат такія ж закаты. - За гэтыя гады, што жыве ў Малым Сяле, яна навучылася прыстойна размаўляць па-беларуску, толькі зрэдку ўстаўляючы расейскія словы. - Ubачыла закат сонца і, верыш, так мне дамоў захацелася.

- Веру, ахвотна веру.

- Цераз год абавязкова паеду. Грошай адно каб сабраць, і - паеду.

Па звыклай завядзёнцы Луцэя Падгайская пачынае суцяшаць бедную Агрыпіну, хоць ведае загадзя: і на другое лета Агрыпіна нікуды не паедзе. Ужо ж не першы раз на яе нападае неўтаймоўная скруха па бацькоўскай зямлі - далёкай, але не забытай. Ужо ж не першы раз, як толькі блізлася восень, Агрыпіна хадзіла па заработках: капала бульбу ў людзей, бегала ў лясніцтва садзіць флянцы. Калі грошай збіралася акурат як на дарогу, ладала хатуль і рымсцілася ехаць. Але наставаў дзень ад'езду, і бежанка ўвачавідкі мянялася, чагосьці палохалася, адкладвала паездку яшчэ на адно лета.

Хто блізка ведаў яе, дык не дзівіўся. Туды, у Бранск, Агрыпіне проста не было да каго ехаць, ніхто там яе не чакаў. Адзіны сын Юрка загінуў яшчэ на пачатку вайны, а іншай радні ў бедачыны не засталася. Неяк раней яна пасылала на радзіму ліст, не думаючы, што нехта ўспомніць пра яе, але надзіва хутка кароценькай вестачкай азваўся колішні сусед Яўхім Беразняк. Праз яго Агрыпіна і даведалася, што хата яе згарэла, калодзеж даўно засыпаўся, а на старым котлішчы пабудавалі калгасны клуб. Цішком паплакала кабета і рашыла, што не варта ехаць дамоў - хто яе там сустрэне? Спознаўшы на чужыне людскую дабрату і ласку, ёй, мабыць, не хацелася мяняць сваіх новых сябровак і суседзяў на невядомасць у далёкай, хай сабе і любай сэрцу, старонцы.

- Паедзь, мілка, паедзь! - прыбіраючы на сталае, раіць Луцэя. - Ці ж можна так надрывацца?

- Грошай адно каб сабраць на дарогу, - уздыхае Агрыпіна. - І добра ж тым мярыканцам. Грошай у іх, кажуць, і куры не дзяўбуць.

- Нявеж, мілка. Не дзяўбуць.

Дзень за днём, тыдзень за тыднем, і лісця з клёнаў падае ўсё менш і менш. Нарэшце прыходзіць час, калі дрэвы стаяць раздзетыя - шэрыя, рабрыстыя, як шкілеты. Узвей-вечер падхоплівае сухое лісце і гоніць яго па дварышчы. Затым у паветры пачынаюць кружыцца «белыя мухі», і хутка снег цалкам прыкрывае голую і чорную зямлю. Узімку Агрыпіна ходзіць у сушню церці і трапаць калгасны лён. Дамоў вяртаецца ацёмначы, уся ў кастрыцы і пацярусе. Павячэраўшы, адразу бярэцца за прасніцу. Круціцца і круціцца верацяно, тонка жжыкае кужэльная нітка. За вокнамі гуляе завіруха і гулка, мусіць, на мароз, патрэскаюць кроквы. Доўгімі зімовымі вечарамі жанкі дапазна прадуць кудзелю.

Зрэдку, калі не хварэе, у хату заглядвае Марцін Палазок. Сядзіць, суцішаны, каля грубкі і безупынку смаліць пякучы самасад. Пакуль што яму нічога не ўдалося высветліць наконт свайго сватаўства, і, мусіць, таму цэлы вечар Марцін сядзіць задумёны і заклапочаны. Агрыпіна слініць паміж пальцаў касмыль пражы, адводзіць убок руку з верацяном і раз-пораз кідае позірк на свайго сівенькага жаніха. Яна ўсё ж шкадуе Палазку, думае аб ім, а што сказаць на яго прапанову - яшчэ і сама не ведае. Той жа сядзіць каля грубкі, белы як лунь, нешта думае сваё, не зводзячы з агню пільнага позірку. Нарэшце падымаецца з табурэткі, атрасае з каленяў шматкі газеты, тытунь і попел. У хаце аж сіне ад пякучага, едкага дыму.

- То я пайшоў, - бярэцца Палазок за клямку, спыняецца, аднак, у шэрым сутонні хаты некага шукае вачыма. - Гэта ж я хацеў спытаць, Агрыпіна, ці пойдзеш ты за мяне? Рашылася ўжо? Калі і страшышся, то марна: я добрую маю шкадобу да баб.

- Ой, не ведаю, што і казаць, - чырванее, як сямнастка, Агрыпіна. - Праўда, не ведаю.

- Ты падумай яшчэ. Не маладзён жа я, каб шывка за табою бегачь.

- Падумаю. Як надумаюся, то і скажу.

Гулка бразгаюць дзверы, за сцяной чуецца шоргат зляжалага, наздраватага снегу. Жанкі кладуцца спаць. Луцэя спіць на гарачай печы. Засынае адразу, бо, ведама, натупалася, набегалася за дзень. Агрыпіна ўзімку спіць за грубкай, на мулкім палку з сасновых аполкаў. Яе, наадварот, мучыць бяссонніца: варочаецца з боку на бок, уздыхае, нешта шэпча ўпоцемках. Далібог, тут і маладуха не зразумела б: гульня гэта ці сапраўды Палазок мае сур'ёзны намер? Сватаўство яго цягнецца ўжо не першы год. Агрыпіна і сама забыла, калі Палазок пачаў заляцацца да яе - летась ці ў пазамінулую восень? Тады яна ўзрадавалася, што на старасці гадоў, калі захварэе, хоць будзе каму падаць кубачак вады. Цяпер жа баіцца Анюты, Палазковай нявесткі. Тая на ўсю ваколіцу абвясціла: бежанку-галетніцу і на парог свёкравай хаты не пусціць. І Агрыпіна збаялася, астыла, разуверылася ў сваім запозненым жаночым шчасці. Языкатыя Анюта не дасць жыцця, загрызе, поедом будзе есці.

Вось таму і не спіцца Агрыпіне - у начной цішыні сама рашае свой лёс, пад шум завеі думу думае горкую. Але нарэшце прыйшоў ранак - шэры, змрочны, марозны, і яна не змагла падняцца з мулкай ляжанкі: ператамілася, відаць, ці скразняк прахапіў у халоднай сушні. Затупала, замітусілася растрывожаная Луцэя Падгайская: вось я табе, мілка, яечню са скваркамі на ўсю скавародку, вось я табе чайку ліповага! Яна бразгалася чапалю ў качарэжніку, захапілася і не пачула, як у сенцах зашоргалі боты, зарыпелі дзверы.

- Ого, як рыпцяць! - здзівіўся, спыняючыся ў парозе, сутулаваты, даўно няголены Марцін Палазок, як быццам раней ён не ведаў, што ў гэтай бядовай хаце заўсёды нешта ці рыпіць, ці ламаецца. - Трэба завесы гусіным шмальцам змазаць.

- Ліха іх бяры! - махнула рукой Луцэя. - А ты чаму далей не ідзеш?

Напэўна, гэта і праўда не самая лепшая звычка: перш чым прайсці ў святліцу і сесці на скрыпучую лаўку каля стала, спачатку патаптацца ў парозе, сціпла пакашляць у кулак. Парознаму да Луцэі заходзіць Фядора Чыркун - то ціха, то з лямантам, па-рознаму заходзіць Тадорка Дрозд - іншы раз з плачам, іншы раз з дурным рогатам, а Марцін Палазок, чорт кудлаты, не мяняе сваёй звычкі. Па натуры не дужа гаваркі, сёння ён, угледзеўшы на палку за грубкай хворую Агрыпіну, наогул замаўчаў надоўга. Расшпіліў панашаны кажушок, бо ў хаце гарача, і смаліць суслу за суслай, не зважаючы, што бабы даўно папярхаюцца ад едкага тытунёвага дыму. Луцэя не была б клапатлівай, шчодрой сяброўкай і гаспадыняй: перад зіркатым, скептычным суседам занямоглу Агрыпіну яна знарок накарміла б мядамі-саладамі, не пашкадавала б і птушынага малака, каб ведала, дзе яго ўзяць. На прыпечку, на жаль, сквірчыць толькі марная яечня, дыміцца гарачай параю бульба і астывае ў коняўках чай, завараны на духмяным ліповым цвеце. Якія ўжо тут прысмакі, калі з каморы нават мышы паўцякалі.

- Можа, і ты, суседзе, паснедаў бы з намі?

- Дзякуй, дома ад пуза наеўся. Сюды я па іншай справе прыйшоў.

- Чаго ж ты прыйшоў, Марцін?

- Хачу сказаць Агрыпіне, што ўвесну думаю сваю хатку перасыпаць. Мне, як франтавіку, Глеб дакляраваў помач.

- Перасыпай, Марцін, - азвалася з-за грубка слабым голасам Агрыпіна. - Рашылася я - будзем разам старасць дажываць.

- От і добра! Бывайце, бабы, я пайшоў, - весела падхапіўся на ногі Палазок. - Папраўляйся, Грыпка. І ты, Луцэя, будзь здарова.

- Заглядвай часцей.

Адшумела белымі завеямі зіма, у лясах, на балотах і азярынах гасцінна прыняў пералётнае птаства халаднаваты сакавік, з ціхімі і частымі залевамі прайшоў слотны красавік, і толькі на пачатку мая, калі пасля Хамутовічавага вяселля дружна і буйна запеніліся маласельскія сады, лысы Глеб прыслаў Гаўрылу Трафімчыка з усёй яго адмысловай цясларскай брыгадай. Дзён дзесяць на Горскай цюкалі сякеры, звінелі пілы. Пахілую, урослую ў зямлю хатку будаўнікі растрывушылі да самай зямлі, замянілі падваліны, выкінулі струхнелыя плашчакі і перасыпалі зруб па-новаму. Кожны раз, пасля вокан, пасля ачэпаў, пасля крокваў і гонтавага

даху, як і патрабуе звычай, Марцін Палазок ставіў цеслярам добры магарыч, і тыя паказалі, на што здатныя іх вострыя, як брытвы, сякеры.

На Горскую аднойчы, як бы выпадкова, завітала Агрыпіна і не пазнала старую развалюху: стаіць хата як лялька, памаладзелая, з новай падлогай і столлю, з пафарбаванымі на чырвонае вокнамі. Цяпер, калі будаўнікі пайшлі, на сваім пляцы кешкаўся адзін гаспадар: абразаў свежы мох у пазах, асыпаў прызбу, кітаваў шыбы, валачыў зямлю на гарышча, каб зімою праз шчыліны не выходзіў цёплы дух. Часам бацьку падсабляе Барыс, іншы раз, вяртаючыся нацянькі з работы, да навасельца па старой памяці заглядае Ванька Заяц. Кош з зямлёй цяжкі, як падняць, і назад з гарышча Марцін Палазок злазіць па драбінках марудна і стомлена. Злезшы, садзіцца на прызбу супачыць і цяжка аддыхаецца, не могучы саўладаць з хрыпам у грудзях.

- Баліць штосьці нутро. Як агнём пячэ, - скардзіцца ён. - Мусіць, трэба кідаць паскуднае курыва.

- Гарэлку кінучь лягчэй, чым табаку, - дасведчана кажа Ванька Заяц і суцяшае старога: - А гэта, у грудзях, пройдзе. Прастуда ныйнакш.

- Э, нябож, каб толькі ж прастуда.

Нікому больш Марцін Палазок не паскардзіўся - ні суседзям, ні нават Агрыпіне. Ён наогул не ўмеў і не любіў скардзіцца: бывае, раскажаш чалавеку пра самае набалелае, што гняце і мучыць цябе, і не пачуеш у адказ ніводнага слова спагады і суцяшэння, быццам так табе і трэба, цюхцяю і няўдачніку. Тут жа на здзіўленне стаялі лагодныя і цёплыя майскія дні. Зацвіў у агародчыку бэз, беласнежнай чаромхай, быццам фартушком, падперазаўся ўзлесак перад Імшэчкам. Вярнуліся з выраю ластаўкі, і дзве шчабятлівыя пары, пралятаючы над Горскай, адразу прыкмецілі дзівосныя перамены на Палазковай сялібе. Ластаўкі пакружляліся зблізку і хутка пераканаліся, што цяпер і ім, такім прывабным і працавітым, будзе зусім не ганебна зляпіць свае гнёзды на гэтым прыстойным абноўленым дамку.

Ужо з самай раніцы белагрудыя птушкі мітусіліся і шчабяталі пад застрэшкам, і, любуючыся імі, Марцін Палазок начыста забыў, што на май і пад кустом рай - свая хата ўсё ж лепш. Да Сёмухі, нягледзячы на здрадлівую слабасць ува ўсім целе, ён упарадчыў двор: прыняў з-пад ног струхлелую драўніну, пазбіраў трэскі, перацягаў пад паветку аскабалкі старых дошак. Перад самым святам падыбаў у лес, прынёс ношку зялёнага маю: кляновымі галінкамі прыбраў покуць, дзве белыя бярозкі ўкапаў абапал весніц. Зараз ужо можна смела клікаць у хату і гаспадыню, але прайшла ноч, пачаўся новы дзень, а Палазок нідзе не паказваецца - ні ў вёсцы, ні на сваім панадворку.

Захвалявалася Агрыпіна, прабеглася па суседзях і вярнулася да Луцэі з трывожнай навіной: Марцін раптоўна захварэў і ляжыць у раённай бальніцы. Добра яшчэ, што Барысу ўчора вечарам заманулася наведаць бацьку - як бы прадчуваў нядобрае. Агрыпіна знервавалася за дзень, забыла нават, што сёння людзі святкуюць Сёмуху. Назаўтра ж, хоць мучылася бяссонніцай амаль усю ноч, яна спякла белых пампушак і напасткі паўз Агарэвіцкае балота пайшла ў водведкі да хворага. Па дарозе думала, што не па часе гэта Марцінава немач, хаця б не задоўжылася яна. Сама ж лета пачынаецца, турбот поўны рот, а калі жыць разам, то трэба было б і пра якую гаспадарку парупіцца. Затое з Ганцавіч яна вярталася весялейшай. Марціну стала лепш ад уколаў, і доктар супакоіў: праз тыдзень-другі можна будзе выпісваць дадому.

- Як ён там, сівагаловы? - аж за брамку выбегла насустрач Луцэя Падгайскай.

- Папраўляецца Марцін. Перагрэўся, кажа, і вады халоднай каўтануў.

- І добра, што папраўляецца. Летняя прастуда, яна ўчэпістая, падла.

- Марцін яшчэ сказаў, каб перабіралася ў яго хату, - чырванеючы, пахвалілася Агрыпіна.

- І перабірайся. Я табе, мілка, і паркалю дам на фіранкі.

- Не, пачакаю ўжо, калі хаджаін з бальніцы выпішацца.

За падзеямі апошняга часу, на шчасце, часцей весялейшымі, чым сумнымі і трагічнымі, адбылося нешта дзіўнае: бежанка Агрыпіна пакрысе, неўпрыкмет забыла, што гэтым летам збіралася абавязкова, нягледзячы на вечнае безграшоўе, скокнуць на Браншчыну, хоць

адным вокам глянуць на сваё роднае котлішча, а ці вернецца назад - гэта як Бог-бацька дасць. Прыпадкі маркоты і жалю ў яе даўно не паўтараюцца, і яна, як заўсёды ўвосень, калі з клёнаў ападае залаціста-барвовае лісце, ужо не прастойвае моўчкі каля плота, прыгнечаная і непрыкаяная, да болю ў вачах не ўглядаецца ў сінюю смугу, у туманную, невядомую далеч. Занятая пярэбарамі, Агрыпіна, дзякуючы Луцэінай шчодрасці, пашыла беленькія фіранкі, пасля перагледзела свае манаткі - сякі-такі абутак, ношаную-пераношаную апратку, і добра гэтага сабралася як панесці лядачаму заморку. Асмелілася, папрасіла ў Барысавай Анюты ключ ад Палазковай хаты, за дзень пабяліла печ і грубку, чысценька вымыла падлогу і вокны, павесіла фіранкі. Бяздомная галетніца, Луцэіна падсуседка на птушыных правах, Агрыпіна цяпер аглядала сваё ўласнае жылло, і дзіўна, што яшчэ не ўсведамляла сябе паспраўднаму шчаслівай гаспадыняй. Да поўнага сямейнага шчасця ёй, бадай, не хапала свінячага рохання ў хляве, таго ж курынага вэрхалу на панадворку. Вернецца Марцін з бальніцы, дык па першым часе няхай абібочына хоць ката расстараецца, каб у хаце не вяліся мышы. Стаміўшыся, Агрыпіна ноччу спала як забітая, спала і не ведала, што ў галавах ужо стаіць вялікая, непараўная бяда. Назаўтра, ледзь раніца набралася моцы, да Луцэі Падгайскай прыбегла Анюта - раскудлачаная, спалоханая, без крывінкі на твары.

- Ці чулі? Гэта ж мой свёкар памёр.

- Як памёр? Што ты вярзеш?

- Дык ціліграму з Ганцавіч адбілі. Барыс у эмтаес пабег машыну прасіць.

- Ах, Божухна ты мой!

- Як прывязуць нябожчыка, прыйдзіце да нас. Трэба ж будзе пацеры гаварыць.

Сама ледзь жывая ад жахлівай весткі, Луцэя Падгайская ратавала Агрыпіну: біла па шчоках, давала нюхаць нашатыр, і калі тая, нарэшце, ачуныла, то доўга не магла зразумець, што з ёю такое сталася? Яшчэ колькі хвілін назад яна была самая шчаслівая і багатая ў свеце: мела талковага гаспадара і прыстойную хату, гадала парасят і курэй, у яе быў нават уласны кот, які за адну ноч пералавіў, парваў на мэтлухі ўсіх хатніх мышэй, але, на бяду, прыбегла гэтая дурніца Анюта, і ад вялікага, прывіднага багацця не засталася і следу. Агрыпіна ніяк не магла паверыць у сваю беднасць і жабрацтва, пакуль апаўдні з Кругавіч не дакаціўся цераз лес жалобны царкоўны звон. Малое Сяло ўздрыгнула: на зямлі не стала яшчэ аднаго добрага чалавека.

Адпывалі яго, шчадралюбнага і бяскрыўднага, у Барысавай хаце, і калі назаўтра канём везлі дамавіну на могілкі, Агрыпіне хацелася крыкнуць: устань, Марцін, паглядзі, колькі тут людзей, і сваякоў, і суседзяў, паслухай, як яны цябе паважаюць і любяць. Але маўчун і ёсць маўчун: не азваўся на вокліч, нават і брывом не павёў на яе гарачыя слёзы. Услед за бацюшкам і пеўчымі людская жалоба з Горскай спускаецца ў лагчыну, сунецца далей паўз канцавыя хаты Малога Сяла. Сустрэчныя мужчыны і хлапчкі паспешліва здымаюць шапкі, жанкі і бабулькі апантана, хапатліва жагнаюцца. Дзень не дажджлівы і не сыры, але халаднаваты, ветраны. Гайдаюцца вяршаліны дрэў, на пясчанай дарозе падымаюцца лёгкія вихорчыкі пылу. Збоку ад маўклівага натоўпу, спатыкаючыся на калдобінах, брыдуць зажураныя Тафіля і Сцяпан Аліфер.

- Шкада Марціна. Як паміраць, то хай бы памёр спаміж Вялікадня і Сёмухі - без перашкод у рай трапіў бы.

- Што ты плявузгаеш, бязмозгая? Смерці чалавеку пажадала.

- Ці ж сама я прыдумала? Людзі так гавораць. Хто сканаў пасля Сёмухі - у пекла трапляе.

- Дык які з Марціна грэшнік?

- Праўда, хорошы быў чалавек, але смерць не вызначае, калі каму паміраць і за якую правіну мучыцца на тым свеце.

- Так яно, Тафілька, так. Добра ж я помню, як Палазок прасіўся, каб побач са мною ляжаць.

- А зараз ты ў яго прасіся, дурніла.

- Цьфу! Хай Бог панам барануе.

Лёс ці не лёс, можа, гэта зусім прыкраса выпадковасць - запаленне лёгкіх, а смерць блізкага чалавека трэба прыняць як належнае. З жалобнай вячэры Агрыпіна вярнулася сплакная,

чужая, абыякавая да ўсяго. Было ўжо не рана, вечар усё шчыльней аблягаў сцішэлыя, маркотныя вокны. Прыслухоўваючыся, як неспакойна спіць Луцэя, яна смыкалася па хаце, натыкалася ўпоцемках на табурэткі і столкі. Потым задрамала і сама, але спала не доўга - прачнулася і пачала думаць, за што ж заўтра хапіцца, за што ж уцяць рукі? Так, у яе быў не асэнсаваны яшчэ розумам, невядомы заўтрашні дзень. І ён, гэты дзень, усё ўладней заяўляе аб сабе: у вокнах пасвятлела, за садком у рэдкім бярэзнічку шалёна зацёхкалі салаўі.

Луцэя Падгайская прахапілася намнога пазней, выйшла на двор і спалохалася. Пад кучаравымі клёнамі, каля пахілага плота ў канцы двара стаіць, горбячыся, бежанка Агрыпіна, маўкліва і самотна ўзіраецца ўдалачынь, і па тым, як уздрыгваюць яе абвіслыя плечы, відаць, што яна горка і несучасна плача.

4

Абапал вуліцы, уздоўж платоў і каля прысад, дзесьці на пачатку чэрвеня непрыкметна і сціпла, не так ганарліва, як палявыя валожкі, зацвіў пахучы рамонак, і дзіўна, што ярчэй, чым дзе, цвіце ён наўзбоч двух сівых, замшэлых валуноў, знакамітых на ўсё Малое Сяло. Росныя драбнаватыя кветкі з белымі пялёсткамі і жоўтымі галоўкамі, пагойдваючыся на высокіх прамастойкіх сцяблінках, як бы просяцца: мы не дужа кідкія хараством, але прыдатныя хоць на лекі, хоць на духмяны чай. Бадзёрым, яшчэ халаднаватым ранкам каля свайго пляскастага патрэсканага каменя стаіць Тафіля, і на твары ў яе блукае лагодная ўсмешка - зацвіў рамонак. Пакуль не асыпаліся пялёсткі, дык сапраўды, чаму ж не азапасіцца на якую пільную зімовую патрэбу? Тафіля нагнулася, зачарапіла ў жменю квітучых раслін, а калі выпрасталася, то ўбачыла, што каля гарбатага Аліферавага валуна, бліжэй да калодзежа, рамонак намнога большы і гусцейшы. Некалькі дзесяткаў нетаропкіх крокаў, і яна ўжо на тым баку вуліцы. Але не паспела сарваць нават каліўца, як па ваду прыджгаў заспаны сярдзіты Сцяпан Аліфер.

- Ты навошта рвеш мой румянак? Свайго хіба мала?

- Твой лепшы. І сакаўнейшы, і кветкі большыя. Стаю і думаю: чаму так?

- Тут жа калодзеж побач. Значыць, у зямлі і вільгаці, і сырасці багата.

- Вось яно што! - разявіла рот здзіўленая Тафіля. - Шанцуе ж табе, сусед.

- Ат, рві, колькі табе трэба, - дазволіў ірваць рамонак Сцяпан Аліфер, набраў вады і, збіраючыся ісці, ужо лагодней спытаў: - Што ж на свеце чуваць?

- А што там чуваць! Барыс Палазкоў бацькаву хату прадаў. Бежанка, Луцэіна падсуседка, да сябе, у Расею, паехала і наўрад ці вернецца. А яшчэ кажуць, што лысы Глеб хоча Гаўрылава гумно разабраць. Перавязуць на хверму і змудруюць куратнік.

- Даўно трэба! Чужыя пуні і гумны Трафімчык панішчыў, а сваё сумысна пакінуў. Думаў, хітрэйшы за ўсіх.

- Але ж, хітрэйшы.

З хаты пад бухматымі вязамі Марка сярдзіта накрывала, каб стары ёлупень і маруда хутчэй нёс ваду, а так суседзі, паразумеўшыся, яшчэ пабалакалі б у ахвоту, памянташылі б языкамі, можа, і пасварыліся б, хоць сварыцца і лаяцца, здаецца, асаблівай прычыны няма. Праблема крывабокай, парэпанай бярозы - чыя яна і каму чарга ўвесну спускаць сок - за нягодамі і згрызотаў жыцця сама па сабе адышла на другі план, ды і бяроза, не адзін раз пракручаная ў камлі бязлітасным свярдзёлкам, пачынае чэзнуць і сохнуць. Але так не бывае, каб маласельскія задзіры калі-небудзь жылі ціха, спакойна, міралюбна. Цвіце абапал вуліцы бела-жоўты рамонак, на сваім бліскучым валуне пахкае люлькай Сцяпан Аліфер, бяжыць да калодзежа раззяханая Тафіля. Апусціў дзюбу скрыпучы журавель, гулка забразгала драўлянае вядро аб трухлявыя сценкі зруба. Тафіля выліла ваду і нечакана паскардзілася:

- Зноў пяску начэрапала. От каб хто пачысціў калодзеж, а то крынічка чвырам забілася.

- І тын пара замяніць, - у тон ёй азваўся Сцяпан Аліфер. - Як знойдзеца вольны час, то і склічу талаку.

Чысцілі калодзеж гуртам, усёй вуліцай. Але здарылася гэта пры незвычайных абставінах. Вясковыя непакорлівыя задзіры аднойчы як бы памянліся месцамі. Тафіля сядзела на сваім пляскатым камені, а па ваду з люлькай у зубах выйшаў Сцяпан Аліфер. Ён чэрпаў ваду, грымеў коўратам, а Тафіля - ціпун ёй на язык! - здалёк узяла ды паздароўкалася:

- Дзень добры, Сцяпанка!

- Дзень добры, Тафілька!

І люлька - прыгожая, з меднымі абадкамі на муштуку - выпала з зубоў, булькнула ў калодзеж. Пачуўся глухі ўсплёск. Сцяпан Аліфер ускіпеў ад гневу, кінуўшы вядро, папраставаў цераз вуліцу, каб пакараць дзябелую суседку, якая не ў час распусціла язык. Але на камені Тафілі ўжо няма. Адбегшыся на свой панадворак, яна баязліва выглядвае з-за вугла.

- Ах ты, жарабіца скалазубая!

- Дальбог, не хацела я, - просіць літасці Тафіля. - Каб мне язык апух, калі я сказала благое.

- Ідзі і даставай люльку. Як хочаш, так і даставай.

Перапалоханая Тафіля не адважваецца сварыцца з наравістым суседам, помнячы, на якім баку вуліцы стаіць калодзеж. Хапіла хустку на плечы, пабегла ўздоўж платоў, і з суседскіх двароў, дзе на момант знікала чырвоная хустка, смеючыся, выходзілі мужчыны. Малое Сяло прывыкла бачыць Сцяпана Аліфера з вялікай люлькай у зубах, Малое Сяло не жадала, каб ён маркоціўся без гэтай уцехі.

- Ай ды Тафіля! - смяліся мужчыны. - Трэба ж так!

І вось ужо зарыпеў журавель, нехта спусціўся ў калодзеж, пачаў падаваць наверх вёдры з каламутнай вадой. Каля плота разлілася шырокая лужына, вырасла куча жоўтага жвіру, выпягнутага з дна калодзежа. З-пад зямлі, як з апраметнай, даляцеў па-д'ябальску вясёлы, радасны вокліч:

- Знайшоў!

Люльку, быццам які самародак, беражліва вынялі з вядра. Сцяпан Аліфер ледзь не плакаў ад радасці і ўжо гатовы быў дараваць суседцы, але апошнія дні ніхто не бачыў яе на камені. Пасядзеўшы ў адзіноце на сваім валуне, ён пачаў непакорліва. Яму ўжо не хапала суседкі, яму было сумна, а Тафіля не выходзіла з хаты, час ад часу выглядваючы з акна. І цяпленне ў Сцяпана Аліфера лопнула. Як толькі ў шыбах насупраць зноў варухнулася фіранка, ён крыкнуў:

- Тафіля, выйдзі на вуліцу. Мірыцца будзем.

Тафіля, здавалася, толькі і чакала гэтага знаку, каб заняць сваё законнае месца на пляскатым камені. Села баязліва, насцярожана, голас ціхі, вінаваты.

- Клікаў, Сцяпанка? Ці мо падалося мне?

- Канечне, клікаў. Сумна нешта стала. Ты ўжо, Тафілька, даруй.

- Гэта ты мне даруй. Я ж усё нарабіла.

- Забудзь, Тафілька. Нават і добра, што так выйшла. Хоць калодзесь пачысцілі.

Нядаўнія ворагі сядзелі на сваіх валунах такія добрыя, такія лагодныя, што, здавалася, пасля гэтага яны больш ніколі не пасварацца. Пагаварылі пра вясковыя навіны, пра заўтрашняе надвор'е. А час ужо не ранні: сонца хавалася за лесам, на сажалцы каля школы крумкалі жабы. Дзесьці недалёка жаласна запілікаў гармонік. Сцяпан Аліфер прыслухаўся, і ў старэчых прыжмураных вачах заскакалі вясёлыя маладыя чорцікі.

- Ну што за моладзь пайшла? - скрывіліся ў пагардзе яго губы. - Нават граць не ўмеюць. От мы, бывала!

- Эге ж, Сцяпанка! У нас талкавей выходзіла.

- Я добра помню нашы гулянікі, - заблазнаваў Сцяпан Аліфер. - І цябе, Тафілька. От дзеўка была - румяная, сакавітая!

- Нявеж праўда, Сцяпанка? - не паверыла Тафіля і, здаецца, падрасла на камені.

- Была, была! Ну няўжо не помніш, як мы на сенажаці мурог зграбалі?

- Помню, Сцяпанка.

- А як сена ў копы кідалі?

- Помню, Сцяпанка.

- А помніш, якое там салодкае сена было?

- Пра што ты сказ-з-заў? - Тафіля раптам падхапілася з каменя, пачырванела, асмыкнула спадніцу.

- Як пра што? Пра тое ж самае - пра сена салодкае. А ты плакала пасля, каб замуж браў.

- Дурны ты, Аліфер! Гэта ж плешча такое, - залавала Тафіля. - Дурны як бот. Нехта падумае, што і праўда.

- Гы-гы! Я і сёння яшчэ магу насіць сена. Чуеш, Тафіля?

- Ах ты, псюк гнілы! З цябе ж парахно сыплецца.

Сцяпан Аліфер папярхнуўся смехам, перастаў блазнаваць, бо ў Тафіліных параўнаннях не ўсё яму спадабалася. Падхапіўся з валуна, растаптаў жоўтыя галоўкі рамонку, які рос вакол каменя, плюнуў з прыкрасцю і абурэннем. На яго быццам трасца напала - тупнуў нагой, запырсаўся слінай.

- Калі я, па-твойму, бот, дык хто ж ты, Тафілька? Ага! Лапаць з левай нагі. Во хто ты!

- Хай сабе і лапаць, - аж пабялела Тафіля. - А ты хлус! Гэта ж выдумаць такое. І свет не бачыў, і людзі не чулі. - На ўсялякі выпадак яна адступіла ў брамку, грукнула зашчапкой. - Пустадомак ты! Мо забыў, як у калгас не хацеў пісацца?

- Бо дурань быў. Напачатку не ўшалопав, што да чаго, а як ушалопав, то і каня, і калёсы завёў на вобчы двор. А ты што завяла? Ага, маўчыш? Галадранка, от хто ты! У цябе ж кутніца большая за твой хутар.

Такой абразы Тафіля ўжо не магла стрываць, але і сварыцца з дурнем было рызыкаўна. Тафіля злосна трасянула брамку, схавалася ў сенцах. Там пачуўся грукат, моцна бразнулі дзверы. Сварлівы, помслівы Сцяпан Аліфер, затаіўшы крыўду на суседку, колькі дзён наогул не выходзіў з двара, і два валуны, адзін - шыкоўны, бліскучы, як царскі трон, другі - нязграбны, шэры і пляскаты, доўга пуставалі абাপал вуліцы. А ў Тафілі таксама свой гонар: бяжыць па ваду, дык нават і не гляне на вокны знелюбелай Аліферавай хаты.

Дармо, хай сабе гневаецца, капыліць губы. Бо калі толкам разабрацца, страшнай бяды не адбылося: пасварыліся, значыць, пасварыліся, і нічога ўжо не папішаш, нічога не паправіш. З кім не бывае, а бывае такое насланне часцей за ўсё з людзьмі, якія век пражылі побач, хата ў хату, і за доўгі гэты век паспелі да чорцікаў надакучыць адно аднаму. Старая ганарліўка, магчыма, гневаецца справядліва, але не таму, што ў суседа рамонак вырас намнога гусцейшы, чым у яе. Сцяпан Аліфер і сам ужо заўважыў за сабой дзіўную і непажаданую рэч: пасля смерці Марціна Палазка характар у яго змяніўся, прычым не ў лепшы бок. Хоць каго цяпер ён можа абразіць, пакрыўдзіць нізашто, і калі сваёй Маркі яшчэ шкада, то ні грама шкадобы няма да Тафілі - сама ж сляпіцаю лезе ў вочы. Ён бачыць у акне, як пакрыўджаная Тафіля чэрпае ваду, і раптам згадвае, што даўно ўжо не абыходзіў калгасныя палеткі і за сваё гультайства, вядома ж, заслужыў добрага прачуханца ад лысага Глеба. Адна хвіліна, і Сцяпан Аліфер сабраны, гатовы ў паход. На вуліцы знешне нічога не змянілася, усё на месцы: прысады, калодзеж, валуны цераз вуліцу, толькі вось у суседкі брамка чамусьці расчынена насцеж. Зрэшты, брамкі і ставяць для таго, каб час ад часу яны расчыняліся і праз іх хто-небудзь выбягаў ці выходзіў.

- І куды ж ты, Сцяпанка, шыбуеш спозарань?

- Забыла хіба. Я ж на паплаўнічай службе, дык гляну, як там пасевы. Гэтыя хлопцы, паганцы, узялі за моду пасвіць быдла блізка каля шкоды.

- Праўда! Каровы не разбіраюцца: і картоплю патопчуць, і жыта сталочаць. А калі ж, Сцяпанка, ты будзеш сунуцца назад?

- Не ведаю. Папаўдні ці і зусім пад вечар.

- Зайдзі! Нейкая кропля гары ў мяне ад Сёмухі прыхавана.

- Зайду, Тафілька, зайду, калі не забуду.

Няспешна, нетаропка Сцяпан Аліфер брыдзе звлістай маласельскай вуліцай і не перастае здзіўляцца: рамонак, бачыш ты, яшчэ не адцвіў, не асыпаў долу беласнежныя пялёсткі. І многа ж яго - уздоўж платоў, у садках, на прагалінах паміж хатамі і хлявамі. Рамонак пахне

лекамі, і ўжо за гэта многія яго не любяць. Іншая справа сінія палявыя валошкі. Па сутнасці, і ад першых, і ад другіх кветак амаль аднолькавая карысць, але адносіны да нявінных раслін у людзей розныя. Рамонак трымаецца дарог, пустак, чалавечага жылля, а валошкі растуць у жыццё ці на абмежках каля яго, і, мабыць, за гэтае пастаянства і вернасць ад векавечнай славы жыта і ім, валошкам, перападае немалое каліва пяшчоты і ласкі. Маласельскі паплаўнічы стаіць ужо на Кругляку і з узберагу поля бачыць: сінявокім пустазеллем наскрозь засмечана жытняя лава, а сама збажына густая і рослая, як чарот. Жыта не спляжыў статак, не пакамячыў вецер, каласы яшчэ пляскатыя і пустыя, але над імі ўжо курыцца жоўты пылок - жыта пачынае красаваць.

За дзень, абыходзячы калгасныя палеткі і сенажаткі ў ваколіцах Малога Сяла, Сцяпан Аліфер адбіў і стаптаў свае паплаўнічыя ногі і добра папаўдні апынуўся на Горскай, дзе, як і на Кругляку, сёлета таксама было пасеяна жыта. З Капцоў, нібы на далоні, бачылася шырокая нізіна, густа застаўленая хатамі і хлявамі. Якую хвіліну ён любавалася роднай вёскай і раптам збянтэжана заплюскаў вейкамі: у вясковым пейзажы, ярка асветленым яшчэ гарачым сонцам, не хапала адной вельмі прыкметнай і характэрнай дэталі. Спачатку ён не ўцяміў, што гэта такое, падумаў быў, што гэта звычайны зрокавы падман, але прыгледзеўся лепш і зразумеў: у Малым Сяле таямніча знікла, як па нейкім чарадзеістве, прапала Гаўрылава гумно, якое квадратнымі сценамі і саламянай страхой яшчэ нядаўна ўзвышалася над прыземістымі сялянскімі пабудовамі.

- Ого, і да цябе дабраліся, хітры жук! - сказаў уголос Сцяпан Аліфер і амаль падбегам пачаў спускацца з Горскай.

Здалёк не дзіва было памыліцца: гумно знікла, але яшчэ не да канца. Няма саламянай страхі, няма крокваў, напалову разабраны ўжо і самі сцены. Цесляры, усё тыя ж, з будаўнічай брыгады Гаўрылы Трафімчыка, кучна абляпілі рэшткі зруба і, каб дагадзіць свайму брыгадзіру, робяць выгляд: от сам зірні, як мы нехаця, як мы неахвотна пляжым і нішчым тваё кроўнае дабро. Той жа стаіць збоку і ледзь не плача. Гаўрылу, мабыць, не так і гумна шкада, колькі непрыемна і прыкра лавіць на сабе з'едлівыя, насмешлівыя позірккі. Сюды ж, на рэзрух, паглядзець, як лысы Глеб шкуматае несусветнага хітруна, сабралася ледзь што не паўвёскі. Пераважна гэта тыя людзі, у якіх колькі гадоў назад Гаўрыла Трафімчык і яго спрытныя малойцы без літасці і жалю разбурылі пуні, ёўні, гумны. Прыкульгаў з кульбакай у руцэ Якаў Пеўнік, заявіліся аднекуль Луцэя Падгайская і Тадорка Дрозд, крыху са спазненнем паказаўся на прыгуменні Сцяпан Аліфер, ды яшчэ багата хто прыдыбаў. Ну, з гэтымі ўсё ясна і зразумела - пакрыўджаныя, але якой трасцы ў натоўпе таўкуцца і адкрыта пахіхікваюць маласельскія шляхціцы - пан Вінцусь і пан Бронюсь.

- Ішлі б вы адсюль ды людзей не смяшылі! - ціха, каб мала хто чуў, гоніць прэч валацуг раззлаваны Гаўрыла Трафімчык.

- Не турбуйся! Часу ў нас хапае, пастаім яшчэ трошкі, - нявінна ўсміхаецца пан Вінцусь.

- Помніш, казалі ж мы табе: нядоўга ты сваім гуменцам пацешышся, - зусім сур'ёзна дакарае хітруна пан Бронюсь.

- Ды пайшлі вы куды Макар цялят не ганяў! - канчаткова ўзрываецца Гаўрыла Трафімчык і знікае дзесьці на сваім панадворку.

Цесляры, здаецца, і не рупяцца дужа, а справа ідзе як па масле: сцены раскіданы да апошняга вянца, выкапаны бакавыя шулы, выкарчаваны з зямлі дубовыя сохі. Нечапаным застаўся толькі гліняны ток, але ён, зразумела, лысаму Глебу не патрэбны. Цяпер будаўнікі грузяць бяргавое на вазы, і доўгі цуг фурманак з Гаўрылавым гумном марудна сунецца селавым прасёлкам да калгаснай фермы. На гумнішчы лёгкі ветрык падывае пыл, дробнае смецце і друз, змятае з гладкага, як шкло, тока птушынае рабое пер'е і белы пух. Збянтэжаныя ластаўкі праносяцца над галовамі ў людзей, перапалохана свіргочуць, і ім, бедным, няўцям, куды ж падзеліся іх цёплыя гнёзды разам з вялікім і такім утульным гумном? Рэзрух на Гаўрылавым панадворку, здаецца, менш за ўсё хвалюе шэрых вераб'ёў: абсыпалі чародкай кусты малінніку, што вырас калісьці на абмежку, і сядзяць спакойна, хоць і ў іхнім пустым чырыканні зрэдку чуюцца ноткі трывогі і жалю.

Прыгуменне спрэс завалена дошкамі, латамі, кучамі гнілой саломы, усялякай непатрэбшчынай. Сцяпан Аліфер пастаяў, патаптаўся сярод людзей і наважыўся ісці дахаты. Не яго справа шкадаваць Гаўрылу Трафімчыка: хацеў быць хітрэйшым за ўсіх, дык на і табе - застаўся, браце, без гумна. Перад адыходам яшчэ раз акінуў позіркам апусцелае чужое прыгуменне і здзівіўся: нешта вельмі ўжо знаёмае замазоліла ў вачах. Рамонак! Запаланіў увесь пляц, і тут ён нават гусцейшы, чым на вуліцы, каля бліскучага валуна. Дай, Божа, памяць: там жа, паблізу, зранку была гасцінна расчынена Тафіліна брамка! Гасцінная брамка, а што ўжо казаць пра кухонны стол, засланы сурвэтай?

- Лыкні, Сцяпанка, яшчэ хоць чарачку.

- І лыкну, Тафілька. Але скажу: слабая ў цябе самагонка. Вада!

- У мяне - вада?!

- Ага, у цябе вада.

- Ось табе і маеш! Пасадзі свінню за стол, а яна і ногі на стол.

- Збыткуеш, Тафілька. Век у тваю хату не ступлю.

- І не ступай. Вельмі ты мне патрэбен.

Да такіх дробных і нязначных сварак Малое Сяло даўно прывыкла і не зважае на пустое дзівацтва. Яны ж, вясковыя задзіры, інакш, мусіць, ужо і не могуць: ціха жывуць, ціха варагуюць і потым гэтак жа непрыкметна мірацца. Назаўтра пасля шчодрай вячэры Тафіля і Сцяпан Аліфер, замаркоціўшыся ў адзіноце, пачалі шукаць якой-небудзь злагады. Кожны з іх узяў на сябе сваю долю віны, і, забыўшы пра ўзаемныя абразы і крыўды, неўзабаве суседзі зноў сядзелі на славурых валунах, размаўлялі, як быццам учарашняй сваркі наогул не было, а над імі плылі аблогі, чырвоныя ад вечаровага сонца, над блізкай аселяй пад камарыны звон слаўся белы кужалёвы туман.

- Слаўная пагодка стаіць! - пхаючы ў люльку тытунь, казаў Сцяпан Аліфер. - Як сена рабіць, то лепшай і не трэба.

- І туман нізка сцелецца, - радавалася Тафіля. - Грыбы пойдучь расці. Як камарно, то і грыбно.

- Якое табе грыбно, калі дажджоў вобмаль.

- Але ж, суха ў лесе. А чарніц багата.

- Каму іх збіраць?

У адзін з такіх ліпеньскіх вечароў Тафіля сядзела маўклівая і самотная. Неяк вінавата глядзела на суседа і не рашалася выказаць яму свой пякучы, тужлівы боль. Усё ж адважылася, расказала, што на год ці на два едзе да малодшай дачкі ў Карлафінск, і Сцяпан Аліфер ад нечаканасці аж падскочыў на сваім бліскучым валуне.

- А калі ж ты едзеш?

- Скора, мо цераз тыдзень. Дзіцёнак у яе знайшоўся. А сама Гэлька здароўя не мела. Вось і паеду. Буду глядзець абаіх - і яе, і дзіцёнка.

- Раз так, то трэба ехаць, - уздыхнуў Аліфер, і ў яго вачах бліснулі слёзы. - Хто Гэльцы дапаможа, як не маці?

Развітваліся яны доўга і так сардэчна, як быццам разумелі, што могуць ніколі больш не сустрэцца. З вялікай торбай на плячах Тафіля ў адной руцэ трымала авоську, а другой выцірала чырвоныя, заплаканыя вочы. Сцяпан Аліфер стаяў побач, пасярод вуліцы, і голас яго таксама здрадліва дрыжаў:

- То едзеш, Тафілька?

- Еду, Спяпанка, - вінавата ўсміхнулася Тафіля. Пастаяла, памаўчала і выціснула скрозь слёзы: - Як жа ты цяпер будзеш? Не дай Бог, калі што якое з Маркай, адзін застанешся, як пуп.

- Э, пражыву як-небудзь, - паспрабаваў той пажартаваць. - Забавіўся я на гэтым свеце. Марцін Палазок на тры гады быў за мяне маладзейшы.

- Не пляці дурное! Табе яшчэ жыць ды жыць, - Тафіля крута павярнулася і ўжо на хаду сказала: - Ну, то бывай, Сцяпанка.

- Бывай, Тафілька!

- Чакай, я вярнуся яшчэ!

Пасля Тафілінага ад'езду Сцяпан Аліфер вечарамі сядзеў каля калодзежа адзін, маркоціўся, пакутаваў. Ён увачавідкі пастарэў, згорбіўся, вясёлыя іскрынькі ў вачах патухлі, рыжыя, пракураныя вусы абвіслі, і толькі люлька была па-ранейшаму цяжкая, грувасткая, з меднымі абадкамі на муштуку. Валун на другім баку вуліцы пуставаў. Перад ад'ездам Тафіля здала хату ў арэнду мясцовай школе, а новая маладжавая настаўніца, якая пасялілася ў ёй, не магла ацаніць усе вартасці нязграбнага пляскатага каменя, што дастаўся ад Тафілі.

- Гэта ж бач, як павярнулася, - уздыхаў Сцяпан Аліфер і сам сабе ціха ляўся: - Хай Бог панам барануе!

Ён, пажылы, прабеглы, мудры чалавек, наогул добра ўяўляў, які лёс з цягам часу суджаны іхнім старэнькім хатам - яго і Тафілінай. Спачатку яны апусцеюць, потым доўга будуць стаяць з забітымі вокнамі, потым іхнія хаты, дарэшты спаракхнелыя, моўчкі, без шкадавання разб'яруць на апал. Насупраць адзін аднаго, цераз вуліцу, застануцца ляжаць гэтыя векавечныя валуны - пляскаты і гарбаты. Яны, безумоўна, абрастуць сівым мохам, наўкруг падымуцца бур'ян, чартапалох, густая крапіва, і каля замшэлых камянёў не знойдзецца нават лапіка зямлі для звычайнага пахучага рамонку.

Гэтым жа летам рамонак цвіў хораша, цвіў доўга, пакуль не надарылася спёка. Рамонак завяў, і цяпер каля валуноў самотна рыжэюць яго пажухлыя, сухія галоўкі.

5

Зацяжная, неміласэрная спёка, як справядлівая боская кара за цяжкія людскія грахі, навалілася з сярэдзіны лета на Заходняе Палессе. Раніца яшчэ не возьмецца ў сілу, яшчэ над комінамі маласельскіх хат пагойдваюцца струмкі бялёсага дыму, а ўжо нясцерпна гарача, духата, немагчыма дыхаць. З пашы, выгаралай і выбітай на бубен, у хлявы, задраўшы хвасты, уцякаюць каровы: даймае заедзь - усе гэтыя куслівыя і нахабныя авады, сляпні, машкара. Часам з-за лесу выплываюць шэрыя адзіночныя аблачыны, але яны ніяк не сальюцца ў грозную навальнічную хмару, хоць вечарамі, калі трохі астыне сасмяглая зямля, дзесьці далёка, за Агарэвіцкім балотам, глуха буркоча гром і неспакойна трапечуцца на небасхіле вогненныя бліскавіцы.

На аселицы ў перасохлай да дна канаве патрэскалася зацвярдзелая скарынка глею, абмялела каля школы глыбокая сажалка, агаліўшы пакручаныя, вужаватыя карані аеру, а гразкі брод, які на добрую вярсту цягнецца па канаве ўздоўж Стаўпішчаў, цяпер можна, не намачыўшыся, перайсці ў сандалетах. Над сухадоламі за калгаснай фермай, над паплавамі і лугавінамі папаўдні вісіць дрыготкае марыва, і ў разагрэтым, аж сінім, паветры востра адчуваецца гаркаваты пах дыму.

Гараць лясы і тарфянішчы. Што ні дзень удалечыні то над Кудай, то над Агарэвіцкім балотам, то і зусім ужо блізка - за Стаўпішчамі - ускідваюцца ў неба чорныя дымныя каснікі. У сіваю даўніну казалі б, што гэта ў сваёй падземнай вогненнай кузні апантана працуе, куючы жалеза, бог агню і кавальскага рамяства Жыжаль, і таму над разагрэтай зямлёй усталявалася зацяжная спякота. Гараць лясы і тарфянішчы, больш за месяц няма дажджу. На баравінах і ў прыціхлых гаях вакол Імшэчка ад зыркага сонца спякліся чарніцы, змарнелі лапавухі лісічкі, якія былі пракінутыя напрыканцы чэрвеня. Суш такая, што хопіць адной іскрынькі, каб у мяшаных старалессях і хвойных маладняках шуганула неўтаймоўнае полымя. Над Малым Сялом час ад часу, як добры дух, аглядаючы з вышыні пажухлае і счарнелае ў засуху палясоўе, кружыцца чырвоны пажарны самалёт. Лясныя пажары заўсёды наганяюць людзям жуды, страху, і маласельцы з трывогай паглядаюць і на самалёт, і на далёкія злавесныя клубы дыму - вось жа разлутаваўся Жыжаль!

На камяністым жытнёвым палетку, які ад Капцоў па схілах гары спускаецца ледзь не да самай аселицы, шчыруюць жнеі - у светлых строях ад гарачага сонца, у белых паркалёвых хустках. Сюды паспрабаваў быў паткнуцца эмтэсаўскі камбайн, але з першым заходам зламаў у жнярцы колькі зубоў і ўлегцы, з пустым бункерам, пасунуўся на чысцейшы ад

камяніцы Кругляк. Сярпы, добра назубленыя ў вясковай кузні, - Костусь Танец гэта табе не Жыжаль! - імкліва разбегліся наўсцяж усёй пажоўклай каласістай нівы. Побач з Фядорай Чыркун жнуць свае загоны Паляжанка і Алена Хамутовіч, яшчэ далей нізка кланяюцца зямлі Тадорка Дрозд і Луцэя Падгайская, за імі гнуць спіны самыя маладыя тут жнеі - былыя трактарысткі Яня і Ніна. Спалохаўшыся, што дачок не бяруць замуж, мацяркі сілком вырвалі іх з жалезнага пекла, і цяпер закарэлыя ад саяляркі дзявочыя рукі прынамсі пахнуць жытам, валошкамі, гарачым прадымленым ветрам. Хоць якая, а мацярка радасць.

Сухмень не дужа зашкодзіла жніву, і дзіва ў тым няма: нахапілася, калі жыта адкрасавала. Снапы тугія, важкія, як перацяць вязьмом. Іржышча за жнеямі бязладна застаўлена бухматымі бабкамі, на дзікіх грушах сярод поля крычаць і трывожацца груганы. Напэўна, сцявятнікаў палохае бляск вострых сярпоў, частае мільганне ў збажыне белых хустак, якія няўхільна набліжаюцца да калючых дзічак. У Фядоры Чыркун перасмяглі губы, ад стомы гудуць рукі і ногі, ные ў крыжы - разгнуцца б, пастаяць хоць хвілінку вольна, але ж побач жне Алена Хамутовіч, і, прызнацца, не хочацца кожны раз лавіць на сабе яе вінаваты, выбачлівы позірк. Вяселле свайму круцялю, што і казаць, яна справіла па цяперашняй бядноце шыкоўнае і гучнае - Папіха яшчэ і сёння хваліцца, які багаты і шчодры пачастунак мела з рук свата Костуса Танца. Крыўда і віна, крыўда за падманутую дачку, віна за ашуканца-сына, пасля Першамая ні разу не сутыкаліся так блізка - твар у твар, вочы ў вочы, і, бадай, вось і зараз не было б гэтай цяжкай, шчымлівай размовы, калі б не вельмі разборлівая брагадзірская «каза» адмерала іх загоны ў розных канцах палетка.

- Фядора, ты яшчэ ўсё злуешся на мяне? Але ж пры чым тут я? - перастала на момант жаць Алена Хамутовіч. - Мазгі свайму Ляксею я не змагла ўправіць. Захацеў гэную, з духтароў, і хоць кол на галаве чашы. Збраў у Магілеў і там жыве цяперака.

- Сабака не вяртаецца туды, дзе нашкодзіў. Але Бог яму суддзя, - з палёгкай выпрастала спіну Фядора Чыркун. - Не прападзе мая Ядзюня. І ўнучак выкідаецца. Яшчэ ж я сама не ўломак. І здароўе, і сілу ў руках маю.

- Калі-нікалі і я, чым змагу, буду падсабляць.

- Не трэба, Алена! Я не жабрачка.

- Фядора, а ці не казалася я табе: няхай ідзе Ядзюня за майго Ваньку, - навастрыла вушы цікаўная, зяўластая Паляжанка. - Хлопец мой не які-небудзь абібок. Вунь колькі жыта зарабляе штолета.

- Дык хіба я пярэчыла? Ці слова благое казалася пра Ваньку?

- Не хвалілася б, Зося, сваім шалапутам, - азвалася з суседняга загона Тадорка Дрозд. - Мая Манька не сказаць, што красуня, але ўсё адно я не аддала б яе за твайго выпівоху.

- Ты бачыла, як ён п'е? Ты бачыла?

- Бачыла. Не раз ідзе - ледзь на нагах трымаецца. І яшчэ, кажуць, хлебам у гарэлку мачае.

- Перастаньце! - падышла бліжэй да кабет Луцэя Падгайская. - Зараз пачнецца калатнеча на ўсё поле.

Пасварыцца, а то і стубіцца залаб прычына ёсць, і не адна, але няма ўжо часу. З пашы гоняць статак, трэба хутчэй бегчы дахаты - даіць кароў, карміць свінства, ды і самім не зашкодзіць пасёрбаць чаго-небудзь рэдзенькага. Пра абед, як звычайна ў буднія дні, вельмі дарэчы напамніла і Кругавіцкая цагельня. Рэзкі, захлёбісты гудок перакаціўся цераз лес і, падвоены рэхам, вісіць над галавамі, закладаючы жнеям вушы. На дзічках гучней закрывалі груганы, уздоўж усёй жытнёвай лавы не пабліскаюць вострыя сярпы: полудзень і для іх полудзень. Гудок як пачуўся, так раптам і звяў, растварыўся ў мляўкім палясоўі. У нізе гары, над аселіцай, яшчэ доўга трымціць засмужанае, нібы памочанае ў сінку, паветра.

Але ў небе з рэдкімі белымі аблачынамі зноў няма цішыні і спакою: з-за Стаўпішчаў імкліва выкуліўся чырвоны «кукурузнік» і з тарахценнем кіруецца ў напрамку Горскай. У яго нарастаючым зыку адчуваецца нейкая жуда і пагроза, Фядора Чыркун няўцямна азірнулася і аж войкнула: о насланне! У прамежку паміж яе і Палазковай хатамі наводдаль, дзе тарфяністы Імшэчак і баравы лясок, падымаецца бела-чорны султан дыму. Напэўна, якісьці валацуга, каб яму губы папухлі, кінуў у сухі верас недакурак. Жанкі яшчэ не бачаць, як

сцялася ўся, як пабялела Фядора. Гэта ж так блізка - баравы лясок і яе жылло. Крыў Божа, даляціць хоць адна іскрынка! Першапачатковы спалох умомант прайшоў, і ўжо разважлівей яна падумала: не трэба, аднак, хвалявацца, вялікага ветру няма, а бела-чорны слуп дыму вісіць усё ж далекавата ад яе сялібы. І Фядора Чыркун зноў пачула блізкі гул пажарнага самалёта.

- Бабы, глядзіце! - крыкнула раптам перапалоханая Паляжанка. - Чалавек упаў з неба!

Паслухайце, што яна меле: які чалавек, якое неба? Чалавек жа не апостал, каб спакойна вандраваць з аблачыны на аблачыну, а калі нехта там і ўпаў, то, мусіць, такі ўжо няўдаліца і недалэнга - свет не бачыў. Кабеты, зірнуўшы ўгару, паспелі ўсё ж заўважыць, як ад самалёта аддзялілася шэрая кропка і над ёю ў тое ж імгненне, рэзка, з выхлапам, расцвіў белы падснежнік парашута. Вецер там, уверсе, мусіць, добра адчувальны, гоніць парашутыста проста на Горскую. Перад ім на невялікай адлегласці зніжаецца штосьці дужа трапяткое і яркае, як потым высветлілася, чырвоны вымпел - знак бяды і ўвагі. Яркі каснік упаў дзесьці ў Капцах, а парашутыст апусціўся на жытнёвым палетку, ледзь не зачапіўшыся стропамі за калючую дзічку. Каржакаваты мужчына ў сінім камбінезоне і ў лётніцкім шлеме з вялікімі акулярамі, пакуль збегліся людзі, зляжыў парашут у пакоўную брызентавую торбу, з планшэткі, што цялпалася ў яго на баку, дастаў тапаграфічную карту і пачаў у ёй нешта ўдакладняць, штораз звяраючыся з мясцовасцю.

- Ачаг загарання там! - беспамылкова паказаў ён на бела-чорны слуп дыму. - Будзем тушыць. Чырвоны «кукурузнік» зрабіў над Горскай колькі кругоў, пазыбаў на развітанне крыламі і знік за Стаўпішчамі, перакананы, што зараз усё тут будзе добра. У вачах людзей, якія збегліся на дзіва з усёй вёскі, мацак у сінім камбінезоне выглядае няйкакш як героем, бо спакон веку яшчэ ніхто ў Малое Сяло не заяўляўся на белым парашуце. Жнеі кінулі жаць, забылі і пра нядоеных кароў, і пра галодных свіней. Во хто ўпаў з неба! І грэшна нават падумаць, што перад імі вялікі няўдаліца і недалэнга, хоць, зразумела, вандраваць па аблоках і ён не ўмее. Сяму-таму з маласельцаў стала няёмка і сорамна. Чужы, незнаёмы чалавек прыляцеў з-за свету ратаваць іх дабро, а яны, мясцовыя гультай і абібокі, нават не парупіліся глянуць, адкуль жа, урэшце, паўзе гэты чорны, злавесны дым.

Гарэў між тым тарфяністы Імшэчак, гарэў прылеглы да яго баравы лясок, дзе аднойчы міліцыянты, як зайцоў, ганялі па снезе самагоншчыкаў пана Вінцуся і пана Бронюся і дзе Паляжанчын Ванька, перацяўшы дарожку дротам, летась, на Яна, спусціў з жарабца запанелага Аляксея Хамутовіча. Пад камандай адважнага лётчыка маласельцы, пераважна бязвусыя дзецюкі і няўрымслівыя падлеткі - гэтым абы прыгода - кінуліся тушыць лясны пажар.

Хто збіваў полымя зламнай яловай лапай, хто засыпаў зямлёй дымныя кучы ламачча і хлуду, а сам пасланец неба затлелыя сухія верасы і шыгаллё растоптваў кірзавымі ботамі. Агонь яшчэ не ўзяўся на поўную сілу, дапаў толькі да колішняй выжарыны і, не знайшоўшы тут сабе вялікай спажывы, пачаў слабець. Густа, неўтаймоўна і зусім без полымя куроудыміць Імшэчак. На балотцы агонь пайшоў глыбока ў торф, і цяпер ён будзе тлець, пакуль спорныя дажджы не зальюць выгаралыя ямы і западзіны. Востра пахне дымам, разагрэтай смалой. З Кругавіцкага лясніцтва запознена прылескатаў гусенічны трактар і масіўным адналямешным плугам абараў пажарышча - цераз шырокую і не плыткую баразну пажар наўрад ці перакінецца на ацалелыя баравыя нерушы. Страшна падумаць, што было б, калі б полымя шуганула ад Імшэчка да самай Кудыхі: там жа, за Кругавічамі, як бор, дык гэта бор, як гай, дык гэта гай!

Мурзатыя, быццам чэрці, задаволеныя скуткам сваёй працы, адвячоркам утаймавальнікі агню вяртаюцца ў вёску. Маласельцы адмылі пажарніка-парашутыста ад сажы і попелу, накармілі, напайлі і спаць палажылі, а раніцай энтэсаўскай машынай з пашанай адправілі ў Ганцавічы на чыгуначную станцыю. Па ўсім відаць, у свой лётніцкі атрад нябесны чалавек дабраўся шчасліва і пасцяхова, таму што на другі дзень над Малым Сялом зноў кружыўся чырвоны «кукурузнік», робячы зацяжныя развароты якраз у тым баку, дзе не перастае

куродыміць тарфяністы Імшэчак. Шаляніца-агонь схаваўся ад цікаўнага самалёта ў глыбокія лёхі, і нічым яго адтуль не выпараш і не патушыш.

Спякота апошнім часам пайшла на спад, але дажджоў па-ранейшаму няма. Жыта на Горскай даўно зжата і звезена. Кабеты маглі б ні разу так і не ўспомніць смелага парашутыста, які ў жніво спусціўся ім проста пад ногі, калі б не гэты цягучы, горкі, надакучлівы дым. Той, хто жыве каля самага лесу, з дымам кладзецца спаць, з дымам падымаецца раніцай. Калі вецер павявае з Імшэчка, у Фядорынай хаце стаіць ачмурэлы пах гарэлага торфу і бяросты - жывы дзегаць, ды і годзе. Але да смуроднага дыму, як і да ўсяго на свеце, можна, урэшце рэшт, прывыкнуць. Не зважае на значны дамешак гару ў паветры заклапочаная Фядора Чыркун, не зважае Ядзюня, змучаная бяссоннымі ночамі, а балотца непадалёк куродыміць і куродыміць, таму што дзесьці ў падземнай вогненнай кузні апантаны Жыжаль і яго чаляднікі ўсё ніяк не кінуць каваць сваё праклятае жалеза.

Раніца зноў настае задымленая, душная, і яна не абяцае палёгкі, і нічога добрага ад яе не варта чакаць. На золку, запярэдзіўшы расу, Фядора Чыркун падхапілася з ложка, хуценька ўправілася па гаспадарцы, прапрышчыла ў печы, каб Ядзюня пры неспакойным малым дужа не ператамлялася, а сама пабегла на сцелішча, якім часова, мо на месяц, стаў шырокі выган за вёскай. Лысы Глеб, хай яго кадук, ганяе калгасніц хутчэй слаць ільнотрасту пад жнівёньскія росы. І ён, канечне, добра робіць: пасля працяглай лёжкі ў сцюдзёнай расе лён будзе надзіва шаўкавісты і валакністы. Але які сёлета лён: прыхапіла спёка, урадзіў тонкі, марны. Раса шторманіцы, наадварот, буйная, густая. Буйная, як боб, роса - першая прыкмета, што неўзабаве пахаладае, пойдучы дажджы.

Неўпрыкмет набліжаецца восень. У тыя гады буслы ўжо збіраліся ў чароды, і з балотца за Фядорынай хатай падоўгу чуўся іх журліва-расстайны клёкат. Цяпер на Імшэчку стаіць жудасная цішыня, лясная балацёвіна зацягнута прагорклым кудзелістым дымам уперамешку з ранішнім золкім туманам. Цікава, дзе ж перад адлётам у вырай знайшлі сабе прытулак пакрыўджаныя маласельскія буслы?

Сама па сабе чужая праблема Ядзюню турбуе мала: буслам буслінае, а чалавеку чалавечае. Яна стаіць з берага Імшэчка ў маладым бярэзніку і зразае вішнёвага колеру разгатае вецце. Ці ж не смешна: узялася падмесці хату, ды няма чым - венік вырабіўся на дзярках. У Ядзюні хапае і большага смутку: вунь сыноч гадуецца сіратой пры жывым бацьку, хоць чаго крыўдаваць - байстручок, а тут яшчэ і гэты паскудны венік. Рассыпаўся ў руках на асобныя розгі, і Ядзюні стала да немагчымага смешна. З прыкрасцю кінула ў качарэжнік астаткі дзеркача, знайшла ў шуфлядцы шкапчыка тупы нож і выскачыла на двор: што-што, а венікі мы ўмеем вязаць!

Яна стаіць у бярэзніку, выглядае на дрэўцах самае лапушное, разгатае вецце і нечакана заўважае на сабе чыйсьці цікаўны і праніклівы позірк. Спалохана павярнулася і ўбачыла, што непадалёк на дарожцы нерашуча топчацца Ванька Заяц, трымаючы пад пахай сякера. Не той Ванька, якім быў раней: зніжавелы, разгублены, у вачах сум і пакута. Дзіўная, аднак, сустрэча: вострая цясларская сякера і тупы кухонны нож.

- Ты чаго тут швэндаешся, людзей палохаеш? - пайшла ў наступ збянтэжаная Ядзюня. - І сам чаму кіслы, як агурок з бочкі?

- То ж маці дурная нарабіла. Бегала, бегала і ў ваенкамат, і ў бальніцу - мяне і не ўзялі ў войска, - растлумачыў свой сум збедаваны Ванька Заяц. - А ўчора прыйшла павестка - восенню трэба збірацца на службу.

- Дык навошта табе сякера, а не стрэльба?

- Пакуль дома, трэба дроў мацеры назапасіць. Вазоў хоць тры. На выжарах, кажуць, даюць секчы бясплатна.

- Дагоняць і дадуць.

- Не ведаю. Пайду пагляджу.

- Чакай! Спачатку прызнайся: ты падстроіў, каб Ляксея Хамутовіч упаў з каня?

- Ну, я! А што?

- Што, што! Ты ж не Хамутовічу, а мне жыццё скалечыў.

- Не разумею. Як скалечыў?

- Так і скалечыў! - са злосцю выдыхнула Ядзюня. - Калі б Ляксея не скульнуўся з каня, то не разбіўся б. Калі б не разбіўся, то ў бальніцу не папаў бы. Калі б не папаў у бальніцу, то не знохаўся б з тою чорнаю выжлай і мяне не кінуў бы. - На вейках у Ядзюні бліснулі слёзы. - Цяпер зразумеў? А калі зразумеў, дык тэпай хутчэй у сваё войска!

- Не плач, рыжая! Прыйду з салдатаў - вазьму замуж. І хлопца твайго на сваё прозвішча перапішу.

- Дурань! Я ж не па табе плачу. Мне вочы дым выядае.

- А-а! Хіба што дым, - уздыхнуў Ванька Заяц і, не азіраючыся, марудна пацёгся на свежыя выжарыны ў баравым ляску.

- Іш, чаго хахацеў! Буду я па ім плакаць!

Нязграбны венік, які з гораў папалам, седзячы дома на ганку, звязала Ядзюня, не страціў яшчэ свежасці і густога бярозавага водару, калі пайшлі спорныя перадасенні дажджы. Нездарма казалі: буйная, як боб, раса - да пахаладання, да перамены надвор'я. Спачатку доўга прыпарвала, паветра ўсё больш насычалася вільгацю, і вось аднойчы вялікая попелыная хмара, выплыўшы з-за Агарэвіцкага балота, цалкам накрыла Малое Сяло. Абвальны лівень з грыватамі і маланкамі ўспучыў перасохлую, сасмяглую зямлю, напайў пажухлыя сады, абмыў на дрэвах руды пыл. Пасля зацяжных дажджоў, што пачаліся ўслед за доўгачаканай і выратавальнай навальніцай, уважавідкі паправілася, зазелянела паша, у водмаладзь пайшла бульба, ажылі пакрысе вясковыя агароды. Працяглая засуха, аднак, нарабіла шкоды, чакаўся значны недабор ураджаю, і, не спадзеючыся на вельмі жытны калгасны працадзень, маласельцы з журботай думалі, што і гэтай зімой ім давядзецца жыць надгаладзь, не маючы нічога лішняга ні сабе, ні на продаж.

Цёплымі маладзиковымі начамі, дзякуючы ўсё тым жа зацяжным дажджам, на пачатку верасня ў маладых сасонніках і на параслях з зямлі палезлі праўдзівікі - хоць іх касой касі, у верасовых нерушах спорна пракінуліся чырвонагаловікі, у сіўцы вакол палян і на ўзлесках знайшліся тлустыя маслякі, старыя пні ў змрочных ельніках кучна абсыпаліся цыбатымі апенькамі. Шчодры вераснёўскі лес прынёс людзям усё ж нейкае суцяшэнне: мала хлеба, дробная бульба, марныя агуркі, дык узмку на сталае будзе хоць вараная капуста з сушанымі грыбамі. На баравіны, у дубровы і бярозавыя гаі, забыўшы пра іншыя неадкладныя справы, кінуліся незлічоныя чароды грыбнікоў з пудовымі кашамі і вялікімі, сплеченымі з луцця, карзінамі. Маршрут у маласельцаў адзін і той жа: паўз Капцы, паўз Імшэчак, а там, далей, пачынаюцца самыя цікавыя грыбныя мясціны. Вось толькі Імшэчак, яшчэ нядаўна прыгожы і маляўнічы, цяпер не пазнаць - пасля летняга пажару ён стаў нязвыкла чужы і незнаёмы.

З пачарнелай балацявіны прагорклі дым ужо даўно не паўзе на Горскую, таму што запозненыя жнівеньскія дажджы патушылі жар у глыбокім тарфянішчы. На выгаралых ямах упокат ляжаць апечаныя ў зыры бярозкі, на алёсах і на струзе ўшчэнт пажоўклі лахачоўнік і багун, у шыях між пажухлымі верасовымі астраўкамі агонь бязлітасна спляжыў чорнагалоў і асаку-разак. Напрудвесні, калі надарыцца бяскорміца, зжаць тут ужо не будзе чаго. З другога боку Імшэчка, залітага ў западзінах дажджавою вадой, датла згарэла спаракнелая бабрыная хатка, адны дробныя асмалкі і кураўкі засталіся ад гарбатай плаціны, якую калісьці цераз шырокую пратоку збудаваў прыблудны бабры. Ручай, перасохлы ў спякоту, зноў паўнаводны і, хоць не такі чысты, як у колішнія гады, выцякаючы з пратокі, зноў паўз голыя выжарыны няспешна бруіцца ў недалёкую Кудаху.

Змрочным і непрыглядным Імшэчак будзе да першага снегападу, пакуль нацянькі цераз гаці і брады на святое ўвядзенне сюды не прыблытаецца расхрыстаны, басаногі Зюзя. Валадар холаду сярдзіта зачмыхае ў сіваю бараду, і снежаньскія мяцеліцы аж да вясны схаваюць пад белай коўдрай жахлівую і злавесную чарнату лясной балацявіны.